SZÉKELYHONRÓL

KŐVÁRY LÁSZLÓ.

MDCCCXLI.

KOLOZSVÁRTT

A kir. Lyceum betűivel 1949.

MAGYARGYERŐMONOSTORI
GRÓF
KEMÉNY SÁMUEL
ÚRNAK
AZ ERDÉLYI
ORSZÁGOS MÚZEUM
EGYIK
ALAPÍTÓJÁNAK.

Magyarhonban milliók vannak, kik a kedves Erdélyhez egység kapcsával óhajtanak csatoltatni; de kevesén vannak, kik Erdélyt, s különösön az olly igen érdekes Székelyföldet ismernék, melly az egész keresztény Európában (legfölebb tán a Baskokat kivéve) egyedül volt képes eredeti szabadnép typusát, minden feudalismusi fertéztetéstől tisztán tartani.

Kossuth.

Nagyszerű idők elébe megyünk. Az ész mindenható tüze meg fog víni a durva erővel; s hol a férfi, ki mint Hunyadi hajdonán e nemzetet, isten emberként vezesse át százada veres-tengerén. A nagy király bajnok atyja erővel sujtá le az erőt, most erő és ész kell a nagy pályára, ha nem akarjuk a nemzet sorsát, mellynek táncát megszokó követni a magyar nemzeté. Azon férfi előde, kinek fényivé alá tevém le igénytelen munkám, győzve holt el e hon küzdelmiben: méltó utóda hazájának él hazájának hal; a más kit költőink megénekellek, Hunyadiban egy koronát vett meg életén a magyarnak: hív sarja nemzeti múzeumában a nemzetet akarja megtartani; egy más fejdelme volt a kard-, mint méltó vére, fejdelme lesz az ész fénykorának. Szükségünk volna stentori hangra, melly elhitesse, hogy a két magyarhazának nincs üdvösség e szón kívül: egyesüljünk: igende ide értelem ide miveltség kell, melly közös legyen mint napvilág; s a nemes gróf, nem érdemtelenebb rokonával, e nemzeti napnak csillaga, mondhatnám teremtője. Világosságot bocsátanak, hogy múlt dicsőségünk láncait keressük fel, összekötni általa a magyar korona szebb jövőjét.

Kinek ajánlhatám méltóbban, mert vannak sok nagyjaink, de többel van a nemzet, mint világhírű könyvekkel, mellyek nyelvét nem értjük. Es a tisztelt férfiak tettel lépnek fel: segédkarokat nyújtanak a fiatatai erőnek; nekem egyik támot adott az

önérzetnek, más legyen! szavával tál tett chaoszanion. Egyik jelent, másik jövőt adott; s bár egyik nevét nem említem, a nemes grófokat egymástól külön képzelni nem tudom.

Még egypár szót. Célom nem volt valami encyclopedia! rendszerű munkát adni, illyet nálunk még ma nem lehet; Benkő- Kállay- Scheintnál is szűkebb körben fordulok meg; azért nem akarom másként tekintetni iratkámat, mint honi kutatásaim első füzetét; melly némelly tárgyokat felvesz úgy, miként írás és népmonda előád, másokat elkísér a kiismerés és vitatás bizonyos stádiumáig, legtöbbet pedig csak elvileg említ meg, vagy egészen elhalgat. Legyen egyelőre hát útazás, memoire vagy kinek mint tetszik, legalább nem latin nem német, tán pragmaticai hitelességűvel egykor beválthatom. Most az adatokat inkább mottókként használom, hogy legyenek vonalok a kor festésiben.

Bizalommal nyújtom azoknak, kik jobb jövőt remélve, megvalják, miként a két Magyarbonban csaknem m'nden parlagon még, kik nem kívánnak önérdekből hízelegni a tespedés csigavérü barátinak; meleg kebellel különösön az iker magyarhon fiatalainak, mint kiknek kezükbe van letéve a bon szebb jövője. Ha figyelmet támaszthatók a Székelyhon s így korszerű érdekeink iránt, legmagosabb jutalmam. Kolozsvárit Novemb. 17. 1841.

a Szerző.

I.

> ... Valamint azért tanuljuk a múltkor' történeteit; hogy belölök jelen állapotunkra találjunk oktatásokat .· úgy néha jó, határaink- > nak körén is túl nézni, mert sok fekszik ott, mi talán reánk nézve jósolás. Okaim s nézetein/ helyességéről ítéljen mindenki önmaga, az adatok' pontosságáról, mennyire emberileg lehet, jót általok. .. ·
>
> B. Eötvös.

Ember földtekénken mindenütt boldog lehet. Általánosan sehol sem, viszonyosan az éjszaki sark jégkunyhóiban éppen úgy boldog, mint a déli Europa narancsberkeiben.

Ha az ember csak anyagi, vagy csupán szellemi lény volna, az általános jólléthez gyakran közelíthetne, s pillanatokig élvezhetné is. De lényegünk anyagi és szellemi egyvelege; a test jóllétéhez a lélek jólléte is megkívántatik.

Világunk egy része anyagilag, más szellemileg boldog. Gyakran az egyik boldogság érzése, elaltatja a más nemű boldogtalanság fájdalmait, s ezt az emberek boldogságnak nevezték.

A szükség még nem boldogtalanság, valamint a kényelem sem boldogság. De ha súlya terhesül, szüli a nyomort, s mivel fogékonyságunk mind érzéki, mind értelmi észleléseit lelkünkben központosítja, a nyomorérzés nyugalmát felháborítja, s előáll a boldogtalanság.

A folytonos boldogtalanság a gyönge lelket cltompítja; az erőset küzködésre bírja. A íorroövi tartományok népei, már az érdekellietlenségig mentek. A mérséklettebb Europa nem lomhítja annyira a szellemet; s azért támad szellemi jóllét mellett Rómában zendülés, Anglia- s Frankhonban kézmívesi lázzadás; ellenben anyagi jóllét mellett felkel véresen a reformatio, népesedik a szabadság újvilága.

Boldogságunk nem magunktól függ, valamint jóllétünk sem. De eszközölni, javítani előmozdítani képesek vagyunk, sőt igenleges, kötelességünk. Új forrásait is nyithatjuk, többek közti példája a nemzetek vándorlása.

Egyedek szép úton is nyithatnak újabb útakat, jóllétük felé: nemzetek többire erőszakkal. Erőszak pedig ma, már gyenge emelcsője valamelly országnak. Korszerűen tesznek azért, kik módosító kezekkel nyúlnak jollétök alkotmányához, s az anyagira iparagokat oltanak.

Korunk az ipar, műszorgalom, népvilágosulás kora. Sokan hiszik, hogy időnk legtermékenyebb a boldogtalanok szülésében, s szeretik hinni, hogy az elégületlenek serge, haneha a kereszthadok korában lehetett nagyobb, mint ma.

Egyének alkotják ugyan a nemzetet ma, úgy mint akkor; azért még nehány ezer egyed boldogtalansága nem nemzeti; s elégületlenségök többire képzelt okok szülöttje. Néposztályokra elragadhat korsógok; de nemzetre, csak valóságos okok hatnak. Roma bár nyög a királyok és decemvirek rabigája alatt, mégis meg kell halni Lucretianak és Virgineanak hogy felrázassék aluszékonyságából.

Kiket képzelgés boldogtalanig ritkán válnak a nép azon tömegéből, mellynek mozdulata rendülés s így a népjollét, csaknem mindig lényeges alapon nyugszik.

S ezen alap, csak népmozgalmakkal nyer újabb határt s következtetem: hogy minden nemzet jól lehet országában, csak legyen ki a módosítások[7] kormányán üljön. Egy csillagba kivágna gőzköréből, egy hatalmasabba ütközve, könnyen összeromolhatna!

A népjóllétnek legkérhetlenebb föltétele az égaly. Innen minden nemzet önnézete szerint keres boldogságot. Ha mi büszkék vagyunk alkotmányunkra: az ozmán restelné e jogvédelmet. Mi boldogtalanok lennénk nőzáraikkal: ők szokásaink mellett.

Anyagi szükségeinkről mindenütt gondoskodva van. A jégsark lakóinak ha nem növel fát a természet, viszen a tenger. Hogy mindazáltal vannak nyomorult helyek, tagadni nem lehet. Hlyen helyeken az okosságnak kell segitnie. S ha van mindenben böv ország, ott a kéjelem puhaságot szül, bizonyságául annak, hogy a jóllétről csak egy lépés van a boldogtalanságig. Igazán mondja Pope a munkát és szükséget, az isten megbecsülhetlen ajándékának.

Ha munka járul a természet ajándékihoz: minden ország megközelítheti a jóllétet. A Svéd tavas, sziklás országában cukros étket eszik, míg Siómnak paradicsomi tájain csuszomászoink csemege, s mondhatnék van ország, hói ipar szüli a jóllétet.

S mivel a föld nagyobb része ipar után él: munka a jóllét egyik factora. De a munkásság szerzeményeit, megtartani is tudni kell; mire nézt őrködni kellene, hogy egyik nép, a más szükségeit fényűzőleg ne honosítsa; mert megvagyon minden nemzetnek önbálványa, mellynek áldoznia kell. Hová vergődne az ételszűke alatt szenvedő angolnép, ha szeszes italai mellé a fényűzés is átköltözne.

E bálványozás a népgyöngék közül tán legnagyobb, de a kor és égaly kívánataitól fékezve nem boldogtalanító Chinától szomszédai kábító szerért $2^1/_2$

milliót húznak tiszta évi jövedelműi, hogy hasonszenvileg gyógyítsanak e nép baján. Angliára nézt sem legudvösebb azon számítás igazsága, miszerint évi szeszesital emésztése 100 mfd hosszú, 30 láb mély, 5 láb széles folyot képezne; s annál kevésbé, minthogy gabnáért is évenkint *25* millió st. f-tot kell kiadnia.

Az illy bálványozásoknak a népnyomor legtermészetesb következménye. Már is olvassuk, hogy Spanyolországból, melly 100,000 mázsányi' csokoládét tud évenkint felemészteni, a pénz kifogyott: az apáczák koldulni, a szerzetesek polgáriéletre lépni kéntelenek. Ki merik azt is mondani, hogy Északamerika szabad polgárai, ha törvény előtt egyenlők is: rangjukra nézt legalább tíz áthághatlan osztályra szakadnak, s hogy ez osztályok fiatalai 20 — 22 éves korukig nősülnek ész és vagyon nélkül; s respublicájokban annyira vitték a fényűzést, hogy London és Páris journalai kívánnak lehetni; hogy járnak divatárostól bérlett öltözetben, kocsikáznak fizetetten határban; kéjetegnek étárostol hitelezett ebédnél; stb. s mégis ez országnak évenként égetborra is 17_2 millió dollárnyit kell kiadnia.

Szerencsés a nép, melly környületeit megfontolva, a mellékes szükségeknek, méllyékkel többnyire vétkek szoktak bélopodzni, hatalmasan ellentáll. Egyptom átkot mondott volt a fényűzést bévivő királyra; Svecia is törvény által tilt ki határaiból minden drága bort, és finom kelmét. Mert érezték, mikép az így becsúszott szükségek utáni vágy szenvedélylyé, végűi természetté válik a nép vérében, sa termesztett és emésztendő miség között elvesz az egyensúly, s munkásságmelleit is hamar fog kopogni ajtonkan a nemzeti szegényülés· A kereset-források sokasultával arányban kell ugyan lenni a kifolyások sokaságának is: de ha a források eldugulnak s a fényűzés tovább is előbbi forgásában halad: úgy olt serken fel a nemzet, hol találta

Pombal a Portugallokat, s akkor fog magaköré nézni, mikor az udvar fénye már homályba borult.

A tápszer legnyomasztóbban fekszik rajtunk. De nem lehet földünkén olly emberlakta országot képzelni, hol a természet erről elfelejtkezett volna gondoskodni. S valamint éghajlatonként változnak a testalkat izmai, éppen úgy cserélődnek a tápszerek is. S a Nilpartiaknak nyershús csemegéjét éppen olly kedvessé tette a gondviselés; mintEuropa kényes inyjének azt, mellyen egy falka szakács egy életen át törte agyát.

Ezen kiszabott élelem, minden éghajlatnak más más idomzatot ad, s általa annyira földéhez köt, hogy az Eskimo nem cserélne a világ legszebb tájával, haneha földjét is hozhatná medve-s borjufőkáival· A hideg éjszak vadászai örökös hússal élnek, míg a forro őv alatt gyümölcsök is táplálnak, s inindeniknek önctele izesebb. Vagy cseréld fel az otohajti kenyérgyümölcsét, észak legkedvesebb sültjével, s ö mellette éhen fog üldegelni.

Ez ugyan megszokáson épül, de^ az éghajlat természetté öregbité. Észak vastag tápszere durvább rostokból idomitá szülöttei izmait, s durvább vérgolyokat hömpölyget nedvei között is: a déli nép gyöngéd eledele ellenben vékony nedvein hígabb testalkatot ad. S mivel a gyümölcstől idomult testnek hús, s hústól időmúltnak gyümölcs, igen sanyarú tápszer leendne: gondolhatni hogy a kél őv, egymás ellen, alig harczoland anyagiak felelt.

Ugyanazon égaly alatt, különbféle nemeit találjuk az élelmeknek, honnan hinnünk kell, hogy felette más okok is határoznak az égalyon kívül. De ezek többé nem praedisponensek, s azért minden táj változtathatja élelmét, mihelyt nem tápláló mór, vagy a néptömegnek nem elég. A tengerpartiak ha szorulnak, miért ne mivelhetnénck földet is, de míg a hindunak elég ízes a

sagoliszt, miért sovárogna rizs vagy búzalisztért. Ezen élelmi különbségnek okául vehetnök ugyan a földet, ha Karintia kőkéreg és Holland víztömeg alól felszabadított tájairól nem mutathatna ollyszerü gabnát, mint az áldottnak ismert Magyarhon. Szorgalom hát, mitől leginkább függ az élelem; s mit tehet a gondviselés róla, ha Barbariában makkal élnek.

Ugyanazon országban is gyakran és igen gyakran találunk különböző tápszereket. Ha ezt az életmód határozá így s mindenik elégülve van saját életmódjával, soha sem szül háborúságot. Svájc[7] nomód-családai alig irigylendik Zürich[7] asztalait. De ha egyik nyomorult földönfutó, miként Göröghon[7] nagy része, míg a tengerparti rész fényes városokban frank szokások közt kéjeleg, s megvetöleg tekint le a nyomorult hontársra: ott nem csodálhatni, ha ugyanazon nemzet fiai egymás ellenségeivé esüsznek.

És ezen különbség a próbakő, mellyen ha valamellyik néprész elsikámlik; ingerültsége lázzadásig viszi. Tanúja Frankhon és Anglia. E két hon népforradalma okait ismerjük, s alig csodálhatni, ha a pityokás szekereket, kenyérboltokat kizsákmányolják. Egyebeken sem fogunk csodálkozni, mihelyt elgondoljuk, mikép Angliában dúsgazdag, és földhöz - ragadt szegény köztt nem állhat fel középrend; s Franhonban sem csoda, ha fényűzés ragyogásai között az éhes nép, dühöngve néz gondol áléit magára, szennyes öltönyére.

Csak ott lehet valódi népboldogságot reményleni, hol a nép érti már, miként mágnási rend nélkül egy nemzet, csak szolga lehet. S ha van főrend, kihez az ország jövedelmei gazdagabban folynak: ennek fényesen is kell öltöznie, s pazarabbul élnie, hogy tőle a néphez jöhessen a pénz. Ezen tudat nélkül, csak barom vonhatja nyugottan igáját: isten[7] képére teremtetett ember soha sem.

Minthogy nálnnk gyakoriabbak a népelégülerlnségek: megdöbbenhetnénk Európa jövője felett, ha nemtudnok, mikép nagy része a világnak szép keresetnek tartja még a lopást, s hogy mint az Arab, hátára veti a zsákot, s megy lisztért, hová istene vezeti. S e mellett ez azt is tudja, hogy Seikje asztala is csupán rizssel és bárannyal fényesebb övénél. De nálunk hói a nép sejti, hogy míg ö silány étel mellett fáradoz; addig más luculli mecenasi csemegék mellett űl: itt mondom igen természetes és emberi dolog, hogy a kinemelégithető étvágy, a nyugtalanság másneműingereivel párosultan, az elvtelen népet izgásba hozhatja. A nép irigy szemmel nézi másnál, mije nincs.

Azért igen okos szokás, hogy benn és nem utcán ebédelünk, főleg azokért, kik elégültek, ha gunyájok iöbbszörösőn fényesebb is asztaloknál. E tulvágyuaknak nem kellene a divatos lakomákhoz jutníok, vagy őszökbe kellene hozni, hogy vannak náloknál nyomorultabb teremtményei is a világnak.

Ez ugyan csak vigasztalás, s tudom mi hatása lehet utó perceiben az éhség rohamainak, mint léghajó vándorainak, ha gőzanyagok tengerek felett fogyna el. Mindazáltal minálunk a népmozgalmak főnökei mindig élnek ügy, mint egy arab vagy persafejdelem, s ha e kívül iskoláink még azt is meg tanítanák a gyönge léleknek, hogy néposztályok Spanyolhonban bogyoval, Izlandban szárított halfővel, Lapphonban irámszarvasázalékkal, Siómban gyekkel. Arab és Persahonban pálmagyümölcs - és sáskával, Norvégia északi felében fahéj-kenyérrel, Indiában sagoliszttel, a csendestenger partján kenyérgyümölcscsel s egyéb neműekkcl élnek: bizonyosan enyhítené nyomorát; míg azok, kiktől gondoskodni rólok a természet és igazság követeli, rajtok segítendenek. A nép, boldogtalansága felét feledni tudja, ha mással szenvedheti.

A szegénység, mellynek enyhítésire korunk szelleme olly hatalmason felrázá a műveltebb világot, nem tesz ugyan néptömeget, azért koldusősszeeskűvést látott már a világ, s a boldogtalanok[9] tengerében ők is cseppek; s bizonyosan Frank- és Angolhonnak is más eszközökhöz kellene nyúlnia, ha a rólok gondoskodó társulatoknak lekötve nem volnának. Három százada, hogy Albion elkezdé a koldulást rendszerezni, azért ma is sok gazdag tolong ez életmód körül, s minden halgatási szabályozásnak alig lett több eredménye, mint reformatio az álkodásban, s azon igazság[9] bébizonyitása, hogy nem irgalom, hanem munkásság a szegénység[9] gyógyszere.

Szó mjunk[9] oltására a vizet renddé a természet, mint a mi sem észak[9] sűrű vérét meg nem alatja, sem dél vékonyabb vérnedvét el nem hígítja. Erről gondoskodva is van mindenütt: északon a vizek jóságával, délén a gyümölcsök[9] scrgéveL Goa szigete ugyan szárazról hord vizet, de másnemű kényelmek által kárpótolva van e szüksége is.

Az illy vizellen tájakon is, sok helyit segítve van. Vannak a természetnek e célra idomított plántái, meliyek a legmagasabb fákra felkigyodzva kelyhes tevelökben, száraikban jóízű vizet tartogatnak a lakók számára · vannak ismét fák, mellyek harmatból edényeket csepegetnek tele reggelre, s a t.

Alig gondolhatni tájat, hol az ész hatalma vizet ne teremthetne. London és Északamerica bizonyítja colossal csatornáin. Még barbár népeknél is láthatni ennek példáit: Persia, hol a szántóföldet is öntözni kell, a messzi Taurusból vezete szét néhány csatornát, még pedig századok előtt.

Következtetem innen, hogy vízszűke eléguleítenséget nem szül, mert ha nem ihatják, mást vezethetnek magokhoz. Víz nélkül egy nap sem élhetni, s ha meg-

vonta is a termeszét: a népesedés másod ntpján, már pótolva kellett lennie. Mégis emelcsője marad az ital mind egyének, mind néptömegek boldogtalanságának, de ezek mesterkélt italok. Mióta az özönvíz agg hajósa megázott a szőlőnedvtől; s mióta Rollnak síké-» rűlt a pálinka lecsepegése: azóta e két szesz fajzása újabb meg újabb unokákkal áll elő. Nemakarom kétségbe hozni gyógyerejöket, s hidegebb tájakon! hatásukat, de hogy milly következményű a forroóv alatt, csak egy fölingerűlt Malaynál látható, kitol egyesek golyóját sem tiltja el a törvényszava.

S e szeszes italok mértékletesség! társulatok ellenére is naponta terjednek, s tán jobban is elfognak; mert egyedeknél sebességit folytonos erők arányában mértanilag számíthatni; s mint Montesquieu megjegyzé: az egyenlítőtől a szélesség[1] fokainle, mindinkább othonosok; s minthogy északnak bort földje nem terem s pálinkát főzni nemtud, hordja árucikkeit, s pálinkáért váltja be a Dánnak, s gyakran csak üres edényivei áll haza. Ennek csak kényúr örvendhet, mivel biztosan számíthatja, mikép az elszegényülést elaljasodás fogja kisérni, melly ezreket fog egyetlen szavára porba ejteni; de atyai kormány nem, mikor még China is fegyverrel kész a mákony bévitelének ellentállani.

China kényszerítve van, mondja tán valaki, minthogy közmondás nála: ha egy nem művel földet, egynek nem szabad ennie; s ha egy nő nem fog fonni, egynek meztelen kell járnia. Azonban e súly nálunk is elég kézzelfogható más alakban, s a nép alatta már görbedezni kezd.

Melly nemzetek könnyen jutnak szeszes italhoz, azoknak nem olly szegényitö; s ha minden nap iszik is a magyar, nem olly érezhető, mint ha a svéd, csak hetibe iszik Frankhon borából. A német beteg ugyan, ha egy hétig sert nem iszik, de többire önmagok fő-

zik. Vannak a bornak is illy szokottal; de hová mész· szünnen viszik, mint északra, hol 40 — 50 st. iont adó fekszik hordóján mint Angliában, s hol a vizital csaknem ki megy divatból mint nálak: ott méltán állanak *elő a mértékletesség apostolai.*

A nép ruháért jóval inkább sóvárog mint ételiért* s az ebbéli fényűzés is hamarább lábrakap nála. Említsd neki, hogy egy romai 3 - 400,000-t költött egy ebédire, sóvárgás helyett bosszúra gerjed; mondjad hogy Heliogabal 600 strucfőt tétetett asztalára, és ki fogja nevetni. Küldött volna Nagy Péter valami idegen étket hölgyeinek, bajosan hiszem hogy olly kiváncsilag ragadják, mint a sellyemkehnéket.

A vad népnek mindig elég, elejtett martaléka bőre öltönyül.* de a főid ész, ki a polgárosodottabb részszel közlekedésben áll, már ismeri a fényűzés egy nemét. Köztök *se lenne helye, hol a* lakosok egymás körülményeit ismerhetik. De ez csak kiskörű helységekben mehet; városokban pedig, mennél nagyobb az, annál ismeretlenebbek, annál követelöbben öltözködnek. Minden osztály, ha egyelőre nemakar is kilépni önkörében; legalább arra ügyel, hogy osztálya első rangúival, egy sorba megállhasson, s minthogy nagyobb résznek környülményeí egyebekben is azt meg nem engedik: a józanabb rész neveti ez optikai játékát, mert titok nem maradhat.

Ha a másodrangú látja, hogy az utanavaló osztály öltözetén az övébe lépett; mivel gátolni joga nincs, hiúsága pedig maga mellett nem szenvedheti, kéntelen ereje feszitésivel is felebb hangolni külsőjét, s így ez is bevág a harmadikéba, az hasonlóan előbblép, míg a fényűzés végpontjánál áll a nemzet. Pedig e játék mindeniket kimeríti, s később üres zsebébe dugva kezét, búsan lépdegel a nemzet sírja felé.

Férfias gondolkodásra mutat azért a nemzet, mclly-

ben a főrend, e játék kezdeténél azonnal hálulmarad, s így a nálok íenakadt pénznél fogva, kényszeríti az alrendeket körükbe visszavonulni. De szomorú látmány, mikor a főrend is csak akkor lépe vissza, mikor érteke tovább menni nem engedi. Ez csak ollyszerű nem" zeti élet, mint Thebaé, mellyet Epaminondas küzdelme nehány percig még fentarta. De ez élet lölvirulhat s ha nem is, sokkal jobb nemzeti harcot víva meghalni, mint Lengyelhonnal gabonán addig cserélgetni a külföld ékeit, míg végül vetni sem marad; s ha hihetünk az írásnak, miszerint Spanyolhonnak idők előtt eszközei is drága ércből valának, hol és mellynek ma vasból sincsenek, ugyan mit remélhet a jövőtől.

Vannak alkotmányok, mellyek alapelvei kizárják a fényűzést egyenlőség képzetéből. Hlyének a köztársaságok, saját értelmében e nevezetnek. Csak ismétlem a többször bebizonyult igazságot, hogy e kormány népét meggazdagitja; s mentői gazdagabb lesz, annál túlságosabb színben hozza be a fényűzést önbukására. Legelevenebb színben tűnik fel nekünk máig is Hellász és Roma eleste. A Lakonoknál az együttevés egyenruha, vaspénz mellett a legönzöbb haszonlesés fejlett ki. A szelidebb Jónia pedig, hol meghajol a pompának, megragadja az ábrándos Perikies kormányját s a gyögyöröknek hahotálo népet, ragyogó vitorlákkal röpíti a szolgaság örvényibe. Es Romában hol előbb répával lakomáznak a nagyok, majd a szamárfiból is csemegét kísértenek; hol előbb minden polgár akar lenni, majd minden fejedelem; hol előbb nagy tömegnek alig van egy ezüst tángyéra, majd a lovak is arany tálból esznek; hol előbb csak egy vasgyürü divatoz mint rendjel, majd az ujjak minden íze aranygyűrűktől lesz terhelve; hol előbb a nő hitvány dolog, később a fényűzés elleni törvényeket összetiporja s a t, s mikor meghódítója vagyonát akarná örökleni

a világ királynéjának, melly a világ vagyonát felfalni terveié, e városban mondom, elbámult a hódító a nyomorult szegénységen, melly akkora fényt játszott vala.

A vallás kiskorúsága alatt élő népek a fényűzésfelé csak vallásoktól eltértük után hajolhatnak, s mentői inkább törpül a nemzeti isten, annál ragyogóbban nő e bálvány. Mert mindig balra bukik a nép, melly elvtelenül tesz változtatást ös alkotmányában. Boldog a hindu, míg Monau törvényei szerént metszi botját, s viseli köppenyegét; boldog a Japan míg a köppenyeg és kalap, minta és ereklye gyanánt függ templomában; boldog volt Judea, míg Salamon térdre nem bukott a külfénynck Mózses parancsa ellenére. A bünhödést azonnal követé a szolgaság.

Ha van kormánymód, hol helyén van a fényűzés, a fejdelemség bizonnyal az: s még itt is szülhet pusztulást, főleg ha termesztménye nem elég a behozandó fényes czikkekért. S ha mégis hozat, akkor tőkepénzihez nyúlt, mellynek fogytával mások robotosává kell lennie; s mivel itt a törvények csak ollyszerüen gyógyítanak, mint azon sebeknél, mellyek gyógyíttatások után nemesebb tagokra veszik magakot: szerencsésnek mondom a nemzetet, mellynek vannak fiai, kiknek ízlésük, népizlés; ők a békéskor nagyai lehetnek.

Hogy Europa nagy városai fényesen öltözködnek, nem aggasztó; hol sok a pénz, soknak kell lenni a kői—cségnek is; kis városban pedig pénzszűke miatt, feszültséget okozna. De még nemzet és nemzet köztt is el kell ismerni e különbséget: könnyebb a gyár honában szabatni ugyanazon kelméből, mint száz mértföldnyire.

Vagy jusson eszibe felteszem, egy kóbornép fejedelminek, hogy bizon csak öltözködik úgy, mint egy párisi tehetős; vagy ha megvillanna Donna Máriánál Anglia Erzsébetjét utánzani: alkalmasint szomorúan

ütne ki kísérlete. Meglátnék gr. d‘ Orsey is, Albion e piperöc-reformatora, ha egyebek engednék is, milly sikerrel fáradna China[7] toronysüveges sárgálló fiatalai között; ha tokos körmöket angolositná, elég szerencsével járandana.

Hogy valahol a divat lábrakap, a mit se tesz; s ha szinte kelet ezredes szabatu öltönyei módosítást nyernének: az sem fordítaná fel az égfia birodalmát, Mindazáltal olly országokban, hol a pap töbször elkezdi templomozását, hogy egy család egy gúnyával rendre ímadkozhassék, mint Irhonban; hol még a kézmiveket, S az úrszolgáit sem tudják pénzűi fizetni, mint Göröghonban: ott a fényűzés újabb döfést ad a nemzet gyengült testének.

A lakás kényelmeit sem a természet sem hiúság nem tévé annyira urunkká. A világ nagy része máig sem józanodott ki azon mámorból, miszerint tökéletesen hiszi, hogy nála van a főid legnagyobb kéjeimé. Egy rész a lakás* kényelmeit nem ismerve, más azt megvetve marad a réginél.

A nemismerőknek mi szükségük sincs reá: éghajlatuk ezt megadja nekik. Mi szüksége van lakra a hindunak, kinek ruhája sem mesterkélt? Miért szorulna be a senegali szarv-anyagú talpa mellett? Miért építene Afrika parti lakosa, ki a hév nappalt erdőkben alussza át, hogy éjjen lakomázhassék. E népek ha megismerendik is szükségét, nem leend boldogtalanad rájok nézt, mert égalyuk a polgárosodás átviendő plántáit nem szárítja el. De vannak nemzetek északon, kik csak addig maradhatnak elégűlten, míg hinni meg nem szűnnek, mikép fagyos földüregnél nincs biztosabb lak, hogy vadászat, halászat az életmódok legszebb neme, s míg építészetük jégremekéhez nem fog több fa kelleni, mint a mennyit hajt a tenger, s ablakok ha elolvadod, mást kereshetnek a tengerpartakon.

Kik pedig megvetik a lakkényelmét, még nyűgöttabbak. Buszkén néznek le másokra, *s a* munkaidőt mellyel megszerezni lehetne, inkább divatos valamivel elkéjelgik. E hajóban vagyon nagy része a nemcsinosult világnak. Miért csináljon házat magának a beduin, midőn elbírja sátrát tevéje költözködéseinél, s az ujhazában egy nap az egész vándorsereg polgárrá lesz? Miért építsen Ázsia szegénye, hol tél nincs, nyárban pedig a gazdagok is elhagyják fényes házukot,. kényelmesebbnek találván az erdők rengetegjeit? s ha volna is, mint *a* szerecsen, egy pipadohányért könnyen felcserélné jobb órájában.

Földünk nagyobb része ismeri a ház becsét, nem is veti meg; sőt meg sem vetheti. Kiknek csak kényelemért épült: azoknak kevés panaszok lehet, mégis a felzaklatott vágy ingerültséget szerez. Nem győznek utazóink eleget beszélni egypersaur csarnoka szőnyeg virág-, szökőkút csoportozatairól; míg tőle néhány lépésnyire a nép lovaival lakik; s ha Kurdistan pompás várai alatt a nyomora házak lakói felfelsohajtanak: nem egyéb emberi dolognál?!

Kik meg nem vethetik éghajlatuk miatt, azoknak szükségivé lett, s a nemlétei, elégületlenség oka. De anyagot a természet reá mindenütt adott, szorgalom keli, s feláll a lakhely; tanum az, hogy nép hó hátán nem telelt. Es vannak hellyek, hol a nép önhibája miatt lakja rósz házait, legalább rajtaállana felcserélni. *Az* illyeneknél bizonyos megszokások adják a főbb elégültséget, s kevés cifraság, öröklött modor, jó illatú padlat, mint a svédnél, s egyebek minden örömet megszerzőnek.

Korunkat meglepte az épitésdühe, szerencse, hogy nem a népet; de mint egyéb, ez is elragadhat. Városainkban, az egyszerűséget vadászva, építészetünk mindjárt kiforog felállított öt rendiből s lesz egy ható-

élik egyveleg. E mitsem tesz: Roma is állított dühében egy mysticus rendet; csakhogy c vegytani kísérletet az utodok meg ne bánják. De mit! hiszen korunk elég gazdag gyémántot is oxydálni. Ront bont a fél világ: falvaink angolosodnak, nem is úrilak, mellyt nem soká ángolkert nem fog környezni, s látni fogunk tizedek múlva is elkezdett terveket, s lerontott kőfalak[9] helyébe húzott sövényzeteket; vagy mi gyakoriabb az anglizált hely élvét másnak kell engedniük. Hussein Kahn is a minap Európában mutatása alatt mit nálunk meglátott, mindent haza akart vinni. Hazamentivel olaszmodorban építtetett magának palotát, s mikor kész volt, a 250,000 frankig adóssá lett úr, meggyilkolá háza[9] boldogságát.

Korunk[9] vágya ugyan méltányelhető, s én sem kívánom vissza a kort, mellyben a görög fejdelem maga ácsolja házát, készíti eledelét; sajnálom Angliát hogy a XVl-k században sok helyein üvegablak nélkül kínlódott: de ha felette sietünk, gyakorlatilag meg lesz bizonyítva többeknél, hogy a fényes ház csak tele szép, s az angolkert úgy, ha van mit fényesen ózsonyalni benne.

Az anyagi jóllét vágya olthatlan, s minden vágyunk[9] valósítása egy lépés önelégültségünk felé. Mentői több és magosbak után sóvároghatunk, annál édesebb küzdelmünk mellett is a jóllét[9] előérzete. Kinek nincsenek többé vágyai, s reménye tetőpontján képzeli magát: boldogtalanabb a boldogtalannál. Miután kimerítő e pont[9] élveit, vagy visszahull, vagy ott mint a hindu istene öszvedugva kezét, tetszhalálban él; kinek megint igen magosak vágyai, ha egyelőre a sors kedvezni látszott is fellengéseinek, később elragadja a túlzás változhatatlan irányú szele, s többé nem ura magá-

nak; vagy buktában ideje lesz fejtegetni a saját és Phaéton bukása köztti párvonalt.

Csak a középszer változatos útja vezet valódi boldogságra egyénekei úgy, mint nemzeteket. Éppen e változatosság az, mi minden helyzet örömeit megédesíti, ki a boldogság gyönyörútján haladhatna: napok alatt azot nélküli oxygeniumba jutna: pedig megbecsulhetlen azot a nyomorúság a jóllét légkörében.

A nyomort azotnak sazt a szellemi, ezt az anyagi légkörben igen jótékonynak mondám: pedig mindeniken túl csak halál vagyon, innen pedig bukás. Ha egy persa úr kényelme annyira ment, hogy inasa pipaszárának vízpalackot hordoz; ha nevetjük kelet több utcás palotájában veszteglő fejedelmét; másfelé is van mit nevessünk. A magos lelkierőre jutott népeknél is tántorít az önhittség. Frankhon neki rohant volta pompának, még Nagy Károly idejében; de egyet intett a kor óriása, s a csillám lefoszlott alattvalóiról, s ezzel is tovább rugtaiá félszázadnyival a néphalált. Napóleon kimerité kora férfiait, a gyenge gyermek ősz apákkal lézengett akihalni látszó frankföldön, nem látva az elferdült férfikor csapongásait, megfiataladott a nemzet, s századokkal nyujtá a franknép életét. E népen Napokon tán eggyel vágott több eret, mint mennyi kelle megmaradására: s fájdalmából máig sem üdül ki, s nem tudja meghatározni szeresse, áldja vagy átkozza szilárd akaratú gyógyászát. Szerencsés nép, melyt évezredes betegségében napóleoni kar érint; s elbocsátja vérét, vagy a romlott helyibe újat, fiatalabbat ereszt.

Hogy a nemzet boldogságát felfoghassa, vagy önmaga vagy idegen ellen, oltalmi állásban kell állnia. Vetélytárssal nemesen fog megküzdeni, példa — Frankhon Angliával; ha pedig győzve lett, vagy a szolgaság jármába elkorcsul a lélek s lézeng halottkínt a nemzetek között mintn — sok nemzet; vagy ad-

dig verik a svédek Nagy Pétert, míg megtanulja, miként kellessék jobban megvernie; példa sok história; vagy legyen a megveretett bár közel a halálhoz, ha nem szakadtak meg a belélet rostjai, nem akadt fel a létszerek harmóniája; csak szabadabb levegő kell sebére, s kevés erősítő a beír eszekbe: felkél a nemzet,* gygási erőt fejt ki benne a nyugalom, s a nyomortul altatott nemzet újra fogélni, szemünk előtt a m e g-ifjult Göröghon.

A népek szellemileg is, csak viszonyosán boldogok. Egy résznek palládiuma ugyan a, rólunk semmit nélkülünk, de nagy része fajunknak máig is, egy lépéssel közelebb áll az állatokhoz. Születésivel már belépik nyomorvilágába mellyben csak álmában lehet boldog, vagy bár elégült, hogy émetten annál boldogtalanabbá tegye magát, hol egyetlen remény marad vigasztalóul, a halál.

Csak képekben lássuk embertársainkat gályák[9] fenekére szegzetten: megborzad az emberi természet önmagától. Csodálkozunk kell ámultakon, a kereszténységnek ábrándos vallásossága korszakán, hogy épít— hété lelke üdve fellegvárait oly biztosan rabszolga-kereskedés mellett. Anglia e célú egyletét csak magasztalni lehet, s Morgan Godvynét a XVII-k század legemberiebb eszméje létrehozóját dicsőítői tartozunk. S valljon, ha a nemzetek egyes erővel dörgenék; rabszijra véle, ki lefűzi embertársait! ki állána ellenük?

Másfelől több százmillió nép születik egyetlen emberért, ki minél több függ parancsától, annál belebbmerul a bujaság tudatlanság kegyetlen zsarlás kéjibe. Mi neme van ott az elégültségnek? hol egy ember parancsára, egy rész azonnal hóhérrá lesz, a más rész pedig azonnal pallosa alá hajtja be fejet. Melyik népe elégületlen Európának, ha elgondolja csupán a persa

letet? hol legparányibb gyanús mozdulatért az apa nejét leányát, kitéve látja a köz fertőzet gyalázatának; s a más atya[9] egy szánakodó arcvonatáért, saját családa is azon sorsra vonatik; hol a gazdag állati életet él, nem tudva érendi-e honapját vagy sem; hol a felsőbb kizsarolja a szegényebb alrendü mindenit, hol kínzás alatt él hal a nép, és nincs senki és semmi e földön, kihez folyamadjon e zsarlás ellen más, öngyilkán kívül.

Másfelől ismét, más milliók sinlődnek a vallás setét börtönében. Hol isten nevében a fejdelem egyik kezében, a világi hatalom szablyáit, másikban a jövőélef gyönyörkelyhét nyújtogatva: tart féken rabszolgákat, kik vadászebekként hajhásszák fel a nyugovók tanyáját számára. E népek tán nincsenek megérve a világosság sugárira? .. Világosságra csak világosság, szabadságra csak szabadság fejti ki és érleli.meg a népeket.

Európában ha adózik a nép, tudja miként érette jogait, nyugalmát megőrzi a fejedelem; éltiről pedig mitsem aggódik. Az alnép ha robotol, tudja hogy önmagáért teszi; s mindkettőre fenmarad a nem soká elenyésztetés, vagy megosztás reménye. De a szolganép tudja, hogy melly fillért tőle egyszer kicsikortak, soha sem fog az többé számára kamatolni, s hogy az őrsereg, nem a népért, hanem a nép ellen van.

S még nekik is van vigasztalodásuk. Itt a tudatlanság, a jobb nemismerése hatalmas emeltyűje az elégültségnek. E kívül, vallások is olly altatoan tud puha lelkűkhez simulni. Egy részt egy jobbélet reménye emel fel roskadásában; más rész már a földön feltalálja édenét nőzáraiban, s ha kiszenvedte a felsőbb kar hatalmát, kéjbe fúlasztja bosszúját. S még némi ösztön is mutatkozik a vágyakodónak: látja a török, hogy ügyesség által a diványig, sőt az uralkodó-csa-

Iád hölgyéig fel juthatni; s az orosz sem feledi, hogy nagy Cárja nője közölök emelkedett ki, s hogy számtalan alrendüek viseltek herczegi szalagot.

Sőt az utóso vadnép csoportnak is jut elégedés e részben is. Nekik más fogalmaik mint nekünk; nálak a mitsem korlátozó szabadiét, udvariasságot nem ismerő egyenlőség, mindenüvé kiterjedő birtokjog, a halasztékot nem kérő boszutálhatás, s más effélék, felejtetik az alkotmánytalanság terheit.

Tudja mikép van ugyan fejedelme, de a fejdelem önmaga a nép; s a fejdelmek is jól gondolták henyéltökben, hogy hosszú címüket összekössék éggel és földdel, s rokonságba tegyék magokat nappal holdat: külömben egy parancsok ezer karokat emeltethetett volna meztelen kabinétjökre.

Europa népe jelen álladalmában is bizhat jóllétéhez, kivált ha korunk újito szellemétől is remél. Bárha Angliában a majorátusok felfaltákis is a földet, s a birtokosok ezrenként űzik el földjükről a bérlőket, birkát mit tenyésztendök; bárha nyugotra országok nyögnek is a papi gyámság alatt; bárha Frankhonban egyik néprész árja gyakran a másik jogait iszapolya is s. t. mégsem olly lesújtok, mintha haljuk, hogy az ég fia mandarinjainak bambuszbottal olvassák fel a fegy maximáit; *hogy a* Brahmaismus majd annyi népnek tiltja meg a húsevést, mint mennyi embere van Európának; hogy a hindu nőket függésben, csak a kutyától! elszaggattatás félelme tartja az Hiedelem határai között, s mint ha végül haljuk, hogy egy helyütt az orvok, más helyütt a bújanők megrohanásaitől csak török védenek s. a. t. Európának iilyesmiken keveset kell aggódnia. A nap sem világit minden tájnak egyarányban. A természetben is egy helyt hosszú tavasz, másutt hosszú fagyidő; egy helyen gyümölcsök érnek, másutt akkor fejük a tavasz. Hiszen a Gvadiána, más folyok

is nehány percre elrejtik folyamukat; s a napfogyatkozásoknak sem rikotozunk mi, mint bizonyos vad nemzetek: *s* miért irtóznánk alkotmányi fogyatkozásoktól. Már is el van elvileg ismerve: hogy személyes és birtoki szabadság! minden ember megtagadhatatlan sajátja.

Az európai népeknél az alkotmányos élet biztosítva van, csak módosítás s szélesbitésre vár... De korunk az emberjog kereszthadát viseli, s csak a társulatok is édes reményt nyújtanak. A koldusok mindjárt rendszerezve, a szegénység szabályozva, a kisdedek megóva, a betegek gyógyítva, a nép nevelve, a kereskedés előmozdítva, a közlekedés könnyítve, a rabok javítva lesznek; s a í. s mindezekben a múipar szigetországa lobogtatja elől fáklyáját, s balján áll Frankhon· Mindazáltal meg kell adnunk, hogy Europa raja, az i0u szabadköztársaság fénye átvilagol a tengereken; s bár mennyire szeresse is Europa önnépét, túl a népnevelés jóval elől megy: Amerika ha falunak helyet irtott, mindjárt az iskola helyit nézi ki: de nálunk sok helyen, vendéglő is előbb áll fel. Pedig első lépés a nép nevelés, második az alkotmány ki terjesztése.

A születés nemzeten kívül nyelvet is ad az embernek s ezek által olly kedvessé lesz minden körültünk, hogy azoktól egykönnyen meg bem válhatunk. E kettő köti a népet nemzetté, s lesznek egy hon közös gyermekei... Honszeretet nélkül nemzetet nem képzelhetni: s még a kobornép is visszakívákozik, hol fiatalsága álmait átélte. Kérdezd az üldözött páriát, még ő is visszavágyik ős erdeibe: mennyivel inkább egy miveit, kinek már szebb napjai is valának. Csaknem minden nemzetnek van Dea-luteciaja, Márs és Rákos mezeje, mellyekre annyira büszke, hogy a más világra is örömest magával vinné.

Korunk egyik divateszméje a világpolgárság. Tán egy nemzetté akar lenni Europa annyi nemzete; de előbb kivihető Roma, Nagy Károly s Napoleon egyesítési kísérlete. U b i b e n e, ott kezd soknak lenni hazája. Özönlik a nő és férj, műveltség és gazdagság kereső idegen földre, onnan vissza: s az áldott hon nyelvét idegennel tanulják felcserélni. Az ember ugyan ott települhet le, hol éppen akar, oly nyelvet beszélhet, millyet legszebbnek tart széles e földön. Szénásra *méltó mégis* az ember, ki boldogságát idegen körökben keresi. Az egyik földsarktol a másig, minden tájnak vagyon ki virágait leszaggassa, s ha koszorúnkat ott keressük, hol számunkra nem-nyílik, mi vagyunk békétlenségünk okai. A folyók állatai, nem vágynak tengerbe, annál kevésbé szárazra. Az éj virágai csak éjjel nyitnak, nappal összevonják keblöket; a földsark jégházai elolvadnának mérsékletünk alatt, s plántáink is elhervadnának a forróőv hatásától. Lucullus átplántálta a cseresznyét, mégis örömestebb csemegéié azt, melly első honában termett... A frank az olaszföldön korlátlanságig tüzes: északon pedig ő is melancholicus tudna lenni.

Nem képzelhetni a korcsulásnak alacsabb fokát, mintha egy nemzet önnyelvét elhagyná, s idegenhez vonná magát, hogy legyen egy korcs szóejtéssel többje. Ezt csak puhult, csak hanyag utókor teheti, mely szereti a készhez simulni. Vannak ugyan nyelvek mellyek a nemzet miveltségére békét fűznek, főleg hol kisebb az olvasó közönség mintsem irodalmot fentarthasson: de 3-4 millió beszélője csaknem mindeniknek vagyon, s hogy ennyi önállásuvá lehet, példa a magyar is.

Hon és nemzetszeretet kell, s a nyelv kifejlik pólójából, ha megért annyira a nép. A melly pedig még éretlen s nagykorút játszik, férges gyümölcs lévén a nemzetek fáján, hamar le szakad és eltapostatik. A

kiskorú nemzet irodalmában is legyen olyan; különben tapasztalnia kell a hamarérés kórságának azon rohamait, melyet egyének kiszenvednek. A férfivá lett nemzet nyelve, ha kidőlt is a nép mely beszélte, s^ázadokan fog keresztül élni, ha az erény magvait veté mezején. Sőt zsarnokává válik a pujábbaknak, még halva is: Roma éltében az idegen hatalmak[9] követeivel, csak önnyelvén szolt, s mit engedett e jógából napjainkig? De van korunknak is ilyszerü óriása: China nem hajol meg hódítóinak nyelvére, de azoknak kell övét megtanulniok; s mais a 70,000 jegyes nyelvet százmilliók beszélik; s ezredektöl folynyomtatása, pedig boszankodunk ha haljuk, hogy a China-angol szótár kiadása, tízezer font sterlingbe került.

A kiskorú nemzet irodalma vigyázatlan vezérek alatt, gyakran károsan hat A gyermekész bámulni szokta a rettenetest, nagyszerűt, természet fölöttit. Es mindig van nemzet, melynek nyelve a korszellemtől egyedárosi kiváltságot nyer, s rendszerint ide rohannak csempészkedni nagyok és kicsinyek azon időben. S ha kissé a minta kimerité magát, túlcsapong az erkölcsiség, a szép, nemes, jő és hasznos védtelen korlátain: a fiatal nemzet tapsolva rohan utána, s mohon faldalja az édes méreg lapdacsait, mely a gyenge idegűt ledönti. Az ily nép színpadain s lapjaiban, honi öltözetben külföldi ferde érzelmeketlátunk, mellynek megnememészthetőségét a nép, csak főszédelgéseinél veszi eszre.

Illy nemzetek irodalmához, csakjellemes honfiaknak kellene nyúlni. Életmód ugyan már az íróság is, de csak bizonyos népeknél, hol az olvasóközönség feleslegéből gazdagon tarthatja íróit, pl. hol egy czikkért 100 f. sterling körül vesz be a közöpes író, mint Angliában; s liol 30-40 ezer frank, nem elég írói jövedelem mint Frankhonban. De nehány ezerből álló olvasóközönség írója, egész életében sem remélhet annyit,

mint Scott Walter vett bé egyetlen életirásért; s legnagyobb csaknem minden jutalma az önérzés.

Csak hol nemzeti szellem lebeg az írományokan, várhatni jót a nemzetiség s alkotmányos életre nézt. Idegen elvek a nemzetet kiragadják önkörébül, s megszeplősül a népjellem szüzessége· Nem csodálkozhatni hát ha Chinában gyalázat költővé lenni, mint kinek irománya jót alig nyújthat· Vagy ragadj ki az alnépbői csuk egyéneket, vezesd bé Paris színházaiba, fényes salonaiba; vagy ki fognak onnan kívánkozni, vagy kábultan eltévedni. így a nemzet is.

A Vallás a népjollét emelcsőinek, mondhatnám leghatalmasbika, minthogy alig van nép, melly maga vallásánál jobbat tartana· Boldogság ez, vagy nem? el nem határozom. Dehogy vannak vallások, mellyek kiskorúságban tartják a lelket, hogy papjai élödjenek és uralkodjanak: arra igen is szeretnék példákat és erősi(menyeket felhozni. Mellőzve mégis, csak bizonyos vallások[9] izmos könyveit ütöm fel. Hadjuk a Koránt, minthogy kezünkén van, s különben is csak 70 millió valja. A Brahmaismus' 80 milliója már inkább vonja figyelmünket, vessünk egy futó pillanatot tanitmányaira. Hiszen háromegységet, melly szájából papokat, karjából hősöket, hasából gyárosokat, lábából szolgákat bocsátott földünkre, sméq e négy kásta mellé még embereket rendelt, a jogtalan és mindenektől üldöztetett páriákot; egy sereg boldogtalant, kinek a templomgyakorlás, és szent könyv[9] használata halálos vétek; kinek már jelszavává lett; ülni jobb mint menni, fekünni jobb mint ülni, alunni jobb mint ébrenlenni, mindenek felett legjobb az halál! ki hódolva várja Herderkint sorsát, midőn legiszonyúbb éhszükségében elaszott testét üldözi a kutya, mellynek összerogytában eledelivé leendő: megtámasztja ekkor magát, hogy állva haljon meg, s türelmesen várva néz a kutya halálsáppadt

képére. . . Hol illy képeket lelnek korunk fiai, ott a vallás felelt még éj vagyon.

Nézzünk egy más vallást, mellynek követői száma a 300 millió körül jár. Ennek lényege a quietismus és nihilismus. Ezeknek a világot, engesztelhetlen fátum igazgatja, míg a végtelen mindenható, bölcs és jóságos istenség, magát a világ igazgatásába belé nem elegyíti .. · s legboldogabb állapota a nyugalom és apathia. A lélekvándorlást hiszik és valják. A mennyen és alvilágon mint a lélek leendő tartozkodás-helyén a keleties képzelgés minden ékszere. A fejedelem cselekedetért egy lajstromát képzelnek az égben, mellybe minden felírva, s hatodát neki fogják tulajdonítani, sat.

Boldog a nép, mellyet a vallás ürügye alatt nem vezetnek áliitakon...

Félrevonhatnánk még ezer s meg ezer függönyöket az emberi életben, mellyek mögött a boldogtalanság legiszonyúbb tableauitláthatnok! Adhatnánk vérpadi jeleneteket, vallomásokot, hol a felnevelt túlzás, féketszakitott nevelés, nem tisztelt pietások adák az első döfést a nyugalom és megelégedésnek. De ezek igen mindennapos képeket adnának, s tán igenis sokakra ráismerhetnénk. Miket eddig mondék senkinek nem inge; azonban hogy köppenyeg, melly alá gygás és púja egyaránt rejtözhetik, tagadni nem akarom.

II.

MAROSSZÉK.

A székelyhon földében a természetnek temérdek kincse; népe egyszerű keblében hatalmas nemzeti erő s alkotmányában boldogító jog és szabadság: csak fájlalnunk kell, hogy mind ez parlagon, s a szép hon zátonyra akadt hajó lett, benne, kik eddig egymást ölelék most az érdekek miatt elhidcgültek.

Mielőtt előbblépnénk a hazába, mellyben a székely nemzet magányrendszeri rabként csüng a múltak[9] szebb emlékein: nem lesz érdektelen egy futolagos körrajzát felmutatnom. A Székelyhon kerülete mintegy 9Ogeogr. mértföld, s így nagyobb mint több virágzó német tartományocska. Keletről oláhok, innen erdélyiek lőnek szomszédai; nem lesz hát csoda, ha a nap reá eső kettős sugárlükrében egyfelől keleti kény- másfelől nyugotias kéjszerü képeket találandunk. Fekvésit a természet költői dühében alakitá: gazdag változatos rónáit, égre emelkedő, néhol örökzöld hegyormok váltogatják, a vizek legregényesebb játékaival. Hó ugyan tán sehol sem nyaral, de azért nyarai nem melegek. Földjét csak a jő isten ismeri. Próbáltak ugyan hozzá jutni, de Fridvalszki is csak nehánynyal lépett előbb ismeretében, mint a kik verejtékkel hasogatják sovány barázdáit. Vízben a dúsan megáldott országokkal megmérkőzik. Itt erednek, s nőnek tutajozhatová Erdély nagyobb folyami. Erces vizei pedig kiállják a csődöt Europa illynemü forrásaival. Bora mint egész Erdélyé közepes; dohányai országos hirück. Földmüvelés barom-

tenyésztés a koz életmód, mégis gyakran külföldre szorul. Tutalyaival Lippa korén a Marost néha 2 mértföldnyire elborítja. Ásványa annyi, hogy egy új Roma gyarmatitási fáradalmait, ma is gazdagon jutalmazni, jól segítené Erdélyt.

Öt székre oszlik; Maros és Aranyosszéken kívül mindenik apróbb székekből áll; még pedig azon idomban, miként századok folyama szerkezé, mert sem sz. István sem más nem szahályozá. Innen nem szalagszernek mint megyéink. Van mintegy 440 falva, egy királyi 10 apróbb városa, mellyek vagy mező- vagy taxalis városok, vagy csak voltak hajdonán. Lakosai törzsökös székelyek kevés oláh- cigány- s másokkal vegyülve. Régen törsökök, nemzedékek szerint oszoltak meg, ma sokképpen. Egyszer provincialistákra és katonákra; másszor mágnásokra, nemesekre, szabadokra, katonákra, és jobbágyokra; a katonák ismét lovag-és gyalogokra, hogy ne említsem több szerencsétlen megoszlásait, mellyeknek sorompóival sokáig kell küzdenie korunk[9] egyesítő szellemének. A testi erő ma is ép, mint a nemzeti játékok idejében. A nép gazdaga és szegénye egyforma öltönyben jár, s alkalmasint e divat látta a székelynép szabadságharcait. Nyelv egy, a magyar, kevéssé nyúlánk hangejtéssel: de azértszázadok előtti határozatai, tisztább magyarságuak, mint szépirodalmunk tizedek előtt. A kebel nem szeplősebb mint az őtestamentum koráé; mégis az előítélet és babona nyűgeit nem feledhetjük el. De kezdenek javulni a népiskolák; kidugák fejőket jesuita-burkokbol a latin intézetek, s a templomok akarnak megfelelni a nép nevelés felsőbb igényeinek; valóban ideje is, mert rég letűnt az idő, mellyben a népnek deák praedicatiot tolmácsiának, mint varázs szávait a nem értett vallásosságnak. Az értelem, kisvilágunk istenereje, máig sem foglalta el az embererők kormányát. Mesterség és

kereskedés, művészet és tudomány néhány kiválcségosnak hajt kamatot, a nagy egész még hajlamot is alig ismer reqjok; de van szorgalom, anyag a gyártásra, fiatal képzóerö, mivelhetö ész; s mi kell még egy alkotmányos ország népinek? ha az erkölcsiség tovább is olly tisztán fog maradni, mint a száműzött Ovid találta, s jelenünk elhagyd. De erre azt mondja az idők nagy könyve: művészet virágai a hősi erények sírján virulnak; tovább ismét: durvaság és műveltség két páráiéit a nemzeterök munkájában, s közttök nemzetiség és erkölcs diagonálkint vonul el. Azonban nem hosszú, hanem tettekkel dús élet nyer koszorút

Természetesen a székelyhonnak sincs codexe: de azért alkotmánya alapelveiben ma is él a szabadság, mellynek érzésében mint s CythaAzsiát századokig adóztatá, s megtőré a nép büszkeségét, melly ősei szent sírjait merész volt háborítani; vagy másképen mondva: egyénei szabadok mint a frankokmegyei szerkezete nem korlátoltabb az angolokénál. A székely mind nemes és adóment jogszerűleg, gyakorlatilag sokan adózók. Egyaránt osztanak terhet és jovadalmat, egyforma jogok van ásványhoz úgy, mint hivatalhoz; szabad és katona egyenlő tért foglal el az alkotmány évezredes ívei alatt. A három forintos per ma is a felséghez mehet, mint a vajdák alatt, s a leány ma sem kap jószágot, mint a bandériumok korában, haneha mint fiuleány... A kapitányságok nem állanak: ma általatok szabadon választott Főtisztek, Királybirak, Dúlok st. tartják a kormányt. Régen bizonyos ügyek feljebbviteli széke a nemzeti gyűles volt; az udvarhelyi constitutio erre már 17 birát rendel az anyaszék fiaiból, ma vármegyei modorba ömlött át. Régi időkben közőlek kelt Rabonbánok igazgaták; Árpád már önvéréből ád: Almos első Ispánya lesz; később a vajdákra szál, még sem viseli mindenike majd az austriaiház előbb az

erdélyi Gubernátorra ruházza, félszázad múlva mégis Mária Therésia címei közé engedé soroltatni.

így találom székelyhonban az emberi jólét szentháromságát, s ha már kifejezem, mikép az anyagi jólétre vezető műszorgalom; a léleknemességet ápolo értelmiség, s a nemzetiséget fentarto jogszerű szabadság mezeje parlagobb semmint megteremje a polgári jólét gyümölcseit: gondolom nem mondók többet, s tán jóval kevesebbet mint a mindennapi élet. Lehetnek ugyan, kik boldog hiedelmükben a székelyföldet egy más Utópiának hiszik és valják. Adja isten, jöjjön el nekik az ország, mellyet a mindennapi imádságban annyi millió ajak mind e napig olly hasztalan kért. De míg élném vesztem mostani hitvallásomat: nem találhatom egyébnek a székelyhont, mint rongált gyémánt darabnak a nemzetek gyűrűjében. Azonban ollyannak, mellyet századok tördelő keze kivetkeztetett szabályos alakjából, de lehűlt poraival simitottan, újra visszanyerhet hajdoni értekéből, ismét ollyannak, melly szétt-törik inkább, mintsem hajoljan, s meliynek egyes darabjait szét lehet ugyan szórni, de akkor is vissza fog ragyogni a világosság sugárainak, míg az enyészet el nem takarja·

III.

MAROSVÁSÁRHELY.

> Mint a hernyó, rnelly befonja magát, s sötét nyugalomban vesztegel, míg órája eljött, B ön mivét szétrontva mint lepke emelkedik, illyen az emberi nemnek élete; minden kornak megvagyon eszméje, mellybe magát befonva egy ideig nyugszik, mindenik széttöri végre ön alkotott börtönét, mindeniknek megvagyon emelkedése rövid órája, s az után minta hernyónak, melly lepkévé vált halnia kell.
>
> B. Eötvös József.,

A főváros maga az ország kicsinyben. Központ, hol tudomány és mi vészét, mesterség és kereskedés, föl— dészet és institutiok mint annyi gothívek találkoznak össze, hogy alattok a nemzet, a haza szent oltárán a jólét tömjénével áldozhasson, a nemzetiség és szabadság istenének. Középpont, hol a koldus rongylemeze, s kevéiy gazdag bíbora, az éhező kenyérutáni sóhaja, s a kéjmámoros dús riadalmai minden percen találkoznak· M. Vásárhely a székelyhon egyetlen királyi, s mondhatnám fővárosa. Mint illyenbe igényeket viszen a kebel, keresi a hajdonidő nyomait, a jelenkor csinosító kezét, s ha helyettük törpe falakat, mocsáros utcákat talált, mondhatom nem a legeszményiesebb nyereség. Két nagy időszak vonult át a városok élte felett: első a csaták véres ideje, mikor városaink a futó népnek megnyiták várkapuikat, s egy csöpvérig oltalmazák; másik a középkor ábrándos szaka, mellyben a feudalisms, mint óriás jött vala, felfalni a polgárzat zsenge

gyümölcseit, felfalni magát a meg nem gyökeredzett polgárosodást is, hogy majd kövéredtében összerogyván, szétzúzza a hűbéressé csigázott föld nyomorult népét. Az első időszakban várak, a másodikban céhek születtek: az hogy oltalmazza a nép jelenjét, ez hogy biztosítsa jövőjét. Itt lesznek nagygyá a városok, emelkednek az emlékek, mellyekből M. Vásárhely csupán egy kis várat bir, s minden históriai emléke, a fejdelmek korának nehány öngyilkoló csatázása.

Marosvásárhelynek tehát múltja nincs, nem is lehet olly városnak, melly e két korszak után születik, melly 6 faluból csak tegnapelőtt! században egyűl s királyi várossá 1616-ba emeltetik. Annál jobb reménynünk van jövőjéhez. Nincs ugyan kőfallal körítve, melly ősi címerként tiszteletre gerjessze az ősiség bálványzóit. De gondolom hasztalan is az már, nem kőfal védi többé a polgárok tűzhelyeit, oltárait; hanem a haza tántorithatlan szerelme; s gondolom nem is szorulandunk rá, alig születik több Napóleon feldönteni az európai álladalmak mérlegét; s nem is vagyunk franknép, hogy ma is kőfalba helyhezzük, kőfalra bízzuk, a fővárosi nép és király bátorságát és szabadságát. S valamint a várakat és várfalakat, úgy a céheket is szükségtelenné tette e kor, s a haladás szelleme mindenikre kimondá a végítéletet. A céhek paizsa alatt sem kereshetnek hát városaink oltalmat a jövők ellen. Lemult az idő, mellyben a művészet és mesterség gyönge csirájának ápolására, tenyésztésére egyletek kellének .· omlanak városaink mellől a várfalak, hogy mesterség művészet és tudomány szabad levegőt, szabad pályatért nyerhessen. Europa műveltebb részei felbonták az egyedáros céheket; Amerika határaiba belépni sem engedé. Ki kell valahára lépnünk nekünk is a féltékeny pátriarchalismus posványából könnyebben járható pályatérre, le kell a céheknek vetniük nálunk is a régi idő boy

és hosszú talárját, melly megszakadozva nyűgözi a haladó mesterség lábait; fel kell metszenünk valahára a polgári szerkezet kór belrészeit, s kiszaggatni a szalaggilisztákat, hogy ne rágódjanak tovább a nemzeteiét vérén, ne erőtlenitsék ne sáppasszák tovább is a nemzetiség derültebb képét. E soroknál önkénytelenül eszünkbe jő az ottani e. reformátusok templomi asztala, gyönyörű példánya a honierő ügyességének, eszünkbe jut, mennyi hurcoltatást állott ki a fiatal műves, míg a városi céh keblébe fogadá; s akaratunk ellen suhan ki ajkunkon a szó: feszítsd meg!

Szabad művészet, szabad műipar azon két karja az emberi észnek, melly a j o bb jöv őb e n f e lem e li a nemzetet: nem zs o l dós v á r f a l, n e m e g y e dá ro s céh! Itt e stádiumhoz kell a városi szerkezeteknek sietni, ha méltatlan pontjai nem akarnak lenni a hazának. Nem szabad feledniük, hogy kiragadták magukat a székmegyei testvérség kötelékeiből, álladalom lettek az álladalomban, s ha balirányt veendnek, s mást mint mellyen a hon megközelitni vágyik boldogságát: akkor ne panaszkodjanak a megvettetés felett, mint a testvér hazában. De hála a magyarok istenének, városainkban erösb a nemzeties szellem, mint a Mátra felé; nem kell törvény által parancsolni a városoknak a magyarul törvénykezést, közlekedést mint amott, s nagy reményünk van, hogy polgári háromságunk harmadik személye is, a jövő hongyülés következtében elfogja vállalni a magyarul! correspondent^; mint vendég meg fog tanolni velünk alkotmányunk felett nyelvünkén szólam; elfogja ismerni, hogy két nemzetiség e parányi honban meg nem állhat, hogy egy nemzetiség nélkül nincs nemzet, s valamint a nemzet létszere a nyelv, ügy a közjólété a nemzetiség.⋯· Vagy jelenkorunk nemde egy jobbkor liajnalakint sugárzik íeléak? Nincsen-e okunk na-

gyokat reméllenűnk a székelyhontól is? Ugyanis a szabad művészetet szabad múipart mondám az embererő két karjainak, mellyeknek egyike tartja, a más simítja a nemzetsors kockáit; s a székelynépnél mindkettő karcsontjain, olly idegek vonulnak el, mellyek hatalmas erőt, férfias vállalatokat biztosítanak. Vegyük a m ű-ipart. Mi más lesz alapja, mint munka és szorgalom, s hol kell fáradhatlanabb munka, nyugottan kitartóbb szorgalom, mint a székelyhon éperős gyermekeinél? Olvasztó-kemence a székely munkatűz, mellyben a nemzeti gazdaság nemes ércettartó kővei, sebesen kiolvadva folyandának ki a nemzeti kincstár csatornáiba. Csak baj, hogy nincs ki kezelje, nincs ki potentirozza a drága erőt. Három csatornáját említem meg a muiparnak: föld eszet az első, mellyen legtöbb tűz és erő használtatik fel, s mégis mi csekély jövedelmű e nép! mert akézművészet e második csatornája, máig is-dugultan a haszon nem ismerés, korlátozás, előítéletek serge, real iskolák nemléte s ezernyi bajok miatt. Nincs mi feldolgozza a honi termés adományait, s nem hozhat áldást a harmadik csatorna, a kereskedés. Azonban vagyon munka és szorgalom, s így meg van a gőz, csak ember kell a kormányra, ki felszedesse a letapult horgonyokat, ki meghúzássá az indulás harangjait, s jelt adjon a mátrozok hurráhjának: s a székely nemzeti jólét fenakadt hajója hasitni fogja a hullámokat .....A művészet pedig, a balkar, minő erőben lehet, hol a jobb kéznek nincs honnan eleget rakni a közős gyomorba? s pedig szánandó a nemzet, hol parlagon áll a művészet: művészet emeli fel a népet a szép jó és nemes becsülésére; művészet nélkül nincs ízlés, ízlés nélkül nincs nemes szív, csinosuk értelem, s nélkűlök ma nem lehet el más, mint barbárnép, vagy korhadt elvénült nemzedék, mellynek háta mögött a halál fölvoná kaszáját. De félre a halálképekkel; a művészetnek is

meg vannak itt factorai: a meg nem romlott mély érzelem s nagyratörő ifjú phantasia. Csak duguljanak ki a műipar csatornái, a művészet azonnal előálland dicsőíteni a nemzetet. Ezt hinnem a jelenkor jogosít. Pillantsunk a művészet kisugárzásaira e honban. Erdély kevés számú költői között Dózsa, Erdődi, Kriza, Medgyes, Nagy Pál, Szentiváni, Székely Sándor, Szolga, M. Szőke, a székely föld fiai; a festészet- s színészetben egy egy nevet említek, a mennyi nemzet, mind felmelegúl őket sajátjának nevezhetni; mert Barabás és Laborfalvi Róza székelyivadékok. Λ hangás z a t is hallatja koránzenéit: a Bodorkút álványáról a városi hangászkar, székelyfiak kerengőivei vegyíti a délutáni zenélyeket.... S ha mindezeket nem tulajdonítjuk is Vásárhelynek, annyit el nem perelhetünk, hogy ő a túzpont, ő a nap; s bár nem feledjük, hogy jelenleg nem osztályrésze többé a polgári rendnek a műipar és művészet, mikor már Albion trónján a költők dalainak zenét írnak: mégis szabad lesz hinnünk, mikép nálunk a polgári rend fogja meghonosítani, s itt Vásárhely a székely honban nap, tüzpont lehet.

A székelyek minthogy még ez ideig nem tudják mi a szolgaság, semmi adót nem adtak a királynak, hanem házanként egyegy ökröt, még pedig nem királyi parancsolatból, hanem önkéntesen, mintha ország szükségére kérettctne az.

Istvánfi.

A székelyeknek régi szabadságok szerint, a memória hominum illyen törvények volt, hogy mikoron fejedelem változott, avagy megházosodott mindén hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedted, kit ők ugyan ökörsütésnek hívtak

Fejérvári 1599-ki országgyűlés.

Adja ezt a közrend, minden széknek első betűje a marhára süttetik, hányat választhat a királyi adószedő, gyűlésben hátároztatik el a marhák száma szerint. A kinek négy marhája van, kettőt ő kiválaszt, s a más kettőből választ az adószedő egyet; a kinek két marhája van, több illy két marháju gazdákkal összegyűjti a marhákat, s így választ a székely gazda kettőt, a más kettőből az adószedő egyet, s minden székely hite megett tartozik előhozni marháit az ökörsütés alkalmával.

I Ferdinánd biztosi.

A már a kérdés, hogy az ököradó ajándék volte vagy kiszabott adó? Hihetőbb hogy adóvá vált később, ha eleinte ajándék volt is; mint Franciaország nemeseinek a Don gratuit, mellyet XIV. Lajos haláláig önkéntesen adtak, azután a Hegenség és XV. Lajos alatt még nem is lehetett tanácskozni a megtagadásról.

Kállay Ferencz.

Van a város déli részin egy felemelkedett térség, ollyszeru mint egy nagyszerű harci sirhalom: itt volt a hajdankori ökörsütés piaca. Itt központosultak aszékelység csordáinak ezrei, itt süttetett el minden negyedik ökör a királyi biztosoktól. E hely valamint e jog terén ma egyebek állanak. A nomádszerü kor enyésztével az ökör-adó pénzre vált az országban, mellyről Véróntz jogszerüleg irta volt: ha szinte szántóvasat, s kapát forgatnak is kezűkben, semmi adóval, semmi pénz fizetéssel nem tartoznak! Az ökörsutés piacán pedig város emelkedett, s a kövéritett földön sirvirágul áll a királyi Tábla, mint váltólevele egy jogszerűbb jövőnek, emelkedik egy templom, hol naponként kétszer mondja cl a nép: tiéd az ország, tiéd a hatalom! *csöndéleg a* Telekikönyvtár, mellyben a nemzetiség és tudomány kincsei,egy boldogabb ivadék számára őriztetnek,s egy iskola.

Századok suhantak el e tér felett, mi újat sem hozva a jobb sors felől, mióta 40—50 ezrenként nem sülteinek el a székelyek ökrei, még is úgy jő, mintha minden tavasz egy egy reménycsirát fejtene ki az alkotmány és nemzetiség azon magvaiból, mellyekct az idő terhes nyomai el nem tapodának. Lelteden, hogy egy megnemromlott nemzet, testvérei mellett, annyi ontott vér, annyi históriai nyom, annyi pályakoszoru, és annyi kiváltságos érdemkereszttel a háttérben sinlődhessen. Vonjátok félre a történetek könyvéről az idő setét leplét: ott áll a székely nemzet, atyai neve alatt, szablyjiival irányt és korlátot jelelve a népuralom féktelen vandal korának. Majd megtörik mint seythanép, s megifjodva a harcok viharában, mint egy életre szólított férfias test, mellynek ereibe a régi helyébe fiatal vadabb vért bocsátának .· úgy száguld úszubu elébe, testvéri kart nyújtva feléje, az érkező hontalant Ménmarot ellen vezeti, s felállítják a magyar hazát, s fiait mint oroszlányokat Árpád őrizetére szenteli. István a szent, testőröket választ fiatalaiból, s ezt tenni az Árpád unokái el nem mulatják. A pártos Kunokat megverik. A tatárok hosszas barongolásainak győzelmesen vegetvetnek. 1-sö Lajos alatt a szász zendülőket leültetik; s hát le az új história évsorain, elkezdve hol Apafi alatt az egész nemzet felkél, de elkezdve a nyomorúságairól annyira ismeretes XVI. század első napjától, sőt lepillantva a nagy Hunyadi, a székelyt! győzelmeitől, egész a napóleoni csatázásokig: mennyiszer megújult Pongrác vajda termopilaei győzelme, mit viva a vaskapunál 500 székellyel 24,000 török ellen; mennyiszer a fényes kenyérmezei győzelem? És ismét a hóravilágkori vitéz hazafiság; a múlt századi ozmán vérzés; burkus és frank háborukrai kivitel sah mind olly nyugköve a nemzetélet kútató vándorának, mellyeknél felmelegül a kebel, s búskedélylyel kérdi önmagától:

Hol van a hon, mellynek e nép vére
Győzelemben csorga szent főidére?
És hol a áép, *melly pályát* izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni
Ősz atyáknak nyomdokin tanult?
S a kérdőnek komolyan mondja a viszhang:
Itt van a hon ah nem mint a régi,....
S a dicső nép melly tanult izzadni,
Névben él csak többé nincs jelen.

Azonban a magyarkorona hű alattvalóit soha se hagyá bértelen, s a székelynép ha harcvágásokat mutathat homlokán: tud pályadijt, kiváltságokat, kötleveleket is vetni az igazság és jogkövetlés szent mérlegébe.

Árpád a-győzelem után, nem csak meghagyja ős szokásait, sőt törvényeit önnépére szabja, s azon vesztességért; hogy az Imáktól kezdett nemzeti rabonbánság Sándour Istvánban megszűnik: Árpád barátságát, vérségét ajánlá. I. Béla meghasogatja ugyan az ősiség szent leplét, behozza a kereszténységet, módosítja a katonaságot, de alapelvében csak a régi marad. Mátyás az igazságos, a megbomlott szeretet helyreállítására meghatározza kik gyalogok, kik lovagok, az adómentséget elismeri s csupán ökröt követel. Verböczi kimondja törvénykönyvében, hogy a székely eredetére seytha, hogy nemes és vitéz, hogy külön törvénye és szókása van, hogy örökülés, tisztség nemzetségről nemzetségre jár, hogy a megszentenciázott jószága nem a felségre, hanem rokonára szál, vagy szomszédára, hogy fejét csak főbenjárókért veszti; s hogy három forintnyi örökösülési pert az udvarig vihet. I. Ferdinánd is elismeri hogy mind nemes és adóment, még köznépe is; el a primori, primipilli és pixidari rendet. Leopold is diplomájában minden adótól, téli és nyári terhektől, tízedtől, minden adományoktól menteknek nyilvánitá, csupán felkelést rendelvén szolgálatokul. Az alvinci-resolutio is elis-

meri, hogy háborúkor csupán csak hon oltamára tartozik kilépni. S legyen szabad vázlatomat a Dobo és Kendi vajdáktól megerősített őstörvényekből kiegészítenem, mellyben ki van mondva, mikép örökös a fiú, s nemiétiben a léány; mikép mindent önszékén kell megperelni, mikép ha valaki másnak házára megy, s házánál megölheti, a dija is elvesz; mikép magát senki sem teheti földönlakóvá, mert király nemese; mikép székelyt meg nem foghatnak, haneha véren találják, vagy marhát fognak kezén..... Mindezekből időnkig sok megváltozott!

a mivolt emberfők tömege a status gazdagsága: Erdélyt nem fogjak igen szegény országnak tartani.

Tanárky.

Az újabb időben Vásárhely genialis fők termésiert is említendő; főleg mechanicus művészeivel az erőművek szigetországa is büszke lehetne. Ismeritek a férfit, ki tákot több ezer darabokból készített, s guítarret apró elszedhető részekből... .· Ismeritek a foglyot, ki egy kis kertben újjá teremti a labyrintot, ki Vásárhelynek zenéskútat állított, ki a vizet tűkörré varázsolá, ki magától-fonó guzsalyt, önmozgásu szekeret készített, ki egy tappintásra papírt, mással belőle jól talált bankjegyet teremtett.... Ismeritek a férfi atyját, ki bírja az emberi ügyességek kolcsát: harczol három ellen, s kardja forgatásával magát ezüst lappal vonja bé; ki iskolában alig tanult, atyja nyelvszabályokra tanitni nem tudta, s még is mint gyermek Végából atyját dolgozásában viszszaigazitá, s ki mint'fiatal, már mérnökkapitány, s mint kevéssel korosabb párviadaliért nyugalmazott.... E fiú atyja a tőlünk ismeretlen, a külföldtől bámult mathematicus, ki mint ember, felmelegít; mint hegedűs elbájol, mint professor elragad, mint költő kétségbe ejt; ki szellemléptekkel járdái a planeta-rendszerek napjain, s mint

egy mágnetizált, beszél a baléiról, a lélek túl világi útjairól, az istennek naprendszerek túzpontjáni lakásáról. Hová nekünk is vissza kell egykor folynunk, hol elvesztve egyéniségünket, elvesztjük lételünket s kiszakad kezünkből a halhatlanság reménykapcsa, mellyhez annyira ragaszkodunk.... Felesleges mondanom, hogy kikről ezeket iram: B.jka, B.dor, s a két B.lyai. Az első bizonyos kikútatás következtében szerényebb volt semmint Vásárhelyit maradhasson, Kolozsvárra jött; a második bankjegyeinek máig is foglya, s most szabadságáért örök-világló lámpát ígér: a harmadik falunlakik, s így csak az öreg B.lyai van \ʳásárhelytt. Lakása egy puszta telek, rozzant épület; udvarán a gyom és csoda szekere minden gazdasága. Szobája ékszerei: hegedűje, kréta-figurák, kemence-minták. Mert feledém mondani, hogy mint polgár újabb meg újabb kemence-mintákkal gazdagítja honát, mellyeket többnyire magának kell össze is raknia, mesteremberek ügyetlensége miatt. Jelenleg ollyanon dolgozik, melly mint szájon forog, egy ívnyi papírral *fog* melegítői. Annyi azonban bizonyos, hogy lluszbergnek mintáival dolgát és hasznot adott. Bámult falán képei legkedvesebbjei: Gaus, német hon óriása, Shakespeare a természet gyermeke, és Schiller a természet unokája..·. Illy szobában űl egy keresetlen asztal mellett a másvilági növény. Durva nadrág, hosszú csizma, kopott mellén, fejér flánel újjas, széles konnyadt karimája kalap minden öltözete: mégis e fénytelen emberen nem győzsz bámulni, s nyájas képe, melly t hosszú őszibe indult haja tisztessé tesz, magával ragad s csak az órák ütése mondogatja; ne lopd idejét s hagyd a feláradt lelket ismét magábaszálni. E lángelméket mi látók, s Vásárhely általok látogatottá lett, mint a kert mellyben aloe nyílik. *Isten* tudja mi hosszú egy század a szellemvirágok aloejának: s mégis mi csekély bccsüek ez emberek! Csak itt ismerjük

meg, mi púja még a magyar. Ha elholtak futkosunk szobort emelendők nagy elméinknek: míg élnek gúny, irigység, megvettetés küzdelmök koszorúja.

Marosvásárhely újabb mozgalmai a jövendő nagygyálétel magvait hordozzák keblökben. Stephani ur a kereskedő-segédekért vasárnapiiskolát állított, mellyben előre készíttessenek el a fiatalok akkorra, mikor a város kikötője fog lenni az erdélyi kereskedés középpontjának. Itt ma is meglehetős jól megy a kereskedés némellyeknek, a nagyobb házakat ezek kerité kezökre, s különösön Görögnek 3 van illyen. Szép nyereség, főleg ha contőik nem végétálnak, mint sok másoké...· Színháza kevés idő előtt actiakon nyugvók, s mi volt, lehet ezután is, csak színészek legyenek, azonnal lesz nézőség, s nem fognak megbukni a vállalkozók. Épülete ugyan nincs, de az apollon-szála elég vándorszínészekért. Közelebbről két működvellő vonta magára a figyelmet, egyik táblai írnok, a harmincz éves kártyásban; másik egy mészáros legény.... A hangászatban Erdély egy városának sincs utána. Az operáknál conservatorium muzsikál, s ennek olly tagjait említhetném, kik műszerzők is egyszersmind; de féltve szerénységük, egyedül Dobai urat emelem ki, mint kinek központosítási érdemei sokkal magosabbak, mintsem az őt ismerő közönség elhalgattatását sértésül ne vehetné. Itt hangzott el Dávid hegedülése is; ma hegedűje Nahmer festő urnái van, ki mint műemléket váltá meg jó pénzen magának.... A napi vigalmak közép pontja itt is egy népkert. Ki az Elba-név rokoneszméivel lépik fasorai árnyába, s látja közöltök a kártyázok csoportúit s egyéb jeleneteket, alig marad más öröme, mint a körülfolyó Maros rohanása, melly egykor elfogja tán mosni jelenünk szenyeit.

Más vigalmi pont a Bodorkút a piac közepén, melly felett bizonyos időkben a városi hangásakar hal-

latja magát, mivel a kút köztudomásként, egy szeg kivételére, készítője szándékából, örökre elhalgatott. A Dr. Gecse alapítványa bár ismertetve van, azért legyen szabad az emberszerető jótéteményét nekem is megjegyeznem. A nagy férfi egy tőkét tett le, melly 100 év múlva millióra fog rúgni s fordítandó lesz az itteni refor. collegiomra, a polgárok felemelése-, s a város szépitésire ..... A Telekikönyvtár ismeretesebb, mintsem valami újat mondhassak róla; s e könyv, ásvány, kép, szobor, fegyver, honi és külföldi hadi eszközök, öltözetek, ritkaságok sergit ott kell látni, hogy érezze a kebel, mi elásott kincs ezen tár e városban. Vannak ugyan tudós fejei e körnek is, de hol mint mondják, a kofák is Verbőciből citálnak: ott nem érkezik rá az ember mélyen búvárkodni egyebekben; s most midőn a Kemény grófok könyvtáraikat felajánlók a nemzeti muzeum alapjául, midőn gróf Gyulai majd két ezernyi ásvány darabját azonnal felszentelő: mi ohajtandóbb, mint hogy nemcsak a fejérvári és szebení; de ez is együvé csatoltatva, megnyittassék Kolozsvárit a nemzet közhasználatának, hová előbb utóbb Erdélynek is egy tudóstársaság, egy országos színház s egyebek központi alapját le kell tennie. S elhalgatva a királyi Táblát a derék magyarhoni utazó soraival végzem: Marosvásárhely aránylag sok tudományos nevelési, egyszóval, szellemi érdekű intézettel bír, van keblében minorita-zárda, kath. gymnasium és semínarium, könyvnyomtató intézet, ref. collegium, melly is két emeletes épület, sok diák lakszobával, 12 ezer kötetet haladó könyvtárra^ hol függ az oskola egyik moecenásának baro Szentkeresztinek képe, s az angolaktól ajándékul nyert s gazdagon aranyozott damaszk kardja.

IV.

MIKHÁZA.

Régi megjegyzés, hogy a székelyhoni háza végzetu falvaknak igen sovány konyhájok van, igenis puszta tárházak. — Azonban hagyjuk!.... Van a Székelyföldön 8kolostor, bennek mintegy 80 szerzetes: s az egyik szerzet Mikházán vagyon. Legrégibb a Csiksomlyói; keletkezése koráról bizonyos annyi, hogy a 13 században már fenn állt; mégis biztosb így szollanom rolok: egyik alapítása sem esik azon korba, mellyben a szerzetesek erdőket irtának gyarmatjaiknak, s tán abba sem, mellyben elmondhatnék, hogy a kolostorok rakhelyei voltak a tudományoknak, menhelyei az üldözöttéinek, nevelő házai az ifjúságnak, javito intézetei az eltántorodtaknak, s nyughelyei a kegyes telkeknek. Az udvarhelyi kolostor koráról bizonyos ugyan, hogy átélte a reformatiót; bátran állíthatni mégis, hogy nem vihetjük fel az időig, mellyben mit sem bírni s kóldAlni vala a jelszó. Mások a mezítláb és fa-cipő korán innen esnek s közel a korhoz, mellyben ingnemüeket is kezdőnek viselni. Némellyek közölök iskolákat tanítanak, mások kéregetnek, mások pártfogóktól élnek mint a Mikházi is a Toldalagi grófoktól. A Csiksomlyói pedig a Hunyadi Jánostól ajándékozott confraterek után g'azdagon. Mikházán apácák is voltak volt..... Itt most tán az útólso Clarissa él, ez is kiöltözve szerzetes ruhájából: s lakának zárdái alakat csupán az ószerűség ad, nehány agg szent képburnótszelence- és imakönyvvel.

Itt némellyek romai gyarmatot keresnek azon elvből, miszerint a trajani utak többnyire gyarmatoknál végződtek. Ut hozza Játszik ugyan, de egyéb nyom semmi. Könnyen lerakhatni ide hiedelmünket mégis, mert Roma maradványainak illatja minden nyomon mögött: keresztje, nyelve, vallása... A romai maradványokat ugyan csak az ujabkor kezdébecsülni; X.Leó pápa volt kigyűjtése felett szót emelt, smár tömérdek gyűlt: nálunk pedig, hol olly gazdagon hevernek, még napunkig méltánytalanok. E régiségekről az utód számot fog kérni tőlünk, és atyáinktól. Szent homály fogja béfedni előttök azon idő bűneit, s tisztelni fogja a várost, s magasult lélekkel tapodándjaa fiatal e helyeket, keresve az urnák darabjait. Korunknak még van oka neheztelni Romára: de jól fontolva, e nép bűneiben és erényeiben is nagyobb mint sem közömbösök lehelnénk iránta. Ha le gyilkolkolá Helfaszt önzésében: nem feledé megtartani a világnak áthordott kincseit; ha felforgatja Carthagót: kereskedését Europa között osztja fel; ha meggyilkold magát, tőrét magából kirántani elég bátor volt, vérét Európára fecscsenté, s benne erényeit és bűneit vérébe löké; ha széllyelveri nyakára s nyakunkra a Hébereket: keblében a kereszténységnek oltárt emel... Ezekkel nem mondók mást, mint hogy Roma egy csoda, melly egyik kezében tapasztalást nyújt az észnek, másban fanatismust a fiatal kebelnek. Minden hibája az önzés kényuraság, s mi lehet nagyobb! Nála a legiényesb démocratia is az emberiség jogain gázol, ezek romjain nyugszik. Éppen, mivel illy contrastok tömege, fogja követelni tőlünk a jövő e maradványokat. Es ismét a Muzeomnál vagyunk. —

V.

MARFALVI.

> Véleményemet soha sem adom arra, hogy az alkotmány rovására eszközöltessék haladás de óhajtóm, hogy az alkotmány romlás nélkül álljon és haladjunk.
>
> Gál János.

E falú környéke, azon érdekesek közöli, mellyeket az alkotó erő derültebb perceiben szült, mellyre a természet is mosolyogva néz, s hol a vándor haza érkezetnek hiszi magát. Az oldalra dőlő falú, az előtte terülő térség átsusogva a Kisküküllő habjaitól? s a térnek határt vető bájvonalti erdős hegyláncozat: kedves idyli képet ad. Nem ihletett az annyira engem, hazánk egyik fiatal költője kézszoritása sem, s még azon édes emlékezet is, hogy Erdély első jogtanárának szüleföldén vagyok, kinek nyelve termékenyítő súgárőzőn a fiatalnak, ki mintegy világító szírt áll a hullámok között, tisztulva a csapkodások vésze alatt, vagy kiről Tanárki igen jól mondá: Do sa Elek egy azon nevezetes férfiai közül Erdélynek, kit honunk még nem ismer; de ki a körben hol él, oktató mint tanácskozó permekben tisztult, szabadelmü elvei, jő akaratja, sok ügyessége által, mindent tesz mit tehet, s hogy tehet, azt a következés már meg mutatta ... mondom ez emlékezet is csak tört rész volt örömein potentiajában hogy láthatóm a Wesselényi iskolát: mert emlékeztek, hogy a földöt mellyen emelkedik a hasafizág, önként ajánlt és gyűjtött pénzből vásárló barátjának és oltalmazojának, s az épületet a megtisztelt emelteié

hogy legyen emléke szebb korinak felszentelő helye a haza reményinek.

Az iskola téren fekszik, nagy utca jobbján. Nem emeletes ugyan, mégis feltűnő. Homlokzatán ez áll: Adták a székelyek Wesselényinek hazafisagáért szenteli hazafiság kifejtéséért a székelynemzetnek Wesselényi... Hogy belépőnk jóbról négy tanszoba nyúlik, balról az oktatói szállás; udvara szép. Bár pujább vagyok, mintsem az oroszlán óriási érdemeihez mérfát emelhetnék, s ha szinte századunk Richelieu Armandjával sok tekintetben párvonalba szeretném is tenni; mindazáltal a puszta Wessélényi név s évszám nemléte különösen jött. · · Oktatója a Reformátusok iskoláiban végzettek közül van, mint papra menendő. Mi ohajthatobb, mint hogy oktatói hivatala hatalmas kezekbe tevődjék le, kik éveken át törnének az eszme kivitele felé: de a IS,000 mftnyi atapitvány kamatja alig hagyja reméllenunk, ha levonjuk belőle a 400 mftnyi évi dijt, s a nem soká megindulandó hat gyermekre szánt élelmi költséget. Azonban élnek még Buttler grofok, kik egy más 5000 pengő forint járu - vánnyal elöbbrugtaták a szebb jövő közeledését. Azon időtől aztán igényelhetendjük, hogy az oktató ne legyen a helybeli pap felvigyázása alatt, míg eljön az idő, hogy oktatóink is belépnek a cselekvő polgárok szép sorába... Kisdedeit óhajtottam volna a próba nápján felmutatni, hogy látnok, mennyire közelitek meg a homlokzat felséges célját: de sajnálva kell említenem, mikép, a közhírré tett próba napján, mindennek csak hült helyét találtam már. Mondják ugyan, hogy nagy előmenetellel tanéinak, de 60-70 gyermek egy oktatónak mégis csak sok. Mint gyaníthatni itt is csak az értelem csigáztatik, mikép más iskoláinkban: a nép tőkepénze pedig a testi erő, s kiadási okossága, az erkölcsösség csak háttérben állhatnak meg. Azon-

ban legyen szabad reméllenünk, hogy jön az idő, mellyben az erkölcs nem fog többé a babonával vagy vallástalansággal karonfogva járni; jön az idő mellyben az intézet udvara nem lesz káposztával ültetve, hanem lesz pályatére a futó és küzdő gyermeknek, vagy eperfák árnyában méhek fogják körüldongani; jön az idő, mellyben a két használatlan szoba, hangászat, rajz, viadal, s más illy nemüeknek lesz megnyílva; jön az idő mellyben a Kuküllő úszók, csáklyázók zajának vissza fog zajlani: s hogy jön végre az idő, mellyben a nagyérdemű hazafival, mások is kezetadnak a népnevelés szent ugye felett. Mert gondolom, kisem fogja szégyelleni e férfi nyomába tenni lábait, ki idegen földön is, mint kór csiga drága gyöngyöt terem hona számára, mint hontalan küldi felénk az újabbkor szebb csemetéit. Itt egyike már virágot is hajtott» a másika a zsiboi kisdedóvó-intézet most foganszik, s reméltem nem fogunk kétkedni átültetésin ollyaknak, mik külföldön csak boldogítót teremnek. — Mellyik magyarnak nem röppentét agyán magosabb perceiben a gondolat, hogy nemzetének a béke napjaiban is ki kellene víni a helyet, mellyen állt a harcok viharában, s mikor látjuk, hogy egyesüljünk! a varázs ige melly életet lehel az elsorvadt testekbe; midőn haljuk, hogy Albionban egyének annyit ajánlnak iskolákra, mennyiből Erdély minden lelkére forint jutna; midőn olvassuk, hogy csupán Londopban több vasárnapi-iskola van, mint mennyi tán egész hazáikban mit iskolának nevezhetünk, s bennek tanítvány mennyi a székelyhon akármellyik székében emberek; akkor nem méltán követelhetni-e nálunk is, hogy a nép ne legyen zérus a nemzet számában, hogy ha nagyjaink nem szálnak le hozzájok mint a Themse partjain legalább emberiségök kiformálásáról gondoskodjanak.

Úgy is tetszik nekem, mintha látnám mint oldozza a korszellem napjaink nyűgeit, s mintha mondogatná: ébredjetek mert elközelgetett nektek is az ébredés órája, mintha látnám a nemzetiség napját sugárlánggal önteni el Erdély magosabbjait. Igen virad! halszik már az ébredők felfelnyöszörgése, gyúladoznak a gondolkozók mécsei, s a népbarátok szertejárnak már, a még fel nem költ nép álma felett, tudva hogy értök fogja nyert erejét újólag kimeríteni. Ne irtózzatok e képtől, ne tagadjátok meg e korányt, hiszen a nemzetéletnek is vannak napjai és éjszakái, van derűje, van bontja; s engedjétek nekem azon édes hiedelmet, hogy most éppen az új teremtés hatodik napja h aj n alánvagyunk, mellyen isten oktalant és embert teremt vala, s melly nap után megnyugovék az alkotóerő s megáldá az úr a hat nap teremtményeit. Nézzétek el bár enemzet leélte a teremtés öt nehéz napjait, s virad a hatodik, hogy ő is újjá szülessék, s éppen mivel gyászos volt éjszakája, lesz felséges koránya, tiszta és derült nappala. Vagy nem látjuk-e a teremtés előtti chaoszt nemzetünk éltében, míg Ázsia forradalmai között alakká képzetében e földet, s áldoza istenének, hogy kiterjesztené fölébe e mennyet és világosságot? Nemde a teremtés második napját újitá meg Árpád, midőn kiterjeszté a magyarhon határait, s fölíbe a levegőt hogy lenne sajátja minden, mit a lég ive elborít? Harmadik napon az isten a told felszínét rendszerező, s füvekkel fákkal ékesité: ki nem látja itt szent István harmadnapját, midőn feldarabolja a szép hazát vármegyékre, s a keresztény vallás szelídült légkörében, a földmivelés által füvekkel fákkal ékesité fel a folyamok téréit.

Negyedik nap isten, Mosesként, napot és holdat teremte. Egy pillanatot Mátyás korára, s látandjuk a tudomány és nemzetiség mikint állnak elő az idők

éjjeléből, mint hold és nap; csak hogy századokra vétkezett a kor, hogy az észvilágát napnak keresztelő, s a nemzetiség igénytelenebb sugárait holdnak, mi alkotmányos nemzetnél így soha se volt, soha se lehet. Orom és fájdalommal emlékezem az ötödik napra, mellyben a nemzeti fejedelmek kora, halakul teremté a népet, hogy lenne alább a föld porán, úszkálva zavart vízkörében; s madarakul a felosztályt, hogy magos reptökben láthassák a zsákmányt, költözhessenek szerteszét a tél mostohasága ellen, hogy vész idején szökhessenek meg fészkektől, s hogy tojásaikat idegen fészkekbe rakhassák. De éj lett re áj ok is, s a hatodnap koránya* tűnt fel, hogy az oktalan, ne legyen többé barom darabos útainkan, s az ember se többé igás oktalan, s hogy mindkettő legyen az, mivé isten teremté. Itt áll párvonalban a mózesi és a magyar nemzetélet teremtés napsora; mindenütt későn jőve fel a nap, mi nélkül nap és éj nem lehete, mindenik meglehetős zavarban. S tán a hajnalcsillagokat is fel tudnám mutatni nindenik napon, mert itt sem jött századokkal csillaga után a nap. Mutathatnék mondom, de borús volt nekünk is a teremtés kora mint amott, s nem tudom, váljon Árpádnak Ügek hős fia s Istvánnak az úttörő Geyza, hajnalcsillaga-e vagy csak fény-csillagok az elborult valódiak mellett. De már a hol előállandó volt a nap a gőzkor éjjéből: ott a nagy Hunyadi ezerszeres világításban *ég* fia dicső pályára. A fejdelmek korára pedig ne kívánjatok korány-csillagot: az egy vészteljes nap volt, mellyen ha percre előbukkant a nap fekete fellegek megöl, órákig hagyá aztán sötétben nemzetünket; ki pedig Kálmán és Nagy Lajosnál is napot keresne, látandja mikint az első egy cometa volt, bámész pontja a tudósoknak; a más pedig egy menykővel telt felleg átvonulása, mellynek villáma ugyan órákig nappá varázsló éjszakánkat, de felderitni nem tudá. Ismétlem fel-

tunt a hatodik nap koránya, mert sötétebbé vált azóta látkörunk, mint elborul a regg, ha pompában akarja elő-állítani nappalát. E nap a letapodott népet erkölcsi méltóságába, az állatot isten érző teremtmény!vé teremtendi, hogy munkája után gyönyört is élvezhessen. Jogosít hiedelmemre, nemzeti intézetek felállítása, a honfiúi egyletek: mert ha nincs is, ki milliókat tegyen le egyesületek oltárára; annál nagyobb az összhangzó lelkesülés; s ha eljövend napunk, s ha elsetétednék is egy új éjszakára, édes reménnyel menyünk elébe; az úr is hetedik napon nyugvék meg, az úr is hetedik napját áldá meg. Míg eljőne ismerjük el napunk hajnalcsillagát, mert ha nem csalatkozom láttam már, s tán mások is kívülem.

VI.

UDVAHHELYSZÉK.

> Udvarhelyszék első a székely szelek közt, nem tudom meliy alapnál fogva, ország ólai után ítélve bizonyára utolsó Udvarhely.
>
> Tanáry

Attiláról, kinek főlaka Erdélyben Udvarhelyit díszlett ..... Székely Sándor.

II. Theodosius·... követeket küldött Attilához... Ezen követeknek Attilához való útját így írja le Priscus: Constantinápolyból elindulván mentek Serdicaba ..... Constantinápolyhoz 13 napi járó földre.... elhagyván, értek a Dunához, mellyen fák derekából vájt csónakon mentek által, a honnan 15 stadiumnyi, azaz mintegy két mértföldnyi utat tévén megállották, és másnap 8 óra tájban értek az Attila sátorához; mellynek e szerint túl kellett esni a Maros vizén. Itt szólván Attilával, Vele együtt északfelé vévén útjokat, tértől dre s hajót megbíró folyokra találtak.. · Az utolsónak innenső partján folytatva útjokat... a nagyfaluba értek, mellyben volt az Attila hajléka. Ezt a helyet Timon Moldvában keresi; de hihetőbb, hogy Moldvát, sőt Oláhországot is jobb kézre hagyták a követek, mikor általmentek a Dunán. Otrokocsi pedig azt mondja, hogy az Attila lakóhelye Jászberényben volt. De Pray azt jegyzi meg, hogy a követekről nem mondja Priscus, hogy azok általmentek volna a Ti-

szán .... és így Jászberényben. ⋯ nem lakhatott Attila. Innen a Tiszán kellet hát neki lakni; de hol? meg nem határozhatni.

Budai Esaiás.

Vagynak hát a székelyföldön hunnus régiségek, vagynak hunnus-betűk, megvan a hunnusok árka, vágynak hunnus nevet viselő faluk, az is régi közhagyomány, hogy Attila Moldvából a székelyföldre jött lakni, a Nagyküküllő mellé székely Udvarhelyre, honnan vette ez a város nevét is Odvar vagy Udvarhely: ott van most is Budvára hegye, a várnak még alig észrevehető romjaival, olt van Kadichfalva, mellyek Buda Attila testvére, és Cadicha hunnus vezéreknek neveiket fentartják, megvan még Rtka nagy erdő·... hol Attila első felesége Réka vagy Reca.· megholt és eltemettetett.. úgy Olt vize hajdon Ete vagy Etele nevet viselt... miképp Attila is neveztetett..... azt sem halgatván el, hogy Balamber Kádár nemből való volt maiglan is a székelyek között sok Kádár família van.

Kállay Ferencz.

Bay Mihály, ki Scythiának egy részíben, több esztendőkkel ezelőtt követ volt, állítja, hogy Ázsiában is az őrzőket székelyeknek nevezik

Timon.

Maros- és Udvarhelyszék között már némi különbséget találok. Ott a föld, valamint az ember szelidebb: itt dohány, szőlő, gyümölcs ritkább és vadabb; ott vannak faluk, mellyek borvizzel kereskednek: itt faluk, mellyek zsendellyel, deszkával, só- és fejérnemüekkel? ott a faluk szeretik a szent címet: itt szeretik a falva végzetet; ott a főváros az mi magyarországon a fiatal Pest: itt mi a megvénhedett Buda; ott a szék nagy reményű fiú: itt egy sok leányu anya.

E szó parányi megállapodásra hí fel. Udvarhelyezek az anyaszék eleitől: itt állott és áll a nemzet pecsétje; itt volt a régi idők nemzeti gyűlése, innen választották az ország 17 biráit is a gyűlések ritkulásával...· Némellyek Attila lakát ide akarják letenni, felhordva véleményük mellett a helyhasonosságot és régiségeket. Igazán szép lenne annyi idők után valaha elhatározni e nagy kérdését a históriának: de meg kell vallanunk, hogy másfél ezred után, csakugyan későcske biztos nyomokra találni a népvándorlás csataterén. Nemakarom megcáfolni azok véleményét, kik a székelyt egykorban telepitik ide a magyarral, sem kik scicilliai zsoldos katonák utódának állítják; sem azokét kik Kunoktól, Jászoktól, Peschenegektőlszármaztatják le: ismétlem fölöttök döntő ítéletet hozni később kornak vau fentartva, mikor bővebb és világosabb adatok által cáfolandhatjuk meg, mikép honi történetíróink többire mondákat, az idegen kortársak pedig irigyelve ezek dicsőségét, többnyire rágalmakat halmozónak. Azokhoz sem csatlom csekély magamot, kik látva, milly hatalmason öleli át a kárpát márfriarosi karja e hon téréit; a székelyeket a tatároktól nyomatott északi hunokkal szántják át az Úrál bércein, s miután megpihentetek a Volga és Tanais lapályain, mint puszták vadait a harc után ismét íelkölték Balamber alatt a 180,000nyi serge t, s 376b. Dacia lakóit vagy túl űzetik a Dunán, vagy meghódittatják általok. A história szerintük illy szerűn beszél: Békés a géták, dácok, romaiak, nyűgoti gothok birodalmán épült Hunnia, mígnem Bendegúz fia nem elégedvén meg nagyatyja örökségével, felemelé rettentő szablyáit, keresztül dörgé Európát, s birodalma határait tál akará letenni sz. Péter sírján, tűi Szajna partjain. De a heves Attila a tüzes frankhercegnő nászéjjén vérébe túlad, s a még nem száz éves birodalommal a történt mi szokott a hirtelen feltornyosuló trónu-

sokkal, mi egy Nagy Sándor, egy Nagy Károly, egy Napóleonéval történt t. i. a gyáva egyenetlen utódok nem valónak elég erősek megvédeni a vazsalok fegyverétől; a megtámodott trón összerogyott, s övéit eltiporó. A harcos Gothok, Gepidák, Alánok, Herulok, kik ez előtt harcbéreseik, most fegyvert ragadnak ellenök. Ellák 30,000 Hunnal sírba szál. Dengezicht atyjok halála utáni évben Syrmiuin bukni látja; kétszer megújítja ugyan harcát két két évet nyugodva, de mindig szerencsétlenül, végül is csak visszakelle mennie Ázsiába, hogy fejét Constancinápolyba küldjék. A harmadik testvér Imák· pártjának egy részét a *Feketetenger mellé,* az európai schythiában telepíti, a más rész a Meotis partjára visszaszáll, s mint végtére akarják, három ezernyi vert sereg a székelyhon bércei közé vonta meg magát.

E parányi nép önállósága ellen hatalmas kérdése az Praynak: miként állhata meg a körűié fölemelkeilett gepida fegyvertől e 3000? A vélemény pártfogói illyszerüen fejtik meg. Minthogy e nép ellenségnek csekély, harctársnak pedig valamit ért, úgy mondják, ások nemzetből összeolvadt Ardarich birodalma oltalmára, szövetségben éltek, háborúzva a Longobardok ellen az Avarok kijöttéig. Tán biztosabban tapogatodzanak azok, kik 30,000 telepítenek ide, s ennyit is az őserdők véd árnyában. S meglehet még biztosabban, kik Udvarhelyre teszik le Etele udvarát, felhordják erősségül a szerte elszórt húnírásokat, a honárkát mint akkori sáncozatokat, Kadichfalvát, Budvárát, *mint* Kadícha és Buda lakhelyét, a Rikát, mint Attila neje temetőhelyét, azalmási kőbarlangot, hol a krónika szerint a hadas Írnák sokáig tartózkodott; s végül az Udvarhely nevet s egyebeket: s úgy vélekednek, hogy a székelyföld a hún oroszlányoknak csak barlangok, s zsákmánytartó helyök volt, hol öreg, kór, gyermek, és nő kevés fegyveres vé-

deline alatt tízek a nomádéltet, míg a fegyveres férfiak kikíráudulának, sergökbe gyűjtve több kóbornépeket, hont hírnevet és vagyont szerzendők. De tartsák fenn magokat bár mikint; annyi bizonyos, hogy szinte egy század után elejökben jővén, kezet fognak az Avarokkal, elnyomják a Gepidákat, Longobárdokat; s harmadfél századig nyomják vissza a feléjek csapongó népözönt, míg nem nyűgöt hulláma, mellyet Nagy Károly költött vala fel, Pipin korában lesodrá őket is az önálló népek sorából. Ismét visszavonulónak erdejikbe, míg jöttek a magyarok, kivivők e hont, s a székely nemzet rokonságát függetlenségét elismerek.

Hogy sem a honi, sem a külföldi tudósok nincsenek e véleményekkel kielégítve, naponként baljuk; legyen szabad nekem is az avatlanok egyikének kérdenem Cse... vei: mért kell Ázsiából hozni ki a székelyeket, mikor nagy időktől itt volt e nép? Ravennai Anonym, Pompon Mela, Curtius, Tucidid, Flavi, Herodot megegyeznek abban, hogy a régi Scythia a Duna mellékén is elnyúlt. Némellyik ki is mondja, mikép Ázsiában a Tanaisig, Európában a Gadesig terjedt. Herodot leírja Európai Scythia vizeit, az Istert, Dunánkat találja napoyugotról legnagyobbnak, a Marist pedig az Agathirzi Spytáktól hozza ki, az Agathirzi Scyták pedig szomszédok a Budin-scytákkal; Príscus szerint pedig Attila neje Recca Budin-scyta vezér leánya volt; s miután a hun király Róma alatt járt, hazajött: a felzajdult schyták ügyébe elegyedve, az agathirzi és pontusi seytákot meghódítván, fiát Ellákot királyokká tette. Az Ellák eleste utáni fenmaradást védjék, kik a 3000t megtudják védeni ..... A rokonságot pedig megértjük Flávitól, kiszerint Japhetnek unokája lesz Hunikor és Magor s ettől a magyarok, attól pedig a hunok származának. A magorok pedig Sethtől ős atyjokról, magokat Setitáknak vagy Scytáknak nevezek; s az

5000-ig fenállott birodalmokat Atilla rontá le. így a székely nem hun hanem scyta, a scytajés magyar pedig azon nemzet volt. Határozzanak felettök, kiknek életidő és szerencse kezökbe adá múltak titkaihoz a kulcsát. S hogy több vélemény legyen, bezárom Benkő azon megfejtésivel, miszerint Udvarhely azért nevezteték így, mivel anyaszék lévén gyűlések helye volt, s az evégre öszvesereglő nagyok ispányok udvart kaptak Udvarhelyen. S így lett Udvarhely, s tőle Udvarhelyszék·

E mellett még az is mond valamit, hogy Udvarhely mellett ma is látszik Boudvára omladéka, Budától építve, s a tatároktól sz. László alatt lerontatva. Itt lakott a főrabonban, itt folytak az áldozatok, a nagyszerű népáldamás. Itt metszeték fel bélé a törvényrontóknak. Itt tartatott a nemzeti áldozó-pohár 1039ig, mikor Sándour István utolsó Rabonban belől vitte a hét erdők havasán, miért aztán kiütött a véres harc, Sándour és a több tribusbeliek között, mit végre csak Béla herceg csendesithete le, azon rájok ütéssel, melly után eltörte, elégete mindent mi a pogányságra emlékeztethető őket, el a faluk régi nevét, el Rabonban, Gyula, Harkáz nevezetet. Itt az adatok és vélemények halmaza, de hol a fáklya, hol a fonal, mellynek vezérlete kivezessen sötét tömkelegéből'

VII.

PARAJD.

> Valamelly székely ember sóval akar keretied ni Segcsvárszékben Kóbalötuszékben és FQgarasíöldén szabad volt kereskedni·.....·...
> Ha igaz pecsét vagyon nála, és jő okkal jár és a királybíró még is háborítja, a szegény ember maga oltalmába ha megölheti is, egy só dija.
>
> Régi törvények 73 czikkje·

Székelyhont az ég sóval is annyira megáldó, hogy a vilickai só utcákat képes lehetne előállítani, csak vevője lenne. Az egész székelység sóbányája Parajd, s mégis évenként oily parányi kél el, hogy szinte hinnünk kell, miként ez emberek a föld e legjobb fűszerét, megtanulták nélkülözni. Régen, mikor még csak a föld felszínén ásták, mikor a székely mint nemes a vágatás áráért sőt kapott, akkor eléggé költ: de a Balassa féle zendüléskor János Zsigmond e jogot csupán a főnépcknek-hagyá meg, s azóta gyakron sóra űl a föidész, s kenyere meg nem adhatott ízét, a kifejérlő sóról reá esett napsugár adja meg.... Ezért néha pénzt, vagyont, sőt életit is kockára veti a szegény ember, s tiltott idegen sóval sózza sovány eledelét, míg sok helyütt a pince oldatok sóból állanak...· Hogy időnkben alább szóljon a sóára reményünk alig lehet, de hogy a 3 pengőn felül eső nehány krajcárt, az apostoli felség a népnevelésre országosan átengedné, meggyőződésből hiszem. S e 200,000 pengővel, mit e gyűledék tenne, egy jobb jövőnek vethetni meg alapját.

VIII.

KOROGD.

Csakugyan jó anya a természet A pénztelen székelyföldnek érces vizeket ada egyik örökségéül. Az egész hon rakva illy nemű forrásokkal, s többnyire hegyek aljában buzognak, mint a vulkánok tengerek partjain. Három keresettebb forrást említhetek: borszékit, élőpatakit, ha szabad ide számítanom, és a köröndit Élőpatak ugyan évenkint mind látogatottabb; mégis igényeinknek nem felel úgy meg mint a más kettő. Élőpatak fekvése nem kellemesb mint lehet egy kis tekenője, két semmit jelentő bérc keskeny völgyében; sajátlag egy korház szűk kilátással, s egy ki- és bémenő úttal. Borszék fekvése regényes, fenyvesek zöld bércei között, hol az isten fényes napja is szomorú; sajátlag egy örultekháza, me Ily a búskomoly lelket valóságos iébolyodottá teheti. Korond szép nyitású téren fekszik? reá faluk, várromok tekintnek alá, s a vidéki erdők édes nyugalomra intenek; sajátlag egy oldalra dűlő ángo! mulató, főleg ha a tervezett sétányok is elkészülendenek. Élőpatak nappal keleties város, hol a selyem cs daroc, quacker és turbán, oláh és francia nyelv, drága öltözet s piszkos lak, és megfordítva, kényelem és koldulás, játékházak előtt pipázó henyeség és a fát hátán hordó nyomor, kártyaasztaloni arany, és sohajtozó szolgaság, egy napon találkoznak. Borszék pedig egy kolostor, hol ivás evés után minden elvonja magát, s a cseléd és bámészokon kívül minden alszik, imádkozik, olvas, henyél muzsikál vagy maga sem tudja mit tesz. Korond nappala, magyar ünnep: látogatások, szabadba-

ni ozsonyák, sósfördő zuhanyolás, vadászat és Firtosra járás a nap mulatságai. Estvéje mindeniknek mint ősszel a nagy városoké, a bándák zenéjit burkonyokban halgatják hölgyei. Éjszakája a két elsőnek inkább rendőrségtelen ki városias, sokfelé kártyáznak és dőzsölnek: Koronáé pedig csendes, csak az éjzenék édes hangja zavarja a pihenő álmait. Piaca mindeniknek szűk, kár hogy néhány szekeres ember szerte nem jár, a szomszéd falukból felszedni minden konyhára kívántatokat; vagy hogy el nem tanulják Svájc azon gazdálkodását, miszerint közös kamrákat állitnak a faluk, hová bérakja eladandóját á földész, egy biztosság eladja, s neki csak pénzét kell* visszavennie. Máskintis, a két első a székelyföld végszélein; Korond pedig közel van Erdélyhez. Innen Korondot Erdélyiek, más kettőt inkább Moldva és Oláhország nagyjai látogatják, még pedig az utolsók olly mennyiségben, hogy hat hétre egy Csinos lak bére 100 aranyon felül van rugtatva, vagy szobája napjára 3—4 pengő forintra. Össze kellene már gyógy erejöket is hasonlítanom, de nem tudok hozzá, s nincs is könyv, melly után megtegyem; s nagy csoda, ha orvosaink is a megkérdeztetésnél nem udvariasságból írják reccptöket; vagy ha nem, felelnek mint oracuhimok, hajolva arra, merre a kérdező már előre elhatárzá vala. Míg orvosaink rá érkeznének megvizsgálhatni, annyit mondhatok: hogy Élőpatak inkább kádban melegít; Borszék 6—7 gyadnyi meleg fortyogokban feredez, Korond pedig kádban, sósíurdőben, vagy zuhanyon. Az ivó borvíz elsősége, csak Borszéké marad, a vendégek többsége Élőpataké; vagy is Élőpatakra számíthatni 1300, Borszékre 1000, Koronára 500 vendég körül, de azért a szebb jövő Koronáé marad.

IX.

FIRTOS.

Azon része Erdélynél, mellyel a hunere Jetii termetes, bátor és élénk székely nemzet bír mesés századok óta · dús a legszebb vidékekkel. Őrőkerdők, mellyeket régebb a vad bölény, medve és farkasok laktak, s mellnek most is csak gyéren ritkultak meg, vénáinak keresztül kasul rajta· A fenyvesek roppant magosságra nyúlnak fel s ha a vihar kicsavarja ókét, bántatlanul rothadnak el.

B. Jósika Miklós.

A Firtosvár romja, egyike a székelyföld legszebb jeleneteinek. Egyik oldalán gyönyörű szántók; máson szédelgő bikkek és fenyők néznek a mélységbe. Fás oldalán kedves forrás várja a megfáradtat, de forrásokkal* úgy vagyunk, mint az emberekkel, a mindennapiaknál unjuk a megfordulók zaját, a magánosoknál pedig egyelőre borzadunk, nehogy kigyótanya, vagy vérszopók közé jutánk légyen: azért a hegytetőn a legszebb bér fáradságodért, honnan Europa leggazdagabb földe terül elődbe, végellen ködében ugyan a távolságnak? mégis bájloan, mint alkotmányos nép szent földe. A vár düledékei között ma csupán egy templom és kápolna romjaira ismerhetni, mint emlékére a később szerzetesek lakhelyének. Mondják hogy farészeket a legtisztább kövecsülésben találhatni itt; s hogy évek előtt a napsugára theodosi aranyok rétegében törött meg, mellyeket a nép fűletlen gomboknak vélve, jő olcsón zsidóknak adogata cl. Érdekeltek ugyan, mindazáltal a

vár romjain, én az enyészetet láttam, néma képével a fájdalomnak, mintha a fennálló faldarabokra mutatva mondta volna: nézd fiú az egykori büszke falakot, s olvasd róla mi rövid az út a léteitől a semmisülésig; s az egresnemö-fák tövisei, hol egykor tán a kéjelgés rózsalugosa mosolygott, vérzésig belém akadozva emlékezteiének, mi semmi az élet, s még boldog az, kinek sírjára egy vadnövény juthata; s mi semmik az emberek tervei; pedig gyakron egy csonka kődarab óriási terveit fedé el az emberiségnek..... Ha magosságon kelő érzelmeket akarnék, felkérnélek a Rákoci-hegyre; látnád mint fut el lábainál a méltóságos Szamos, ezüst szalagkint összekötni a két hazát; s hallanál tőle regéket, mellyeket véröntözött partyairól, az északi széltől felinditott sás beszéllett nekie. Eszedbe jutna, hogy egy bukott főnök nyomába tetted ingatag lábaidat, s alig mered illetni a magosság felszentelt földét; s ha felmerül telkedben az idő emléke, mellyben itt egy népcsatától melegült fellázadolt honfisereg szált sírba, fel a pillanat, mellyben vezérök e halmon könyezve vett búcsút híveitől, lesújtva hazájától, s vérző kebellel sírba szált reményétől: lehetlen nem érzened, milly semmi .egyének világot ölelő lángesze, milly erőtlen a honszeretet dagadó karja, ha törvénytől jogosított erő nem karolja fel terveit. Vagy ha higgattabb véralkatod nem melegül fel a história szent földén, lépj a Detonáta bazalt oszlopzata fölé, hogy lásd pújának lábaidnál a százados fenyőt, s féregkint mozogni az embert, s érezd mi közel vagy istenedhez, s mi rokon szellemed a mennyekével; s mégis egy véletlen tántorodás a kőhalom felett! s hamarább megszűnsz lenni, mint e vadhelyről emlékül szakasztott virág..... De nem örömest mutatom fel a képrészeket, mellyen az elhunyt emberiség áll halvány színében a pujaságnak; s a nedizetromlás üszkei is maradjanak tőlem ihletlenül: mert keblem szebb jö-

vől táplál s minden máséba is szeretném egy csiráját e reménynek átoltani.

Fogjátok fel meleg kebellel a behatásokat, s legparányibb sejteményét se hagyjátok nyomtalan repülni ál lelketekenl Minden érzemény egy gondolattal kínál meg, s ha sebesen nem öleléd meg, azonnal tovább rcpítti magával. A bérczromi kilátások nékem legalább azon helyek közüliek, hol egyik Pliniusként, ha magunkra vagyunk, leglöbbedmagunkkal vagyunk.. Megragadom az alkalmat, e tetőn felmutatni a hon felszínét egészben, hogy meggyőződj, mikép isten a székelyhont jobb kedvében alkotá. Eszaknyugotra hol belépénk Marosszéken, hazánk Rajnája borág koszorús hegyek s áldással terhes kalúszak közt lebegteti tutalyait, néhol megőszult falombos szírieket mosogatva hullámival. Nem sokkal jutott kevesebb báj Udvarhelyszék vagy is a Kuküllők és Homorődok partjainak, mellyek körölted olly gazdag, olly változékony csoportozatban mosolygnak vissza világunk tűzpontjának. Délkeletre tőled Háromszék lapályai nyúlnak el, Brassónál megtörve mintegy béhajló otromba kar, de nyaranként ragyogóbban, mint a mese aranyforrásba mártott karjai, átkékelve az Olt és Fekcteűgy érszálaitól. Keletre Csik tere van az Olt partjain, mintegy erdős sziklafaltól köritett várpiaca, berakva csoportozatonként falvakkal. Felebb északra Gyergyóban is, Marostól öntözött lapály vesz ölébe néhány óráig: de csak azért, hogy fenyves sziklái közölt annálinkább meggyőződj, mikép az erdélyi helvéták hazája is tud kellemes, de tud rettentésig borzasztó is lenni. E váza a felszínnek; kiegészítéséül alig kell többet mondanom, minthogy Csik- Gyergyót és Háromszék^egy részét, Maros- Udvarhelyszék- s Háromszék egyrészélől, így a belföldet a külsőtől, a katonaságot a polgárságtól, az ősz Hargita, Mikó erdeje s egyéb

magosságok elkülönzik; s még azt hogy Aranyosszék a több testvér székektől szinte napi járó föld.

A terület mit feltárék 80 geogr. mérlföldnyi kerületű, s ez a székelynép hazája, börtöne, mellyhen gyakron lefűzik és kínozzák a napi szükségek is. S hol keresnéd az elbukott szegénység alapokét? A föld mostohaságában? Alig hiszem, mert e föld Europa Perujának egy része; s felszíne pedig, ha nem ad is egy magra három százat mint Afrika téréin, eltarthatná fiait úgy mint sok ország. Vagy tán a munkátlanságban? Munka itt nem átka az istennek, mint a Mózes népénél, hanem az égnek ajándéka, melly nélkül az epikurkövetök sem elvézhetnének gyönyört. Vagy tán a termék pazarlásában? sokkal inkább érzi e nép, hogy veréjtékkel szerzi kenyerét, mintsem feldorbézolhatná. Vagy tán az igazgatás befolyásában? A föld nem szabad létiben? Igaz, hogy a nép jóllétnek sok kelléke van: még is e népben van a kóranyag, mint a gyengült oroszlányban. Azonban itt sem lehet az elszaporodást venni alapul, mint sokan akarják: 214 Q mrfld áldott földön 350,000nyi munkás ember még nem olly nagyszámú, melly egymás kezéből ragadozza ki szükséges kenyerét. Vannak német hercegségek kétszer kisebb földön és még is önállók és virágoznak; mellyek aránya szerént a székelyföld egy milliónyit eltáplálhatna. Csak Nas^put nézzétek és Braunschweigot. A nép sokasulás ritkán terhe önmagának: minden ember egy atomja a status erőnek, minden születés egy aranynyi szaporodást ígér a közpénztárnak. Kézzel tappintható tárnokul áll fel e status philosophema melleit a föld minden tája s hangosan súgja nekünk: mentői több a munkáskéz, annál több a termék; mentői jobban súrlódik a népsokaság, annál több a szükség s annál több a gondolkozó fő; s mentői több a termék, s minél szaporább az emésztés, annál sebesebb a pénzforgás. Különben is, mi né-

hány száz ember egy □ mrfdre, mikor 10,000nyinek kell rajta elférnie minden összeütközés nélkül. Nem a szerfeletti népesség tehát az ok, hanem hz, hogy ha valahol a világon, itt valóban mértani arányban szaporodott a nép, s meg számtani arányban sem a tápszerkereset. Megjött a szükség de nem a műveltség, mi a népesedést követni szokta. A földtani helyzetnek is tulajdoníthatni elkésését, de inkább a nem eléggé nyommaszto szűkülésnek. Számtalan székelyt! vándorol ugyan ki mint pap, tiszt, kézműves, s egyéb utakon, s szánakodva gondolok rá, hogy vannak lépésnyi széles szántóföldek, s még azok hossza is néha többször elmetszve: még is hinni akarom, hogy mind e napig nem szoritá meg őket kényszeritőleg az inség és nyomor. Meglehet csalatkozom, mert nem vevém factorul számításomban a fold és ember jelen szabadságtalanságát: mégis hinni akarom, hogy a nép púja értelmisége itt az alap ok, meily nem hogy gyárokat állítana, hanem még a kézmivességet lenézi, melly miatt a szathmári 12 pont prófétáira bizonyoson követ emelne. Költöztessék értelmiség fejtése nélkül a népetlen mezőségre, szórják el a feleslegest Erdély minden tájain, vagy vigyetek a téj és mézzel dús Kanahán földére: ha ős balszokásait, előítéleteit olly vakbuzgósággal bálványozandja, dúsabb lehet ugyan, de polgárilag, észszerüleg alig boldogabb. Népnevelés egyedül a jövő nagyiét alapja, minden qgyéb sáncozat és támasz. S ha szeretitek mondogatni: Vox populi vox Dei; emeljétek fel e népet, hogy legyen ember minden, s lehessen isten a tömeg. Ha szeretitek mondogatni: Salus populi suprema Lex; tegyétek hogy a népboldogitás bár középszerű helyt foglaljon a törvényes jogok sorában. Ha szeretitek mondogatni: ubi populus ibi obolus; fordítsatok melegebb sugárokat a népre, hogy e mondások ne legyenek rajtok gúnyszavak. Míg lehat hozzájok is az ész mindenható tüzének

melege, melly századunk dicsősége: addig is mit nem tehetnének a tisztes férfiak, kik olly gravitással szeretik nevezhetni magokat és egymást atyáknak, nép oktatóknak, a falu elsőjinek, kiknek állatok és értök kell élni&k· Mert ne véljék mintha a németföld virágzása említésénél eszembe nem jutott volna, hogy ott városok virágoznak s hogy a kereskedés jó utakon űzi ajánlkozó nyereségét: inig a székelyföld egyedül a föld csalóka termésére támaszkodik, s hogy városai nem egyebek, mint nagyobszerü faluk, hogy legyenek korcsmák középpontjai, s hogy kézm.üves és kereskedő kóbor vendégek. De itt is a népre hárul a vád: költeni kell a népnek, hogy legyen pénze, nem kellene drágábban szőni kelmét, mint külföldről kaphatna, vagy egyletek kellenének gyárokra. Mert sajnoson nézzük midőn a külföld azon ércdarabéért, miért alig ada néhány fillért nekünk, forintot vesz bé; bánattal látjuk, hogy a székelyföld, annyi rejtett kincse hátán, külföldiért számlálja bajosan kaport pénzét, s végül is sajnálva látjuk hogy a szalagért, melly nélkül alig lehetni el, napi robotok árát adja ki a nép, mikor pénzforrást nyithatna mint nyerstermékkel. Nincs azért miért kétségbeesni a szebbjövő felett, ha nem is költözik el innen: csak nyíljanak népiskolák, terjedjenek a népkönyvek, csak ne légyen^olly megvetett a kereskedő boltya, olly rémes a bányák üregе, ne legyen olly halálos a hajózás, zördüljenek fel gyárok, emelkedjenek országutak, s a székelynép fáradhatatlan munkássága után még egyszer jól lesz a földön, melly bár édes hazája, bár édes anyja, de a nagyra nőtt fiakat többé nem táplálhatja, kiknek nem jut eszökbe, hogy az anyai emlő csak a gyermek-éveknek van szánva, s hogy a patriarcalis ekétől, mint nagy korunknak, tovább kellene lépniök, s nem jut eszökbe hogy az áldás nem ömlik a népre mint a bőség-szarva, s a miveltség sem fog trombitaszóra elő-

állam, mint Jericho fala. Pedig készül béköszönteni a nyomor. Vannak mar is emberek kik kilesik a férjet és gazdát a mezőre, s előbúva erdei tanyájokból, béállanak a magánhagyott nőre s ruhát és élelmei csikornak rajtok. Megrázó jelenet! s még megrázóbb e közbátortalanság, ha a dagadó karokba egy gyilkol is kell képzelnünk mint követelésük tárnokát, *s* nem kissé homályosait meg a nép jelleme, hogy hallám az eltulajdonítás más nemeit is. De mindezek még nem halálos vétkek, csak az ázsiai vér sugallatai» s nélkülözhetők még a szegény gyarmatok, nélkülözhetők Párizs és London emberszerető társulatai. Mert édes érzettel mondhatom el, hogy itt koldus csoportok nem állják el az úr temploma ajtait, nem sírnak fel mint mindenütt hazánkban» 8 nem kell törvényeket hozni halgatásokért, mint Angliában, nem rendszerezni mint mindenütt elkezdek: mintha az evangyeliom első századai volnának itt, vagy mintha isten mannával éltetné földtelen gyermekeit. Legyen bár miként, a zsidónép egyik dicsősége az egymásszeretet s ennek kitűnő jellemvonása az, hogy zsidó-koldust alig láthatunk: úgy a székely ha szereti házáját s keblére szorítja nyomorult rokonát még többet tesz, nem kell közökbe vendéglő, minden ház elfogad itt, s benne minden szolgálatodra van. De jövő kell az élni akaró népnek, és ide népnevelés, mi trombitaszóra elő nem áll.

X.

GAGY.

Hogy az orvosi politia igen szomorú lábon áll, őt hogy orvosi politialis rendszerünk nincs» ez köztudomású dolog; s egyike azon okoknak, mellyek miatt népünk között a babona és kuruzsolás általában még olly életerő· fa, mely gyökerei közel száradást nem remélhetnek.

Kossuth.

Gagyban golyvásokat láthatni. Nem minapi írók jegyzik meg, hogy nem csak golyvás, de egyszersmind góbé és eszelősök szülőfölde. El van ismérve az is, hogy vizének tulajdoníthatni, mégis mai napon is a régi her lyen van, mintha gyönyörűségére válnék az emberiségnek ezen torzkép csoportozat, ezen esztelenek és bolondok. Méltán hiheti ki csak átmegy is e falun, hogy szánandók hazája, mert egyik kép keseredettebb a másnál s elmefogyottak, hogy úgy szoljak, karöltve jelennek meg néha utcáin. Titkolhatlanul a székelyföldön ml felügyelet sincs az egészségre. Orultekházát nem kerestem ugyan, mert azért más hon gyermekei is kiáltanak; de annyit legalább óhajthatni, hogy papjaik hitessék el már egyszer, mikép a betegséget nem isten küldi, 8 nem isten keze veszi el, hanem az e mb eresz isten ereje. Orvos kevés, annál több a varázsló banya. Gyógyszertár alig van annyi az egész székelyföldön, mint mennyi széke. Kórházaknak pedig híre sincs.

XI.

SZ. KERESZTÚR.

Keresztár fiászékhelye Udvarhelynek, már 1595b. Csik-Szcredával, Udvarhellyel, Maros-Szerdával, Tusnáddal mint faxai is hely emlittetik az országgyűlés végzéseiben·

Kállay.

Keresztúr azon helyek közé tartozik, mellyek a le nem írással némi fényt nyernek. A nézni való benne az unitáriusok egyik gymnasiuma. Tulajdonkép egyik honi iskoláink közül, mellyek szerkezetét még a régi idő rakáa le, s most is annyi század után, mikor már misein tartja össze a régiség pókhálóján kívül, most sem akarja e hon egy célravezetőbb szerkezettel felcserélni. Rettenetesen fél nagy rész az újjitástól, ha csakugyan szabad túl néznem e falakon. A bigotságig irtózunk csak egy kiporlott követ is kivenni az ősi hagyományoknak. Bontanátok pedig meg, látnátok miért sáppadtak, aggott öregek, a hősök sarjai. Az önevelés pókjai kilopodznak ifjainkra magános és nemmagános óráikban s mérget hagyva magok után, kiszívják az egészséges vért. Bámulandó honunk régiség iránti tisztelete, e latin bűzben alig lélekzelhetni, s még tán oda is eljövünk, hogy Cicero, Quintilian st. nevére kalapot kell emelnie a fiatalnak; nálunk a mi száz éves, mintha a theocratia szentelte volna fel, s ki Homernak vagy Shakespearenek szemére vetné durva korát, simátlan müveit, tán a szent lélek ellen vétkezne: s még is ez ó emberek bezzeg szeretik az új kabátot s egyéb újságokat. Vagy miért is épitenék újba iskoláikat, hiszen itt minden meszire lehelli a régi tudomány felkenő illatját. Ez isko-

lát a múlt század végén épitek, hogy lakjék benne a múlt idő öltözeteiben, szokásaiban, s míveltségében. Valóban sok iskoláinknál azon hiedelemre vetemedünk, hogy a jő atyák, miután őket a korszellem előbb tolá néhány lépéssel, fiaikat önként tartják a rég lehunyt korban, hogy ne kelljen kitöltetni diáki öltözetöket, ha ifjúságok örömét újra akarják élni; végre tán mint a puskaporos nemű házokba, még cipőnket sem lesz szabad bevinni, nehogy fellobbanjon a rejtett világosság, nehogy valami azon nagy világra emlékeztessen, mellynek számára készítik őket, mint éjben a nappaléra; s tán azt is megérjük, hogy a külföld utazókat fog hozzánk küldeni, ez óságok leírására, s míg mu külföldre járunk vizsgálni, mint kell korszerűen gondolkozni, a külföldi azért fog idejöni, hogy láthassa mit nem kell javaslani. Kereszturnak is van egy illy minta után szerkezeit gymnasiuma, vagy szélesebben mondva: olly intézete, hol a növendéknek mihelyt belépik, azonnal nélkülözni kell édes anyai-nyelvét s roncsolni a latin konyhai kifejezéseit; mintha csak ezen szenvedés után öltözhetne togássá, mint valami izlámi novitius az isten kilencven kilenc tulajdonai darabolgatásai után; olly intézete, hol egyenruhában jártatják a fiatalt, de jövedelmet hozzá nem adnak. Anglia papnevelő-intézete is visel egyenruhát, de ott ám koszt, szállás mellett, három négyszáz frtnyi évi jövedelmért nyűgözi le magát. Olly intézete, hol csaknem azok taníttatnak, mik sz. István korában a szűk klastrom-iskolákban. Miknek tanulásáért a budai zsinat a szerzeteseket kirekesztő az egyházból: azok máig sem nyertek audentiát beléphetésre, pedig protestáns iskola; olly intézete, hol a latin nyelvet olly hosszason tanítják, mennyi alatt a classicusokat is meglehetne tanitni: s a hellénnek pedig, mellynek elsőségi jogáról Guzmics olly szép nyelven prophetiál, még csak híre sincs; hol a szita-kötő és papfi, magyar és oláh

egy út egy modor nyomait váltogatják; olly intézete, hol a költészetet két évig tanítják még pedig a szabályok bölcs útján, hol deák hexametereket ír a tanuló, s magyar prosodiáról szót se hall; s ezeken kívül még két évig szonoklattant is kell halgatni, egy falka görög és római régiséggel, s mégis minden jutalma lesz, hogy a költőiséget a fiatal lélekbe öli, a szónoklást pedig lamentáló modorba csigázza; olly intézete, hol annak miről hellasz e tanodát így nevezé, csak híre van, hol szép izlési mesterségek ismeretlenek. Hogy mellőzzem a festést az emberész e felséges virágát, a hangászat, mire az egyptomi gyermeket törvény kötelezé, mit Pittagorás reggel délbe és estve el nem mulatott volna tanítványaival, mi a bosszúst megkérleli, a szelíd érzelmeket magasztosokká teszi, mi a spártaiban vérszomjat hevít, a vadnépet csatára, istenéhez sőt a máglyára is békésén lépni bátorítja, s a honfit hős tettekre tüzeli; a hangászat mondom, mire Olosz- és Frankhon milliókat áldoz, mitől Hellász csaknem fennmaradását függesztő fel, mit a világ egyik rhetora szónoklatban nélkülözhetlennek állított, mi nélkül Cajus Grachus beszélni nem tudott, mire az arkadi büszkébb volt mint a tudományra, mint mi honszerelmunkre: mondom e közösön méltányolt művészet itt parlagabb ma* jnint vala az Árpádok alatt iskoláinkban. Nem tudom ki elakará hitetni, hogy férfiasultabb már nemzetünk, mintsem muzsikálni tanulhasson, hogy fiatal-korát eldallá a harcok lakomáinál, s hogy azon időben, melly templomaiból kiűző a hangászatot, el is kezdődött a férfikor melancholiája. Nincs a nemzetéletben évenként fejlődő életkor, sem vénülés; a nemzet nyugotan mint délén egy forróöv alatti fa, mellyen virág, bimbó és gyümölcs egyszerre csüngenek; csak hogy néha kopárabb terméssel; a nemzeti élet maga a természet, melly most őszre, majd tavaszra kél, míg eljön a semmisülés nagy órája, s nincs

is nemzeti halál, haneha öngyengitès, vagy öngyilkolás által. Isten megörzé ezektől nemzetünket, s remélhetjük, hogy fel fog mosolyogni a fiatal nemzet, melly nemlehetése bánatjában megkezde őszülni, s a bús Rábocit derülted induló váltandja fel. Csak tanítót iskoláinkban a hangászatnak, s dalolni fog e nemzet.

E gymnasium egyetlen iskolája *a* székely unitáriusoknak, honnan Kolozsvárra jőnek a felsőbbeket végzendők. Van az iskolának olvaso-egylete, könyvek és hírlapok* meghozatására. Van kölcsönöző pénztára a fiatalok összeadásából, honnan a napi szükségekre a részvényes, azonnal kölcsönözhet. Hlyen több van ugyan hazánkban, még is legrégibbnek alig ha nem a M. Vásárhelyit találnék, mint prof. Péterfi alapítványát. Távol esvén a piactól, nem lenne-e célszerű ellátni magát ez iskolának írószerekkel? jövedelméből valami közhasznút lehetne fentartani.

XII.

AGYAGFALVA.

Több százados alkotmányunk egy nemes ércbányához hasonlít, meilynck folyosói részin* felhagyva, részint célszerűtlen ni ivei és miatt már régóta béomolva, most már abban a mécs sem világit többé. . Mielőtt hát mivclését újból megkezdhetjük szükség annak folyosóit megtisztítani, szükséges azokban mécset gyújtani, hogy a hé menő lássa .* hol s miként láthasson munkájához.

Egy szónok.

A székelynemzet az előidőben nemzeti gyűléseket szokott volt tartani közügyéi felett. Helye e gyűlésnek többnyire Udvarhelyszék volt; de maradtak fen példák, hogy más székekben is tartatának. Agyagfalván Hlyen gyűlés többször volt: jelenleg 1506-kiről akarunk szólani, mint a melly a népszabadság első halálos döfését adta volt. Meghatározák pl. hogy valaki ezután a király vagy annak tisztviselői ellen, ha igaz ügy mellett ütne is pártot: veszesse el tisztességit becsületét, és többé székelyországban ne lakhassák; mindazonáltal ha mi örökségé leszen, az ő igaz örökösire maradjon; és az illyeneknek senki a fejdelmen kívül kegyelmet ne adhasson, hanehaaz egész székelység; és minden ingó, bingó marhája kapsira hányattassák... E határozat csak nagyszerű előzmények szüleménye lehetett. A história azt mondja, hogy mikor Anna királynénak szerencsétlen fia Lajos születnék, követelték a székelyektől az ököradót, de ezek minthogy Mátyástól fogva egy ki-

rálynak senuyala örököse, elfeledték hogy őseik adni szokták volt; megtagadták hát az ökröket, s az erőszakkal kényszerítőknek erőt vetének elébe. Az adószedő tisztek nem látták más módot, mint erőszakkal hajtani ki a megtagadott marhákat; mire a székelyek fegyvert ragadtak, s a hajlókat részszerint leöldősék, részszerint túl űzék országok határain. Erre Tömöri Pál sereggel álla elő, de a fiatal vezér Marosvásárhelynél, nem hogy sergit, de önszemélyét is alig, és csak sebekkel tudá kiragadni a vitéz székelyek kezéből. Azonban mégis csak meggyőzetés lett e győzelem következménye, s lesz az agyagfalvi constitutio.

Békövetkezék a mohácsi vérnap, béáll az anarchia zsarló kora. A nép itt is mint mindenütt szenvedő a nagyobbak nyomását. A török és német hatalmasan küzdött Erdély pártfogói hatalma felett. A székelynép panaszkodott, de János Zsigmond nem hallá meg, s a gyászos 1562 meghozó a Balassa zendülést, meg a székely jobbágyság talpkövét, s a második döfést, e nép szabadságának. Es a székelyek közt, hol néhány évtől a zsellérek és szolgák adózónak, most az egész köznép adó alá esett. 1610 körül a követek költségire követelt 3000nek egyrészit már a székelyek fizetik. 1661-ben a két nemzet kérésire, hogy az unió közös segedelme ne csak puszta hang legyen, az országra nehezült nagy adóból önként magokra vállaltak egy részt. Az egyházi nemesek a vármegyében adó alá jőnek... A kapuk adója egytől 100 forintra hág. A papok-mesterektől jövedelmök 20-ad részét elkérék. S így Apafi alatt a porta szerénti adózás a székelyekhez is becsúszott. S azon nemzet, melly országából sem előkori foglalás jogánál fogvá, a fejdelem tartására jószágot ki nem szakasztott; melly a vármegyére osztatás alkalmával a vármegye közepére épített vár körét, köréből ki nem szakasztá, sőt át sem ment e változáson mint a

megyék; a nemzet mondom, melly a marturinákat, lucrum cameraet s a királyok más adónemeit nem is ismére: egyelőre 28,000 adó alá jött, mi évenként jóval szaporodott. Leopold (^iplomája elismeri ugyan, hogy adózni nem tartoznak, azért az önként vállalt segedelem notion nőt, pár év múlva két országgyűlésen is bé~ adják ünnepélyes óvásukat az adó alá vonatás ellen; mind hasztalan, mert az ország *olly szorultságba* volt, hogy a parfiuin nemeseit is adóztató, s kik adójokat meg nem fizethetek, jószágokat elfoglalhatá az, ki értök az adót megfizeté. 1750b. az ország összeiratik, 754-ben a bethleni adórendszer elkészül, s 755-ben már ajószágos székely nemesek, a vármegyei ármálistákkal egyenlők levének. II. Leopold 791-ben ugyan az egyházi nemesek és ármálisták felszabadítását regia propositiová teszi.... Azért mind nem változott a székelyek adózása, pedig kiket a fegyver felvétetés adózva talált adózva is hagyák, míg nem végre 1. Ferenc, kinek az iker nemzet olly sokat köszönhet, 1802-ben ideiglen felmenté az adó alól a katonáskodókat; azonban a szabad székelyeket, ismét azokat, kik nem elégedvén meg a nemzeti levéltelen nemességgel, egyházi nemesekké tevék magokat, máig is annak hagyó. S ki tudja hol az idő, melly egykor őket is felmentendí?..... azon tereh alól, mellyrőlmikép országosan kimondatott: mind a felosztás mind a felszedés tekintetében valamelly lényeges hibának kell rejtezni ott, hol a más *országokhoz mérve* hasonlíthatatlanul csekély adó menyiség ekkora teherrel látszik a népre súlyosodni.

XIII.

UDVARHELY.

Vén fő fiataL váltakon, az kell hazánknak.
Széchényi,
Sandvich szigetén 1839b. egy tanuló Írt törvénykönyvet.
Hírlapok.

Udvarhelyt sok oldalról toll alá vehetni: mint olly várost, hol némellyek Utidavát keresik, hol mint anyavárosban a nemzeti gyűlések tartattak, mint a hol tömlőé van, s így verés és kínzás máig is; mint oily várost, hol klastrom és iskolák vannak, s a gazdag levéltár· Említhetném a rom. egyház gymnasiumát, de nem mellőlhetném e bözhödt léget, a tanítók irodalmunkkal! ísmeretlenségit, az élelmi alapítványok titkait, s hogy ezen 70 v. 80 fiatal ember mit miért és miként tanol, s azon megjegyzést, hogy itt a tanulás nem olly jó folyamata, mint a katona-földön, nem félvén a katonaságra viteltől.... A ref. collegiumhoz térek, mint jobb jövők elősugárához. Épülete azon időben kél, mellyben a protestáns iskolák nagyjaink udvaraiba szorultak volt, a nyomatások mián; s azóta minden században az emberész és honszeretet részvételét tapasztalá. Alapítója Bethlen János, mint atya, hitbarát és hazafi, mátkás leánya, részéből, leánya és nemes szülői bánatának emlékéül épitteté. A következendő század prof. Kis Gergelyben reformátorát állítja elő, s a más század Kis Józsefben megváltóját a szegénység nyűgeitől, s tán a jövő században elő fog állani egy ember, ki azzá tegye, mivé egy iskolának kell lenni, pl. hogy állítsa elő a lehető

legáltalánosabb emberi falai közöl, vagy legalább neveljen éptestű, jólérző, világosan gondolkozó tudományos polgárokat a hazának.

Meglehet sokaknak paradoxum lesz mondásom, midőn mostani módszerünkkel is mutathatunk fel jó főket. Erre csak annyit: jobban nevelve azok, tán jobbak is lehetőnek. Mindenek előtt a tudományos pályára készülőket el kell a polgáriakra készülőktől választani, vagy is real iskolák kellenek. Erre nézt azon eszmét el kell fogadni: mikép nem született minden könyv mellé, s ki tudományos pályán szerencsétlen, más pályán kitűnő lehete. Ennyit el kell ismernünk, annyi nemzet, annyi század tapasztalása után nekünk is valahára. Meg kell vallanunk, hogy a tanuláshoz egyszer jó létszerekkel ellátott test kell, mert vaknak látni, siketnek hallani, lelki műszerrel máig senkinek sem adatott. A milylyen kézzel foghatók a test kelledékei, ép olly nélkülözheílen a szellemiekben a hajlam, vagy ha jobban tetszik a tanulói genie, mi nélkül egy eszme sem fog a lélekig behatni. Nem követelhetünk ugyan mindenütt előjeleket, millyeket a nagy talentomokról szeretnek beszélni; millyek a gyermek Linnének atyjávali jelenése a kertben, ismét Kupeckynek gróf Cobor udvarában: de azt csakugyan kívánhatni, hogy lelke legyen mint egy lép, s az indulatok ne állják útját a kamrákat megnyitó és tisztító forgolódásoknak; hogy legyen a lélek mintegy drágakő, melly a napsugárait örömmel szívja be, hogy majd magának világíthasson; vagy legalább ne durvább a gyémántnál, hogy önporával simitni lehessen. A gyermeklélek e hajlama nélkül, majd mint férfi nem fordíthat 9 évet egy féreg műszerei vizsgálására; sem mint Montesquieu 20-at a törvények szelleme dolgozására. Föl kell hát állítanunk a meggyőződést, hogy mi nem élünk keleten, hol a papfi csak pap, s a kereskedői! csak kereskedő lehet, hanem legyen minden gyer-

inek az, mire lelke szent vonszalma felhíjja. Mert igazán jól mondja Guzmics: Jaj neked szegény ifjú # kit előre bizonyos életmódra határoztak önkényü, felőled, nálad nélkül határzó szülőid. De teszem, áldja meg az ég ép testtel, nyerjen hajlamat tanolásra, azért még a leendő nagy tudományos diplomája nincs a szülők kezében. Sokan elbuknak atyai durvaság, legtöbben anyai szeretet miatt. Az iskolás gyermeknek nem szabad többé visszatérni az anyai szeretet virágházába. Válaszatok csak jó nevelőt, s ne bánjátok azután: fektesse pajzsra, tanítsa éhezni, szomjazni mint Spártában, nyargaltassa csaknem meztelen a zivatarokban, mint Egyptomban. Jácodja el napjait mint gyermek, miként már Aristoteles akará, s ne várja melegágy éjszakára. Gazdagítsátok inkább a mesterembereket, mint a gyógyszertárt és orvosokat. Azonban a Cornélia, Szilágyi Erzsébetszerü anyáknak tisztelet lelkem méljéből! Jó nevelőt válasszatok mondám felebb: igen de honnan? Iskoláinkban a nevelőt többnyire az igazgató adja. Iskoláinkban boldog és boldogtalan nevelőnek született; iskoláinkban ha tógát ölt a tanuló, már jogosítva érzi magát egy jó tanítványra, vagy is egy jó asztalra; iskoláinkban a gyermek csaknem eszköz. Vagy térítsetek meg hitemben, mutassátok meg, hogy egy oktatónak nem kell testben és lélekben reá születve lenni, hogy nevelésben nem kell béketűrés és foglalkozási szenvedély, hogy egy nevelőnek nincsen szüksége a tiszta erkölcsre, s végül nem kell reá készülnie! Pedig lelkemre nálunk ... nagy rész csak protagorási nyerészkedő kezekkel érinti a fejlő lélek ártatlan csirájit, s ezredik sem bírja az apolloni lelket, megmondani szemébe a nagyreményű szülőnek, hogy fia e pályán nem a legszerencsésebb. S ez második okom, miért olly meszszelátom még iskoláinkat céljától. Azonban ezen könnyen segíthetni. Ki kell venni a professorok kénye és

emberszerelele alól a nevelő választást Nelegyen minden ember tanító, mert lehetlen Ciceróként gyakron nem hibáznia, ki tanitni akar, mielőt tanólt volna. Tanítson históriát ki azt tud, számtant, kinek arra van hajlama; mi baj az ha az oktatók változnak, csak a nevelés ne változzon. Szaktanitásmód for ewer!

Vessünk egy pillanatot az egész egyetemies szerkezetére, s lássuk mint hat egy valódi ember kifejtésire, ki nem csak értelem, hanem SZÍV, ész és (est, úgy miként isten teremtél Honunk iskolái a testet kifelejtik a kiképzendő létszerek sorából. Mellyik mutat fel egy tánc-, egy úszó- vagy vívómestert? pedig szükségünk volna reájok, és fiatalok által éppen úgy lehetne tanittatni, mind éppen a gondolkodástant, ha nem sikeresben. S mik azok a szívre munkáló eszközök? Jutalom helyett, csaknem mindig büntetés; útbaigazítás helyett a gyermeknek bot, a nagyobbaknál olly törvények.....,
mellyeket Solonként igazán elszaggatnak, bizonyos darázsok, a gyenge legyeket pedig pókhálójokban tartják; mellyék tiltanak ollyakot, miket a polgári élet divatnak, célszerűnek hisz és vall, s parancsolnak mást· mikre sok helyütt bélyeg süttetett; mellyek eskütt-székeket állítanak, hogy fiatalon tanulja megszegni hitét az ifjú; mellyek korlátolni tudják a bált, színházat, pipát, es öltözetet, rnelly kikiáltja a szerény első botlását, hogy legyen a bún bélyegezett híve, s az elromlott fiatalt visszaadja apjának, a társaságnak, s homlokára süti a korcsulás címét, mintha nem ő tette volna javíthatlanná, ha csak ugyan ollyanná lett; rég kimondá Montesquieu: nem születésinél fajzik el az ember; csak akkor romol meg, mikor már elébb az éltes emberek vannak elkorcsosodva. S mi történik a fiatal értelemmel? összehalmoznak reá mindent, tővel, hegygyel, s neki emésztenie kel, pedig a legjobb gyomor is megsínli, az illy jószívűséget. .. Műveltség a cél, nem memorizálás.

Az udvarhelyi iskola sok részben jól el van látva; vagyon Kis József alapítványából 50 ifjúnak 50 vftja, vagyon szép könyvtára, s gyarapítására tán 100 pengő, physical apparátusokra szinte annyi: de azért az újabb megrendelések évektől nem érkeznek. Vagyon csinos casinoja, kipótolni az alapítvány fenakadását; és végre muzsikalis egylete, mi itt is mint minden reform, iskolában szép lépteket tett. Bár mint el vala is látva egy iskola, naponkint támadó szükségek újabb forrásokat igényelnek, s valljon egyik jövedelem forrásul nem lehetne-e a professorök melképeit tenni, melly úton Magyarhon országgyűlési flatalai már szép célokat segéllenek, s különben is az oktatok képsora egy nagy szála falán, nem csekély kincse lenne egy iskolának .....

Van az iskola udvarán egy emlék, Kis Józsefnek, mi nincs mit tagadnunk, a várakozásnak nem felelt meg, nem a hév lelkesülésnek, mellyel az ifjúság három ízben adózott, nem azon meleg részvétnek, melly e jó érzésű város részíről nyilatkozott, azon napokban és éjjen, mellyen az ökrök hosszú sora bőgő hengereken csigázta le a nagyocska alapkövet. Az ifjúság előtt mindég érdekes marad mint szerzeménye, mint emléke egy meleg keblű emberbarátnak: de az idegenre alig van más hatással, mint lehet parányi erő bukása, óriási vállalatok romjain. Egy bust Ferenczytől könyvtárában magasztos leve; s nem kellene a bámész érzelmét, gyakorlatlan, s ingatag kezekről panasz, és mentegetődzéssel vegyíteni. Említendő még pénzgyüjteménye, me Ily ben 14 arany, s néhány százra menő ezüst és réz találtatik, van jó csomó ásványa, két fejű borja, kettős bárónya, s egyéb ritkaságai, miket az erdélyi Muzeumis méltányolni fog, s kincsei közé örömmel számlálandja.

XIV.

SZÉKELYTÁMAD.

Székely támadt-várát
Bár gúnyul épitek:
' Büszkélkedve néz rá
A késó ivadék. ·
Szentiváni.

Megfontolván ő felsége (Mátyás k.) hogy az ő székelyei nemzetségek tisztjei által, sok és különbféle módokon nagyon is el vannak nyomatva, s hogy tulajdon törvényeikből, szabadságaikból, mellyeket boldog emlékezetű régi magyar királyoktól nyertek, vagy azokban megerősítettek, tisztjeik által egészen ki vetkeztettek, s azoktól megfosztatattak: megszánván ő felsége szerencsétlenségeket, mellyekkel tisztjeik kínozzák alatvalóikat, megparancsolta, hogy régi szabad állapotokra visszahelyheztessük őket..
Bozyni Gróf János parancsából.

Udvarhelyszékről vala egy katona Bíró István nevű hadnagy^ és rosszacskán lévén, a mint a tábor utazott, meglátván egy forrást, leszáll lováról hogy igyék. Teleki mindég elől hátul nyargalván, abban akarván generalisi tisztit megmutatni, meglátja a hadnagyot, megszidja ezt mondván: Lélek lélek bestia lélek curvafia, hogy mersz leszállani lovadról illyenkor inni? Ama megfordul a forrástól, és mond neki: ne morogj uram! ha igaz generális vagy, vagyon törvény, ha mit vétettem; mert isten engem úgy segéljen, ha kapom ezt a kardot, majd a tenyeredbe teszem fejedet. Teleki megajándékozza..·. Győr alatt megtiltotta vala, hogy senki a

táboron bort ne áruitasson, hanem az ő korcsmájából hordják..... Megviszik Telekinek, hogy Kálnoki Sámuel bort árultat, reá ízen illyen szókkal: mondjátok meg, hogy mindjárt bevágatom hordója fenekit. Amaz is embermódon izen vissza mondván: mondjátok meg az illyen amollyan fiának, hogy maga jöjjön hordófenék vágatni, ha mit akar... Más helyen... egy csíki székely eltávozott vala a seregtől, hogy valamit kapna, mivel a mi székelyeink szeretik a prédát. Meglátja Teleki, arra felé kezd nyargalni, a székely megrugaszkodik előtte, de rósz lévén lova, utol éri, amaz is megfordul, ragadja a kopját és Teleki felé fordítja; Teleki puskát ránt, a székely szembe rugaszkodik mondván^ Tartózzál nagyságos kegyelmes uram! Teleki elteszi a puskát és mond a székelynek: Mit bolondoskodol barátom? a székely is a kopját visszafordítja; és Teleki mond neki, ugyan nékem hozod vala a kopját? amaz mond: Egy szerencsére nagyságos kegyelmes uram, bizony oda taszítom vala. Teleki... pénzt... ad neki.

Cserei.

Segesváron országgyűlés lesz, mellyben a székelyek a sokszori felzendülés miatt szabadságokat elvesztették, kivévén Aranyasszéket, melly a többiekkel nem tartott. A többi szék két vár által, mellyek köztök épültek fel, zabolán tartódtak, munkákra, szolgálatokra, s pénzadókra kénszeritettek; holott azelőtt szabadon éltek, mint Helvetia lakosai, csak fejenként katonáskodtak. Ezen rajtok esett gyalázat miatt azután is sokszor felzendültek, de csak kétséges és bizonytalan volt a visszanyert szabadság mert még sokkal nehezebb, s alig szenvedhető szolgaság jármát vették nyagokba.

Istvánfi.

Udvarhely egyik részében van egy várrom, mint egy síri-emlék omladvány a székely szabadság sírján, nagy tettek, nagy vétkek regéjit rejtegetve, mintegy semmisült Ilium. De ennek hősei nagy szenvedések után is élnek, nyomorban bár, de méltó emlékében a múltnak, szép reményével a jövőnek.

Épülése történetével nincsenek tisztában az emberek. Némellyek Báthori István vajdától építtetik 14. század elején; mások János Zsigmondnak tulajdonítják 1563 körül; mások pedig csak bévégeztetésit adják neki. Benkö, kinek még legtöbb hitele, nem csak neki tulajdonítja, de egyszersmind tagadja, hogy Székelytámad lett volna is valaha. Tárnokul felhordja az oldalán szinte m^jg is látható címereket, mellyeket János Zsig. vagy mint szülői örökséget, vagy mint fejdelem hordozott és használt. Miilyenek a nap és hold; a négy folyó, kettős kereszt, ismét koronás sas, tarka oroszlánnyal; ismét a három emberfő, unikornis,s az emberkét torkon ragadt kígyó, sat Olvasható még egy falka latin vers is, mellyben inti a hazát honi fejdelem alatt keresni nyugtat és áldást: mindezekből keveset okulunk, ha után gondoljuk; miért neveztető hát Báthori Kristóf Udvarhelyvárának? ha az előtt is így nevezők, Bizonyos annyi, hogy a Rákoci-forrádalmak közt báró Tige a holdvilági vesztés után felgyujtatá; gróf Pekrl· Lőrinc pedig honszerelmében a székelyekkel szélyelhányatá.

A rom ma is igen nagyszerű, s ott a ház, mellyben Jósikánál az utolsó Báthori Ágnesét a nők legkedvesebbikét, álmában meglepő, s Hugo Victorral mondani akarta: kedves! volnék isten, léget és földet özönével, a demon s angyali kart, mely nékem hojlol, adnám, s a mély chaost tenyésző méhével, öröklétet, eget és tért a világtekékkel, egy csókért ajkidról.... s más egyéb érzelmek meghozzák azon ihletést a kebelnek, mely

Gibbont a Capitolium romjain andalogva, elragadó, s felszenteli a föltételre: megírni a romai nép felemelkedését és buktát. £ romon három század emléke tűnik fel nekem, nagy fiaival, s méltatlan gyermekeivel e hazának. Mintha látnám Dózsa Györgyöt a székelyhon fiát, mint vív meg, és győz az ozmán hősön, a két tá-* bor láttára, s lesz kapitánynyá, bogy a pápa Várnáért hirdetett kereszlhada által, felgyújtsa a népforradalom terhesük fellegeit; s lesfc bére: tüzesitett királyiszék, s az urok ellen fordult népe, eltiltatás a szabad költözködéstől.

E had szélyelverésé, s a Rákosmezőn határzott következés jogán, királylyá lett szepesi gróf alatt bár több módosítást szenvedett a költözési törvény; mégisaFerdinánddali vetély, a reformatio sugárai, a primoroktoli nyomatás, a tisztek zsarolásai, az udvarhelyi és agyagfalvi constitutiok meg nem tarthatása, a jószágoktól! megfosztatás, a jobbágy-rendszer terjedése: annyira bírák a székelynépet, hogy nem tudá, önnemzetét szolgálja-e, kivel egyenlő jogúvá teremté isten, vagy egy idegen ajkú, jobb jövőt Ígérő trón árnya alá vonuljon; s így lett, hogy 1055b. Ferdinánd hűségére megesküvének.

A fényeskapu gyámfia *22 éves* korában, az atyja alatt felindult s mindig kínosabbra terjedt sóhajtásoknyögésekből ismét felleg alakult ingadozó trónja felé. Balassa Menyhárt és Székely Antal, tettlegesen akarók megszegetni velők, János Zsigmond iránti hűségöket, összeesküvésre lázitván a népet élete ellen, mutogatva nekik, hogy hálálával sírba szálland véle minden népnyomór, minden belviszály és háború. Balassa fel is jelenté Ferdinándnak, de büszkébb és nemesebb volt* mintsem ez orgyilkolást elfogadja. János Zsigmond hívei között, Báthori Istvánnak jött legelőször tudtára a baj, feljelenté, s Valkainak az egyik izgatónak kegyelmet is nyert. A másikot pedig Forrot, midőn Tordán

kínpadra húzná a bakó, a pártos nép kiragadd kezeiből. Nyomozó székek állának fel a székelyek között; mind e mellett is Székely nógatására nagy sereg gyűl fel Udvarhelyre; s a király-és nemességre halált esküvének. A 40,000re szaporodott nép vezérévé gálfalvi Nagy György lett, s Vaja felé megindultak, lánggal és vérrel borítván a primőrök jószágait. János Zsigm. követek által tudakoztatá forrongások okát, ezek feleletül elvett szabadságokat adák, s egyszersmind a szászokat is felszóliták a felkelésre. Azonban érkezik Májlát Gábor a királyi sergekkel; de megverik, s Marosvásárhely monostorába szorítják. Segédéül jő Radák László 2000 lovaggal, hozva egy János Zsígmond által vezérlendő magyar és pogány sereg hírét, s megverék a felköltek szép seregét. Az elfogattak közül soknak kegyelmet adott a király, soknak orrát fülét csonkittatá; Nagy Györgyöt pedig, és alvezéreit Segesvárit lefejeztető, s születtek a segesvári országgyűlési pontok, mellyek a székely népszabadságnak olly döfést adának, meHyből magához jöni többé nem bíra. Megállittatatt pl. hogy ezután hűtlenségért nem csak fejét, de jószágait is veszesse; hogy a primorök és primipilusok a dézmától mentek legyenek ugyan, de a köznép adó alá jőjön; hogy a szabadságban maradt közrend a fejdelem hatalma alá essen, s hogy a sót csupán a primőrök vihessék ingyen, sat. s a feldúlt székelyszabadság romjaiból, a Székelytámad és Székelybánja várak épültek, a nép fékezésére.

Megvolt törve a nép, megsemmisítve papíron a szabadság; de nem vala a lélek belsejében. Mit azelőtt mint véd-szentséget imádott az egész, most egyének keblébe rejtezett, hogy minden egyes kebel egy haza legyen, a bosszú és szabadságvágy szent lángjában lélekzelve. Rátöri István trónra lép s míg elől éljen! hangzott: megette Békés Gáspár, s a székelynép halált mór-

mola. Uralkodása első évében már táborba is száll volt nehány száz, midőn hivatja a primorokat tanácskozandó a leültetés felett. Ezek elvállalják, de mégis tanácsosabbnak vélte saját sergét indítani ellenök; de mielőtt megérkezne, Bek Pál szélyelveré a gyüledező népet.

Az önző Békés 4 év múlva, miután Fogarasbólis megfutott, a két haza hadaival Tordához száll. Halván a fejdelem közelgetését Fejérvár felől, bátorságosabbnak vélte, harc előtt felszólítani a székelységetis, Maximiliántól diplomát is ígérvén a többek közölt nekik. De a székely nép e szabadságot nem fogadta el, míg önfejdelmétől megnyerhetni nem probálá. De Báthori István gúnyoson fogadé követeit. A székelyek most hatalmasabban kezdék érzeni, hogy ők sajátjokat kérik, hogy a szabadság közös, s elvehetlen az ész jogainál í°gva, mint a napfény, mint a befoghatlan levegő: egy sereg gyalog s *2* ezer lovas, nyujtá ki utánna ismét karját a szabadság szent hevültében. Radnotnál szembe is állnak, dé ismét vesztökre. Megfutottak a Cinna ágyui előtt, s ki el nem hullott, Marosba nem fűlt; kifutott hazájából, hogy a rögtöni bitófát vagy rabságot elkerülje. E győzelem után országgyűlés lesz Kolozsvárit, törvényszék elébe állítják mind, kik Békéssel Szathmárra nem menekülhettek. A pártosok birót Lengyel- vagy Magyarhonból kívántak. Hasztalan, a boszszura ingerültek karját jog fel nem tarthatá, s Wesselényi Miklós, itélőmester a csonkítás, jószág és fővesztést lelolvasá, de könnyes szemekkel. Zách Bodog korának megbocsátható mészárlása, de most, s a hazának illy nyomasztó korában, midőn egy rész szolga, más rész száműzve, más harcon elhalva; ennyi vért áldozni a boszongó nagyravágyásnak, ennyi árvát és özvegyet nyomorulté tenni, több volt, mint önző pénzzsarlás. A lefejezendők közt volt a két Pokai is, kik felségeseb-

ben érzének mint korának sokjai; kiket Szigligeti megénekelt ugyan, de dicsőittetésök a jövőnek tartatott.

Bátori Kristóf reményt nyújtott a székelyeknek, de nője halálán korán halálra búsulta magát.

Zsigmond is felnő német gyomorral és olasz szívvel. Átyeszi 1588b. a kormányt, ismét eldobja, kifut, s majd gyilkoltatni visszatér, vagy is mint egyik történetírónk mondja: mint a trójai lovat béhozzák vesztökre. A török ellen akart menni, szüksége lett a székelyekre; de ezek még híven emlékeztek a szabadság napjaira, hívebben a kolozsvári piacon 7 óráig buszhödött testekre, hívebben a 34 székelyre, kiket Báth. István előbb megcsonkittata; s úgy kisértete a szamosfalvi bitófára, mások tanúságára; mintha szabadna embert eszközül mások példájára kinoztatni. Sértő volt büszke nyakon a járom, s most Zsigmondtól egy előre csak a pénzadót tagadták meg azon esetre, ha csakugyan felkeltene kelniük. 595-ben táborba szál 24,000-nyi Feketehalomnál: a súrlódásban ismét fellángola a szabadság érzelme, s megizenék Zsigmondnak, hogy mint szolgák éppen nem, mint szabadok örömmel harcolandnak fejdelmökért. Zsigmond kényszerítve volt: serge csekély, a Feketetenger felé dühöngött a pogányság, s így, ezen háború alatti ingyen szolgálat, némi termék-adó, születendő fiának ökörigéret által, a székely ismét Székely leve. Megesküvének hűségére, s azonnal siettek törni Zsigmond útait Havasalföld felé. Tergovestnél Sinant megverik, elfoglalók a várt, el Bukarestet; Gyirgyónál ismét utoléri a futó hadat Zsigmond, s a székely gyalogok vérrel festék a Dunát, s holt ozmánokat hömpölygetve zugé tovább a székelynép diadalát. Visszajőnek, kezet emelnek a primorokra. Fejérvártt országgyűlés lesz. A nemesség ellenök felszólal. A fejedelem a Rendekre bizá ügyök eldöntésit; ezek pedig, mivel visszaéltek ki-

zsarolt szabadságokkal, meghatározók: hogy a köznép régi ura alá visszatérjen. Visszatért, de csak mint fáradt oroszlán kalickájába.

Azonban, míg a Jésuitáktől fanatizált fejdelem Rudolf császárhoz megy, alkunni a hon ára felett, kolostorral váltandó a fejdelmi trónt: megjön Sinán megtorolni múlt évben kapót sérveit. A kimerült hazában ismét csak a székelynép volt az erő-forrás, fel is kelnek helyettes fejdelem Bocskai István parancsára; de nem török, hanem önnemzetök vérében márták alig pihent fegyverük, s újra veszte a kormánytalan nép. Itt meghomályosul szerencsecsillaguk, s a szabadság szent lobogója felszeldeltetve szóratik szét a pusztult hazán. S a székelynép mint a roppant elefánt, melly magába bízni megtanult, azon fa által lett szabadságtalanná, meliyre dőlve olly sokszor nyugodott. A fürészlést megtevő vala az idő; a segesvári to62. országgyűlés próbát tett sikerén, s itt e harc után lezuhant a roppant erő, s maga erején többé fel nem kelhete. Zsigmond harmadszori vándor díjával, a székibe erőszakkal lépett B. András és Mihály Vajda között felbomlott a béke Kornis Gáspár közbejárására. A vajda Erdélyt vérben, magát trónján akará bemutatni a XVI. század lemenő napjának. Erdélyben terem. Nehány székely híve által felizgatja viszont a szabadság hőseit, lerázni a hadirabság békoit, mellyet olly méltatlan szenvednek. Végig cikázta ez ígéret a székelyhon idegeit, sebesebben mint villanyerő. Csik és Gyergyó csak úgy ajánlá fegyverét, ha szabad leend előbb Várhegy oltalmazom megpróbálni. Székelybánja égett, s mintegy ezer fegyveres ment alóla Mihály felé, pusztítva a primőrök jószágait.

Megtudja Bátort András: szerte ír a nemeseknek; Maros-«és Aranyasszéken véres dárdát hordoztat, s a székelynépnek is szabadságot ígér csak kijöjjenek. Gyűlt

a sereg. A fejdelein is táborba indult, tapasztalni Szebennél, hogy a fejdelemnek nem nyílik oily könnyen a vár, mint a papnak; hogy nehezebb a kard mint a biblia; *s feszesebb a* fejdelmi, mint a bibornoki palást. Vert serge szétszalad, s míg az oláh vajda fényes bementet tart, az erdélyi fejdelmek fénylakába: őUdvarhelyen összehivá a székelyhon bátortalan primorait kíséretül, s Moldva felé indul Zsigmond után. De sebesebb lépteken haladt a Mihály vajda által fejére tett jutalom híre. A Csíkiak kapanemu fegyvetekkel utána szaladnak. Szenttamásnál, a harctól hatodik nap, utói érik Ördög Balázs vezérlete alatt, s kíséretének nagyobb része szoros után leié halálát a Csik-moldvai havasoknak. A menekvők közt volt András is. Naskalat táján érte az est, s midőn egy kunyhó mellett, egy fa holdvilág! árnyában szunyodna Mikóval: megjő Ördög és társai. Mikő kérlelve lépik elejökbe. Semmit ért. Mikó hősileg hal, átadva élesebb fegyverét, hogy ne mészárolják övéikkel; András pedig egy balta ütésre szűnik meg magát védeni. Fejét és kis óját levágák, azt Mihály vajdának viendők. De érette a kegyért haragot találtak. A menekvőktől zsákmányolt drágaságokat a vajda magának kívánta, s több jeleit is kelle érezni e zsarnok önzésének, ki hogy despotismust állíthasson, Erdély nemessége kiirtásáról Náprági püspök - kel meg is egyezett volt; míg Basta segítségéve), mielőtt barbar népével tölthette volna meg hazánkat, előbb Miriszlónál megvereték, később Tordánál meggyilkoltatott. így a székely pártosokat is leülteték.

Ez új bűnért Lécfalván meghatározák: hogy népember semmi nemű fegyvert ne hordozzon, s hogy Várhegyet és Udvarhelyt felépítsék. A bibornok meggyilkolásáért pedig VII. Kelemen, százados böjtöt mond a Csíkiakra, pénteken és szombaton vajjal tartatott.

A kegyetlenséget, melly a Mihály vajda halálával félbeszakadt Básta kezdé folytatni.

Tán legnyomorultabb korában a belviszályoktól is felszaggatott hazának, újra bejő Zsigmond Goroszlónál megbuktatni híveit. Székely Mőses emeli itt fel fejét, a honszerelem szent lángjával, megóvni a népet, mellyet a nőjéhez, hazájához hűtlen, 50,000 aranyért s egy hercegségért bealkuvo fejedelem, meg nem akart oltalmazni a pártfogók zsarlása ellen. Nagy lett a nyomor. A nemesség kirabolva, vagy harcmezőn; a jobbágyok lázongva, a nép elszegényűlve, a hivatalok dölyfös idegenekkel töltve, a protestánsok halálra üldöztetve; mindenfelé honfiver és füstölgő falvak, szóval: kezdődött a Básta-szekere nyomorult kora. Székely Móses török segítséggel fejdelemmé lesz, a székelyek még is csak hívei maradnak a németnek. 1603b. fegyveres népet küldött pártjára felkölteni Székely Móses, de a Csík, és Háromszéken felkölt 3000 ember mégis csak a kétfejű sas felé vonult Rádulhoz; s majd, mit most csak tenni akartak követeivel a székelyek, midőn Földvárnál táborozva újanon hozzájok küldött, követein megteszik. Megfogják, Coppahoz küldik, s ez legyilkoltatá őket· Összevágnak a haza hősei a zsoldosokkal, s főleg a székelyek vitézsége által a jobb ügy elveszett. Székely Móses megyholt, s az idegen nép ismét úrrá lett a hazán. Tetőpontját éri a Básta kegyetlensége. A mellette vívó székelyeknek panaszok ellenére is külföldi tiszteket ad, azzal rakja be Erdély városait, kik a nemeséget még szóra se méltatják ajándék nélkül; templomokban vadak tanyáznak, magyar magyart fosztogat a mindennapi kenyérért, s izzadott a nép ekéjét vonva, az idegen katonák számára. Új bajnoka kél fel Bocskaiban Erdély szabadságának. Szerencsés táborozásain mind a német, mind a török színlelt kegyét megnyeré. Már Magyarországon folytatá szerencsés harcait, a ezé-

kelynép még is csak ellene volt DePetki János 1605b. Keresztárra hijja nemzetét, előadja, mi hasztalanul, a hazának milly nagy romlásával szolgálák eddig is az idegen fejdelmet, s hogy ideje volna a Bocskai zászlója alatt, még egyszer szabaddá tenni az édes székelyhazát. írnak a több székeknek és vármegyéknek; szarok viszhangra talált. Szeredara gyűlnek, Bocskait fejdelmöknek kiáltják. S követeket küldenek megvinni esküjük: ha szabadságokat visszaadja, eddigi vétkeiket elfelejti, az idegen ajkú tiszteket végkép kiirtja közülök, s végül ha 15 napnál hosszasabban, a hajdoni szokás ellenére, egyszerre nem táboroztatja. Bocskai elfogadja, s a kassai országgyűlés után 4000nyi sereg zászlója alá készen is állt. De a honszabaditó még ez évben megholt, el nem fogadva a koronát, s királyi címet, s a székelyek minden szebb reményeit is sirba vitte. S így Bátori Kristóf óta harmadik nagy férfi, kiket a kora halál elszólitott a megváltói hivatás nagy céljától.

Ennyit elmondani igen jellemzőnek véltem. Láthatni innen mint vivtanak szabadságokért, mint oltalmazák legkisebb jogukat, s hogy a sóűgy, jobbágyság és adózás ellen készek valának hosszas időn át vért ontani. Itt elszűnnek ugyan a szabadságharcok, de nem a múlt, s jobb idők érzelme, s az ollykor felzúduló szabadságérzetet Mádéfalva sem tudá megtörni ..... A szabad népre melly erkölcsében meg nem romlott, jöhetnek a napi események bárminő csapásai, míg a nevelési elv meg nem változtatja gondolkozásukat, addig remélhet jobb jövőt. Jól értette ezt Philopoemon, s hogy Spártát nem tudá leverni csatáiban, nevelési rendszere megváltoztásátkezdé ajánlgatni, mind a melly meghozandta volna az erkölcs korcsulását ..... Berzsenyiként pedig:

Minden ország támasza, talpkőve
A tiszta erkölcs; melly ha megvesz:
Róma ledől s rabigábá görbéd.

A más felett pedig szívszakadva dal ja a költő:

Nyugosznak ők, a hősfiak,
Dúló csaták után,
Nyugosznak ők, sirjok felett
Zöldéi bokor, virány.

Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Mellyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.

Vad kényt, zsarnok parancsokat,
Lánczot nem turtenek,.
S szabagság te szép égi lény!
Érted vérzettének.

Márvány lapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavú
Mu sája vési fel

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még;
Van bíró a felhők felett,
Áll a villamos ég.

S hol legtöbb honfi vér lepé
A harci síkokat:
A népszabadság ott tenyészt
• Legszebb virágokat.

XV.

OLÁHFALU.

.... Parancsolat adatik, hogy a vitézlő Rendek kijőjenek. És mivel..... Koppándon Vitéz Gáspár a fiát kereszteltteti vala, a hadak kiérkezvén, egyenesen odamenének. Bánfi Dénesnek hírré esvén, elszalad, a feleségit pedig, minden vele valókkal felprédálják», s el is fogják, sőt mégis ölték volna azok a tatárnál kegyetlenebb székelynépek, ha Kornis Gáspár a magán lévő hosszú mentével bé ne takarja ..... onnan az hadak kioszolván Örményesre és Bonczidára a Bánfi Dénes jószágába, szörnyű prédálást cselekvőnek, a drága úri és fejdelmi köntösöket egymás kezében összeszaggatván, az ezüsttálakat, nem tudván a parasztok mire valók, összeolvasztván golyóbisokat öntének belőtök ..... Akkor nevetséges dolog történők Bonczidán, mert egy székely a pincében sokat iván, és megrészegedvén, hordókkal lévén a méz a pincében, a hordókat pedig mind felvagdalván, a méz kiomlott a földre, a részeg eltántorodván beleesik a mézbe, s egészen bele keveredik, onnan kijővén, a mint tonnából a puskapor kiomlott, abba is bele esik és befe keveredik, és a mint a derekalyokot egybeszaggatták vala, a sok tolu a földön hevervén, abba is bele keveredik, és a mézre reá ragad a sok tolu. Hlyen irtoztató módon a grádicson leakart menni, hogy a lovához mennyen, az udvaron lévő székelyek meglátván, és nem tudván miféle szerzet, elijesztik egymást mondván: imhol jön a Bánfi Dénes ördöge.

És immár futni kezdettek vala, ha a részeg ember meg ne szólítsa őket, segítségre híván, hogy tisztítsák ki a mézből, toluból és puskaporból.

Cserei.

Oláhfalu a székely anekdoták bölcsője. Az ősz Hargita csendes magányában fekszik, regényesen, mint lehettek a csendes bércek árnyai, hol Oskár és az atyák bús alakokban ülnek, nézdelvén a jövendők harcait. Minden országnak, sőt tájoknak is gyakran van egy helyök, hova boldog és boldogtalan, mint idegen fészekbe, jogosítva érzi magát lerakni elméncségeit A magyarvilág rendszerint az egész székelyföldre szokta alkalmazni lótojásos anekdotáit, a székelyföld pedig mind Oláhfalura tolja. Csakugyan a természet is kitenni látszik őket. Lővőte határa éppen falvakig rúg, s hitelesitni látszik a kankóhuzást; sovány köves földöket nem szánthatván végig, s inditák innen, hogy felbillenésétől félnek; itt vivék keresztben a lajtorját, itt hordák lepedővertemplomba a világot, s tasziták borsón álva az oldalát, őket számitá meg a katona, ők itaták meg a fűzfát, s húzták fel a fűhöz bikájokat, ők feküttek egy éjjen haza Fejérvárról, s tudja a jő isten még mennyi szikrája van a népelméncségnek. A természeten kívül, még ezen elszigetelt élet, deszkafurészelés és szétthordás is adnak anyagot: ezért nyerék meg, hogy egy dög vészkor legyen Fejérvár nekik egy állomás. t Van egy fürészmalmot hajtó patakok, mit falvakon felül kettétszakasztanak: ezen patak malmaitól, le több falu határán, egy egy köblöt vámol, mit ha megtagadna egyik fél, a másiknak veszik vizit, s kényszerítve vannak ez adózásra. Különben világért sem olly hóbortosok, minőknek szeretik festeni; sőt a székelynépet ki hallomásai után akarja magának osztályozni a műveltségben, bizonyoson mást fog találni mint keres. Elmúlt a komé-világ. S ma a tarka jézust meglátni nem ugrik ki

az alól álló, sem az orát nem verik agyon, sem a szemet nem vájják ki, hogy meg ne vakuljon .....

Oláhfalunak Bethlen Gábortól kiváltsága van, minélfogva Udvarhelyszék alól ki vagyon véve, s benne idegennek bírni nem szabad. Ezért Fejérvárra évenként 2000 deszkát kellett önköltségeken vinniök, s eltűrni egy fejdelmi fűrész-malmot, mellynél ők dolgozónak. lllyszerü helység Zetelaka is, 100,000 zsendelyért, melly ma már Udvarhelyre viszi ügyeit. Mindkettő követeket küldött az országgyűlésire, s Oláhfalu az anekdota szerint azt, kire az ősi magyarka rá talált· Annyi igaz, hogy egy hason követnek a múlt hongyűlésen, a királyi személyes csináltatott e célú öltözetet. A külső ugyan mit se nyom az értelmiség mérlegében; de különösön jő az, hogy e falunak is, annyi szózata legyen, mint székének: sőt a SOOnyi lélekből álló Csíkszeredának annyi, mint a 130,000 lélekkel bíró Hunyadvármegyének. Ez annyival különösebb, minél közelébb látjuk az évet, mellyben országgyűlésünk lét— szeresittetett volt; s ha boszantó látni, hogy Magyarhon félszáznyi szabad városa, csupán egy szózattal bír, úgy ha bizonyos honérdekek nem szólanának még az 791-ki rendszerezés mellett, ez sem kevésbé boszantana. A magyarhoni városok küzdenek a szavazási jogért, s hinnünk kell, hogy nem is fogják a Rendek tőle megtagadni, csak azon számításért sem, miszerint néha egyetlen, vagy néhány szavok százezerökbe kerül. De hogy nem fog minden városnak két szózatot adni, az is feltehető; lakósok száma szerint kellene felosztani a szózatokat, főleg míg e városok annyira ellenei a magyar nemzetiségnek; míg német nyelven írják jegyzőkönyveket, németül perelnek, s míg a tót nemzetiségért küzd: nagyon korszerű e kiváltságot tőlök megtagadni; s milly korszerű e ma, túl a hegyeken, épen olly jótékony lehetend nálunk is egykor.

XVI.

KIRUJ,

A Kiruj egy sziklai völgy, Oláhfalutól 3 órányira; gazdag borviz forrósáról, s a múipar szerencsétlen kísérleteiről nevezetes hely. Százada hogy feltalálták e völgy forrását némi előkelő vadászok, az erdők rengetegében· Akkor-még vadon, de regényes, miként költője gróf Lázár megéneklé. Most kissé szelídült, hogy a magánosságát kedvellöknek elvonulhatást nyujtsan az élet zajából. Lakható háza 13, leggyakrabban a szászak keresik meg.

Még látszanak itt egy fonó-és szövőgyár romjai, mint emlékjele a múlt e részben hanyag időnek. Némellyek azt hiszik, hogy a gyár virágháza a fejletlen mű iparnak, mellyen kívül kevés élet, benne is csak addig, míg minden foglalkozóit jól fizetheti. Mások állítják, hogy el kell előbb jőnie, a nemzeti szükségnek, pielly kényszerítse, s nyomorával taníttassa a mesterséget a hon lakóinak: addig hasztalan minden gyár. Legyen bár miként, annyi való, hogy a székelynép még nem ért meg a művészet szebb kivánataira. Eleget fonnak, eleget szőnek, varnak, de mind ez mit sem ér, ha annyi áron a külföldről többet és jobbat kaphatunk; s szinte elmondhatjuk, hogy köntöseikre tett munkájukkal, viselhetnének brüsseli csipkét, florenci szalma-kalapot. Nem az erőtlen tíz ujj az, mivel nemzeteket fedez a külföld, hanem milliókra menő emberkezeket pótoló erőmüvek, vagy ollyszerü gyár, millyet itt is szétromlani látott a részvétlen kor. A maradás édes barátai Albion nyomorúságát szokták élőnkbe lökni, mintha a kivándorlók

ezrei kézi munkától megfosztottak, mintha a gyárok felállítása *s* szaporodása által tönkre jutottak lennének. A gabona-tör vény ben fekszik itt nagyobb baj, s egyebekben, mitől Erdélynek nincs mit tartania; ott a gyár soksága, itt nem léte a baj.

Hogy ki legyen egészítve e kép, még vashámorát is megemlítem. Eleget futnak fáradnak e jó emberek, még is a 13 részvényes verője 200 mázsa vasnál többre szert nem tehet, mikor Torockón egy verő ezerfelé dolgozik lel. Óhajtandó, hogy egylet vegye e völgyet kezére; vas itt annyi, hogy jelenleg a felszínen turkálnak muvesseí, s nem is olly rósz, mint e gyámtalan kezekből most kikerül. Megjött a vasidő, vasból épitnek ma utat, házat, templomot, tornyot, hidat, s még hajót is; nem méltó-e hát, hogy legutolsó érces helyeinket is felkeressük? Az érc főleg a nemesebb minden szemernyivel gazdagítja a hont, ha szinte több költség megy is reá, mint mennyit ér. De hála az égnek nálunk a bányászat bizonyos aratás.

XVII.

HOMORÓD-ALMÁS.

Én részemről a mondó vagyok, hogy a népnevelés olyan mint a tölgy, melynek nagy idő kell míg a kisded mákból élőfa lesz, de épp azért nem lehet vile eléggé nem sietnünk.

Kossuth.

A székely ereiben láng foly. Jósika M.

A székely férfi közép termetű, erős idegzetű; jellemzett arczvonásu, a nők itt is kevésbé szépek. A székely férfi többnyire sáppadt, mit a pálinka s a rósz fenyőviz okozhat· A székely munkás takarékos regihez ragaszkodó, vallásos·.·

. Tánarky.

Szeretném jellemzeni e népet· Több próbáit láttam már; s tudom hogy Mátyus sangvinico-phlegmaticusnak el is határzá. Gyakran haljuk, hogy a frank tüzes, a német komoly, az angol melancholicus, az orosz tompa érzéketlen; szép mejegyzések, melyek csoportokra ilhetnek: de a nemzet egészére ruházni nem tudom. Meglehet úgy van, de mostani eszemnek mégis úgy tetszik mintha mondanák, a madarak repülnek pedig járnak is; mintha mondanák, a csillagok ragyognak, pedig nekik is van éjszakájok· sat· Meg lehet korom más hiedelmet vált, de ma még hiszem, hogy mivcltség és életmód, az égaly e két szülötte határoz a népjellemek felett, s hogy faj, ág, nemzet-különbség, csak alá rendelve hatosok. Mondom innen, hogy Európának nem csak miveltebb osztálya hasonlít egymáshoz; de alsóbb népe is mint kereskedő kereskedőhöz, mikép föl-

desz földészhez műveltségéhez, s életmódjához viszonyítva. Jellemezze bár a székely népet kinek mint tetszik, én nem mondhatok mást, mint hogy akaukásusi ágon, alig lehet erőteljesebb virágot fölmutatni. —

H. Almást gondolám kiválaszthatónak, hol jellemvonásokat tárhass ok fel. A falu nagy, négyből egyűlve sok idő előtt. Sok temploma sincs, megszaggatni a nemzeti és családi édes viszonyokat, csupán annyi hiány, hogy belebb esik a. bortetmö helyeken. — Akarnám egy hét napjait munkáival, és gyönyöreivel hét képben bemutatni; de tudom hogy honi kép, honi kéztől át forgatandó mú; s hogy kik azt nem ismerik, ismerni sem vágynak. Pedig látnia kellene mindennek, mi nyomorult kunyhókban rejtegeti e nép a krajcáronként gyűjtött pénzt, mit a város sima asztalukon fog könnyeden tovább adni, fereznie kellene mindennek, hogy az ökör, a székelység egykori adója, nem áll elő mint gomba, s ha nyárban .barátya és munkatársa, télben azt szolgálnia kell. Tudnia kellene mindennek, mikép gabanájok nem ünnepnapi ajándék, hanem a korány és estpirtől színezett homlókverejték szerzett gyümölcse. Azonban a falunak is megvannak saját örömei. Almás békésen lakik öncsinálta házaiban, míg a várasi sokszor pénze mellett is költözködik... E házak elég nagyok ugyan, de kár hogy nincs ki figye Imeztesse kényelemre és csinosságra,hogy legalább olvaso embernél ne kellessék látni háló és könyves szobát nyugotan, s nappali házat északon. A ház e népnek az, mi a méhnek kasa, hová csak éj, vész, és hó hajtja be, hol a nő mint anyaméh rendezi a beszerzetteket,... mert a székely embernek udvara igazán élete, ott találja a nap első sugára marháinál, ott látja a felemelkedett nap téli faragásaiban cséplésein, s olt hadja el az est vég sugára erdőre mezőre készültében. S ha a tél tovább állt, s földei kárpótlásul trágyát kapának, ismét kiáll

eke, hogy majd a nyár szekeret rakhasson; s míg a férfi kűn űzi nehéz gondjait, hőn a nő fon, majorságot táplál gyermekeket nevel, s vidám arcai várja férjét kevés, de jő ízű ételére, vagy ha a nyár halászokká érteié a jő reménnyel vetett magvakot; együtt kelnek, együtt dalolják az aratás örömét/ együtt hajtják fejeket a nyugatomra; s ha széna-csinálás jő, szekérre kerekedik az egész család, mennek itt vargyasra, hol házok, ólok készen várja, s inegnépesitik, megifjitják az erdőket népdalaikkal. Kedves jelenet a kőjukba menőknek látni, a szép fiatalok pe sgésit, s még élvezetesb elnézni egy ily nap szombat estvéin, mi ként költözik haza a munkás nép szekeren és lovakon, magával hordva tehenét, kecskéjét, mik héten át tápat nyújtónak. Vasárnapra megnépesül a puszta falu, mert ünnep ugyan e nap de nem angol csenddel: a Thernse partjain becsukatnak a holtak, itt vasárnap van a vásár, gabona és gyümölcs szekerekkel; ott zárva marad a színház; itt korcsma, minden vigalomhely e nap zajdul fel; ott alig láthatni embert dél előtt, itt járva kezdi ünnepét a nép. Meg kondul a harang: özön ük a fiatalság fekete kalapban, körűi ödvedzve réz si nor-és fekete szalaggal, derekán hányatos bőr mellény, lábain szűk harisnya és csinos czizma; utána eregel a férfi kor, hason nemű öltözetben de, kalapján sem virág-csomo, sem sinor, hanem helyettük váltakról tisztes fekete zeke leng, mit télben a fiatalakis hordanak; útónnak a nő sereg, tarka mellénnyel a Brassóban szolgált fiatalok, mindenek fejéről szalagok kígyóznak a fejér fersingre, mely előtt fekete kötény van. A leányok hajdonfővel, a fiatalnők fejér keszkenő és fökötö-, az éltesek fejér fátyotezerűvel fejeken. Megzendül az orgona, s ha e népsereg felmelegűl egy hét munkája után: vallásos és mögletős jól énklésire a kebel elfeledkezik magáról. Ez papja dicséretére legyen említve.

Mert sajnálandó a protestánsoknál az, hogy a templomi muzsikára nem készíti el mestereit; s mégis csudáikozunk ha a romai egyház méla buzgalomra ragadja híveit. A papné bejöttén a nők felállanak, úgy fogadják papjokat is; gyönyörű maradványa a vallás jobb idejének, mikor frankhon papjainak utánmorog, Spanyolország pedig éhségre juttatja. A férfi ősz furtei is tisztelvék itt, mert bár mi benn üljön a legidösb székében, egy fiatal sem teszi lábait ki előtte, hanem korok évszáma szerint hagyják el istenök. Végül csak az egyház szolgái maradnak ben a fiatalsággal, kik míg a karzatból lemennek, a leányok énekelnek; ezt teszi délután érttök a fiatalság, aztán elhagyják a templomot, hogy délelőtt a fi, délután a leány magára maradva, a paptól tanítást vegyen. A tanítás könyörgésen kezdődik mindig, s olly jóljön látni, mint emelkedik fel az ima, a leány sötét hajaktól ívezett barnatuzes arcán, mit az egész halgatag komolysággal utáneseng, délben miként a jó Henrik akarta volna a franknépnél, asztalokat megvan a jó kenyér és tyuk; míg varason gyakran selyem suhog, sovány asztal körül. Délután kezdődnek a vigalmak, de egészen más színben, mint városainkban. Ferdő, teke, kártyaház ajtai helyett, ismét istenbázáé nyílik meg; a harangok szent hívása közé nem zörög kikocsikázók s hangászok zaja, sem teke golyó csattogásai; nem fut itt házából a nép, mint kínhelyéről, s ha kimegy is, nem néptőmeg tarka vegyűletében, hanem rokonai házi körében találja fel örömét; nem megy népkertekbe honvágytol sáppado hangászoktol nyerni gyönyört, hanem fiataljait nézi táncában, ha estvére szált a nap; s nem eped az anya lihegő gyermeke egéssége felett, tudja mikép tiltott gyönyör, fűzött kebel nem veté meg betegsége ágyát; tudja hogy ép kebelből szít életerőt s hogy munka megedzé életre; míg a városi fiatal mindjárt hektikával fizeti le rö-

vid gyönyörét. Azonban tagadhatatlanul jobb, egésségesebb lenne, egy decka táncházat építni nyárra, hol az élv is ízesebb leendne. Ki pedig hón marad, érzelgő iratok helyett, a szentkönyv íróival társolkádik, s ha papját vendégül nyerheti, az ünnepnap lesz nála: asztaláról leveszi szőnyegét, fejérrel teríti bé tiszteletül, s a székely szívesség minden jeleivel fogadja. így ujj életerővel ismét megkezdi héti munkáját.

Házi életiből a munkásságot, vallásosságot vehetni íő jellemvonásokul..·. Imádnunk kell a vallást, sok jónak kútfejét; de óvakodva kell elfogadni avatatlan szájokbol tanításait, mert gyakran egyik kezében istenbeni bizalmat nyújt, a másban pedig kétségbeesést, vakbuzgóságot, és itt ellenség!vé válik önmagának: tört ad a vakhit kezébe, hogy gyilkolja le az ingadozó hitet; gyilkol hogy ledöntse emberi méltóságunkat s a status életét; a vakhit philosophemákat állít fel, mellyek nem hagynak önfejűnkkel gondolkoznunk; s míg a néptömeg megavult szokásokat bálványoz, halad az idő előre elkészíteni a nemzet sírját, vagy láncait. Nemde ez úton kereskedett Egyiptom papsága; nem így bitorlá-e a középkor az emberi méltóságot. Karunk nem kíván többé sóvárgo rabszolgát látni dús asztalai korul; minden embert a polcra akar emelni, melyre isten teremté, hogy lenne istenképe a főidőn. Méltán megkívánhatni tehát, hogy néptanítóink az idővel haladjanak, hogy iskola és templom a népmivelődés e két intézete, babonát számára ne termeszszen. Korunk már megkívánja a néptől, hogy érezze önbecsét, ismerje hazáját, jogait és köteleztetéseit, birjan némi ítélettel és ízléssel miveléseiben; higyje hogy a természet ezredektől kiszabott úton jár, s valja Spinosával, hogy az erény magának legfőbb jutalma. Eljött az idő, hogy a vallás ne legyen political inquisítiok eszköze, s a sz. István törvényeiben mindegyre odavetett böjtök után, elvénölt

as esküvés is, meg kell hát szűnnie, vágy valástalan-Ságot segít elő. Mert hol a műveletlen ember, ki esküjét a bizonyos kín vagy halál elölt meg nem szegi? E gyöngéin az alkotmánynak csak népnevelés segít. Igende itt iskolák kellenek; pénz, kézikönyv, oktato, s mind e sokba kerül. Adjatok elég jövedelmet oktatóitoknak, hogy né kelljen szántaniok; fizessétek eket ezüstben, mind sok tiszteket, s ök gondolkozni fognak értetek. Csak egyesülni kell, s lesz pénz, csak akarat kell s lesznek iskolák, csak meleg kebel kell s a vasárnapiiskolák megtörik a miveltség útát. De ugyan most, mikor van mester ki falvának egyszersmind mészárosa, mikor még él ke... falván a pap, kiről nem tudom igaz e vagy nem, forog az anekdota, bogy a disznókat ő iskihajtá, és örzé naponta, mikor a sor reá jött; míg egyszer vasárnap úté £ rend, s a Püspök közbe szolt: addig mondom, ugyan mit kívánhatni a néptanítóktól. Ha jó mészáros, és jó disznópásztor, megfelelt hivatásának, s miért áldozná fel magát.

Valamint az elvtelen vallásosság, úgy az elvtelen munkásság sem termi meg a jóllét várt gyümölcsét. Hasztalan kelek fel korán, izzadok az országúton valahová előbb juthatni, ha mások rövid ösvényen szoktak járni; hasztalon vagdalom az erdőt, ha keresztül tartva viszem a lajtorját, mikor észszel vagdalás nélkül elvihetém. Míg mások gépellyel vagy más jobb eszközökkel szántanak, vetnek, rostálnak, és fejtenek; míg Albion néhány perc alatt a béadott anyagot használhato kelmében adja visza.· itt atyáktól tanult modorban gazdáskődnak, s a durva kelméből mit szödegelnek; 18—30 garasokba jö egy sing... De van a külföldnek, a földnépe munkásságának elősegítésére, egy szép találmánya, a kisdedóvóintézet· Míg a külföld kisdedeit óvóintézetben rakja le, hogy a szegény szülő gondtalan végezhesse távol munkáját napes-

tig: itt idegenek vagy ügyetlen gyermekek kezére bízva a csecsemő, s gyakran megesik hogy kire bízók a felúgyelést, gyújtja testvéreire a nyomorult házat. Valóban szép eszméje ez óvás emberszerető századunknak, s alig kell egyéb hozzá, mint egy könnyen építhető ház, s egy ha lehet nős kisdedévé; vagy mért ne lehetne az, természettől ide felhívott nő is. A$ iskola-tanítók is megtehetnék ezt, csak ne kellene a zsoltárt kapával váltogatni. De el kell halni a XVIII. században szülötteknek, hogy a haladás óriása békéit lerázhassa; el kell halni a jelen iskola-tanítóknak is, hogy az iskolák, élettudományt tanító népiskolákká váljanak. Almástól e részben sokat remélhetni. Csak kolomposok kellenének, itt a jóra felhívás, nem marad viszhangtalan. Igazolja mondásomat azon idő, mellyben jó papjok felszólító őket, bétakarni *a* falu végin földszínre jött embercsontokat. Elvállalók, de nem volt ki végrehajtassa. Azonban apóiknak e csontjait, hiszem hogy tiszteletbe fogják tartani, s eltakarják.

XVIII.

HARGITA.

Zord Hargita mesze honánkra lenez;
Meazcbbre kiterjed a. hon beli vész·
Kanyaró.

Az almási barlang napra kijáró ürege, a bemenőjénél helyes szeglet alatt, egyik dél más napkeletre, tüstént kétfelé ágazik..... A Málhegy üreges része mész, és fold vegyületből, s egyebekkel együtt itten előátván... minekutána/ itt keménységet értek, egy locsogó tóviz a földrészeket feláztatván, ki öblegette A hegy oldalához nem ragadhatott kövek, az üreg fenekén feküsznek... a becses kőnek való, a fövénynek valóval, lágy korától fogva együtt feküdtek.·· A bemenőre csüngőleg néző ág, a szádénál hágni kezdvén, mind a hátuljáig nagyobb emelkedéssel hág... Minden üreg teteje egyik felől egy ölnyi, s hol több, más végen öt s több ölnyi magasak... Csepegőkő akármi márvány keménységet felvetten találtatik..... Találtatik jáspis, achates, jaspachát, calcedon, erizopráz, topáz, hiacint, rubint.·

Fekete István.

A Hargita egy nagy hegység, Udvarhelyszék és Csík között. Belsejében mint szokott a mészkő hegyekben* egy jókora üreg, s ez a székelyhon egyik csodája, az úgynevezett almási-kőjuk. A falutól távolacska esik, főleg mivel útja darabosabb mint volt teremve, s ha nem tudnék, hogy a falunak ez legnélkülözhetlenebb

útja; hinnünk kellene, hogy a jő utáni elszökéstől féltik e ritkaságot; így pedig mi jőt sem hihetünk. Egy órai veszélyes út után, feltűnik a Vargyasvölgy, mezei lakjaival, hol a nyárban begyűjtött szénát, télben a marhák fellegelik, s volt reá példa, hogy sok éveken át laktak itt emberek, kiknek még az úrasztalát is itt kellett megtéríteni. A Vargyason átkelve, a dombon, az erdők tisztásán, egy kápolna törhetlen romjai látszanak; túl rajta felnyílik a száz ölnyi mélység, a meghasadt sziklahegy két falai között; felmorog a Vargyasvize visz hangjaival, s az útas vágy tele száll fenekére életvészes meredek szirtoldalon, gályákhoz kapaszkodva. A rákok és halak eleme néhány lépésre eljátszodja első játékát, s bámuljuk az ijesztő fakoronás szirtoldal alá besuhogását; s elhagyott kődarabos medrén mi sem marad a nézdelővel, mint egy tompa moraj, s az égre nyulő két szírt feje felett tombold szélvész. A jobb oldalon, népcsoportokat elfogadható üregek készítik elő a menőt a borzalom viharának. Felsötétlik ezek után a barlang száda, s mint lépdelünk fel az ingó lajtorján, mennyi képe az alvilágnak, mind átkereng szédelgő agyunkon. Bélépünk a szádéba; hátunk megett mászhatlan meredek maradt; s egy szomszéd oldal szírt, égre iramló fiatal fákkal, elöltünk éjféli setétséget lehellő barlang nyílások, s fejünk felett egy semmivel sem biztosított földkúp· Támot és gyertyát kapunk kezünkbe, mellettünk áll a benveszéstői mentő ágokk^l terhelt ember; megindulunk, árunkat kellemetlen bűz, fülünket denevérek sipegése, szemünket egy sírbolt megvilágított éjszakája foglalja el. Eszünkbe jut, hogy az erdők, mik felül tőlünk a napvilágot felfogják, vérszomjas állatok tanyája; megrémlik képzetünkben, hogy a jáspis és achates mellett, némellyek szerént ember csontokig hevernek; felrebbennek a mérgükben egymást evő denevérek, mintha látnák a barlang mókusait, s hallanák a

medvék kihívó mormolásait Azonban a bátor vezető lépdel, a jegyeket hányó űz, *s* a víztől síkos földről, mocskos kőhalmokra, majd vízbe, majd puha denevér-rakodásokon haladva: mikor a fekete számjegyet látjuk érezzük az örömet, mit érzett Görögbon bodorgó gyermeke, a mértani* figurák · látására; s mikor a benjártak neveire bukkanunk, mintha megnépesednék a földalatti világ respublicája. S miután megbarátkoztunk körünkkel, 8 bámultuk csodáit: látjuk a csepkövek szeszélyes alakjait, szeretnénk valamit gyártatni magunknak, de eszünkbe jut, hogy e csep-kövek, valamint a szomszédos márvány tömeg böcstelen kincs, mert Erdélyben van, s hogy Szigeti ékmüvészünk kiköltözött, Ferenczy pedig bánhatja mért született magyarnak... Ha megfordultunk az embernek teremtetett napvilág felé: klimiusi eszmék, római éjszakák szellemei simulnak reánk; felmerül előttünk a végtelen idő, melly látá e hegy gyermekkorát; felel ugyan valamit ha kérdjük, e föld-üreg születése felől; de megvallom az idő e feleletét nem értem. Az emberek némellyike a teremtés kezéből akarja lehozni, mások a víz feloldó ereje által akarják a mészföld szénsavas részeit kiöblegettetni. Ki biztosan akarná véleményét fölállítani: sok ezredeket kelle itt leélni, s látnia az idő lassú munkáját, s még akkor is tökélytelen lehetne az eredmény. Hiszen a méhet látjuk munkáiban még is titkait nem ismerjük; s a selyempille 40 napos éltének is, ugyan mennyi titka van még az ember előtt?! Puják vagyunk a természet működéseinél, s ki itt akar föllépni mint csalhatlan, tegye keblére kezét, s fejtse meg csak keble dobogását, s mondja meg mi az ember, mi e föld, mellyen az országok mint gőztől kigyult sajkák önakaratlanul tébolyganak! Az emberek felszámiták hány perc alatt futja szélére hosszára át a szél a székelyföldet; tudjuk, hogy a Mercur 83 nap 23 óra 14' alatt futja meg pályáját a nap körül; de az

emberi szerkezet működésének problémája máig is talányok talánya. Ki e lan tengerén északtőt találna, ki ez éj setéiében csak pharost emelne: annak hinni tudnék a föld múltjáról és jövendőjéről. Térítsétek meg ha tévelyegnek azokat, kik a szellemet nem tudják a vértől elválasztani. Mondjátok velünk született-e az istenről! eszme, a túlvilágról! remény, vagy csak a hit tárgyai ^ ....

A nép itt is, mint minden réginél regéket mond. Kik Gyergyóba akartak kijutni üregén, azokat a szék érdemes mérnöke biztosítja, hogy az egész üreg alig 400 öl hosszú, s a foldszinre csak kéményszerü nyílásai vágynak a bémenten, s azon helyeken kívül, hol a Vargyas bé és kizajlik. Egy meséi Kirchertől mégis megemlítek: k. u. 460b. Hamelát, Saxonía városát, teméntelen egér borítá el. A város aggódva tanácskozott a kellemetlen vendégek elűzésén: midőn egy furcsa ember előállt, s jő pénzért elvállolá elpusztításokat. A szerződés megesett. Elővett hát táskájából egy sípot, oily ékes dalt zengett, hogy reá mennyi egér, mind a Visurgisbe ugrándozott és veszett. A város most nem akará megfizetni ígéretét, s midőn fenyegető követeléseit a szászok nevetnék, előáll mintegy vadász más sípot vesz elő, s hangjaira 4—20 éves szász gyermekek a város melletti üregbe rohantak, s nem soká itt e kői ikon bujt ki velők. S ezek maradéki a mai szászok. Nem kisebb elméncség, mint Jornandesnek azon hiedelme, hogy a hunok az ördögöktől és boszorkányoktól számoztak.

Minthogy hadas Imáknak, sem a felijedt népnek nem lesz többé oltalma a juk, jó volna a széknek egy kis gondot fordítani reá, hogy juthatnának könnyebben hozzá.

XIX.

HOMORÓDMEMTE.

Zápolya szolt; „örökös jobbágyság s rabnyűg a pornak!“
S Ölre lőn a szellem, ölve maradt az ipar.
Kölcsei szolt; „váltság s örökös föld! s szárnyakat öltött
Λ nyűgözött szellem, s létre virult az ipar!
Zápolya mcghamisítá törvényével az írást;
Ősi jelentését Kölcsei visszaadá!

Garay.

A melly primipillusok a táborba nem jelentek meg, és nem is akarnak eljőni, örökadó alá essenek.

1558b. Újvári Gábor végzése. Valakik elkötötték magokat valami praetaextus alatt, két vagy három köböl zabért, elégséges lévén pe-í dig mind a hadakozásra, mind pedig a megváltozásra, megváltozzék, s az is a kinek kötötte magát, kibocsássa, ha kinem bocsátja kifoglaltassék.

Udvarhelyi végzés 1606b.

A földesúraknak érdekökben fekszik, az úrbéri állapotnak szabad egyesség utáni megszüntetése; mert ha így nem történik, előbb utóbb a kötelező törvénynek el kell következnie, s ez valószínűleg nem lesz olly kedvező, mint a szabad egyesség.

Kossuth,

Ím előttünk áll a dicső, a nagy munka,.... nehogy százados késelmünket hajdani álmából már felébredt honosaink elunván, követelni merjék tőlünk az igazokat, mellyeket ma még ajándékul venni, s köszönni is készek.

Záborszky Al.

A két Homorod két partja az, hol legtöbb a jobbágy, hol úgy szólva minden nyomon jobbágyok panaszaiba botlunk. Különös úgy-e? Jobbágy a székelyföld szabad mezején, a feudálisaiul illy nagyszerű nyomai e helyen, melly idegent bételepftlni nem engedett; lakosa pedig az elsőtől utolsóig, mind nemes és szabad. Mondhatom nem a legfelderitőbb talány. Philosophia mondja: semmiből semminél egyéb nem lehet. Itt nem volt székely jobbágyság, s mégis lett; s váljon mért ne hihetnek, *hogy a mi nem volt nem fog* lehetni, ha az emberiség, az egyetemiség alapelvével, végcéljával összeütközik. Mondhatja valaki, hogy itt eleitőlfogva voltak jobbágyok, mert kiket itt kaptak,azokat jobbágyaikká tették. De hátha álláni talál, hogy e nép nagy idők előtt, még mint népetlen pusztára települt volna. Akkor a bévándorlottak paráöyí sergin kivul, nem állíthatunk fel más származási utat, mint azon vad törvények útját, mellyek a keresztény-vallást bé nem vevőket, s később a búnhődőket jobbágyokká tevék. S ki kell mondanunk, hogy az itteni jobbágyok, a közűlek kiemelkedett tisztek zsarolásai, kényszerítései, s vásárlásai által buktak le jobbágyokká. Volt még egy törvény is a székelyeknél, melly a harcba nem ménöt szolgaságra adja. Meg volt ez a magyaroknál is, mondjátok, és méltán, mert nem érdemes a szabadságra, ki jogait s honát gyáva védeni. Korunknak itt csak szánakozni szabad, minthogy nem bünteti többé a fiút atyjában 5 szánnunk kell az időt, mellynek törvényül volt-iratva az eszme, s örvendenünk, hogy azon kor világa nem fejt ki több életerőt; mert bizonyosan a verestenger korbácsolója sem írá isten nevében, ha gyanithatá, miképp a harmad és negyed ízigi elv, ezredig is kiterjedend. De maradjon: nem szúrnak többé szemet szemért, s a durva korról jól mondja Beccaria: menykő kell az oroszlánnak, mit golyó el nem dönthete. És

e kor sokkal fásultabb vala mintsem rettegett istenén kívül, mástól törvényt elfogadjon egész Solonig ..... Az atyák vétkeiből ennyi szolga nem születhetett. A história azt mondja, hogy századok előtt minden székely jog egyenlőséggel bírt, mint egy amerikai ma: s minden válaszfal csak a 6 törzsök, ezek nemzetségei és ágazatai közt vala, s egyenlően osztának meg tehert és szabadságot. De a fényes anyagi erő naponta túlnyomobb lett; felkölt a vagyonszerzés vágya, a patriarchalismus temetőjén, s megszúlé az előkelők és nép[9] osztályait. A mint az egyik nyomult lefelé a nemzetjóllét mérlegében, azon arányban emelkedett a másik s lett a primori rend. Lassanként magokhoz ragadozták a hivatalokat; a tisztség, házasság, vásár, öröklés által jövedelmet és jószágot kaportak, s e fény és pompa díszítményeihez kiegészítőül szolgák is kellének, mint akkor mindenütt Európában: üldözés, nyomorgatás, szegényités, elpuhitás lettek eszközül, kényszeríteni a földnépét hatalmasoknál keresni segélyt és oltalmat. Egyelőre vérárulás-szerüleg ötlik szemünkbe, s szemökre vethetnek, hogy még Hellász és Róma is megkiméllé önfaja méltóságát, hogy ez ember vérben gyönyörködő nép is, csak azokból tartott szolgákat, kiket legyőzött, s megölni is szabadságába volt. De azon kor lelkibetegségeihez tartozott ez; IV. László kora körül egész haza illy zsarlások ellen panaszkodik, s vétek-e ha a boldogtalan holdjáró, holdját imádva jártában eltapodja önvéreit? vétek-e ha a mohácsi vész közeledtével és után fühez^ fához kapaszkodott a felülről nyomaítatott ember? A székelynép azonban nem volt gyáva e szenvedésben, s hatalmason felszólalt többször e jog és vértiporás ellen. Az Udvarhelyen és Agyagfalván tartott egymásutáni heves gyűlések, felsíró nyomait hagyák e békétlenségnek. A primori rend magyarokkal! nősülés, harchír, vagyonosság, értelem

tisztviselée által csakugyan ura maradt a népnek, s kényszerűé az alrendüeket megválni tőlök; s felállítani a primipili és pixidari rendet, hogy lenne súly, lenne gát a hatalom és elgyengült nép között. De késő volt már: el volt érve a Cél, meg volt férgesed ve a nép a lehullásra, s hasztalan állítják fel az - életvesztésit a szolgaságra térőkre, még is látunk az évkönyv lapjain, kik kevés gabnáért feláldozák a székelyszabadságat· Kitörtek ugyan a lázzadások; de a 8 népháborunak mi sikere se lett. így változtak meg az idők a szabadnép felelt, s általa a nép. Mert nem e nép örvendett László királynak, midőn Sándour család nászán ivott a nemzet szerecsendió poharából; más néppel ontottak bajnokilag vért a Rhabanbánok;

S e más székely kar menyköve villogott
Attila véres harcai közt, midőn
A félvilággal szembe szállott
Nemzeteket tapadó haragja.

Mire jutott aztán a nép, mellyről azt mondja az írás,* hogy nemes és adőmenL Hiába! Nem tudák elhinni, hogy *a* múlt veti el a jövendő aratását. Jobbágyok lettek. E nevet eltörlé ugyan a múlt század nálunk, de mást helyibe nem hagya. Azonban igen olly törvénypontokat, melly három négy napot kíván hetiben egy gyalog-szerestől, melly megtiltja ugyan a pennaticum-féle huzavonákat; de meghagyja a tízed nemueket. S mit ád a népnek kárpótlásul szabadiétiért? Nyomorult telket, szűk mezőt, *a* azon jogot, hogy lemondjon személyes léteiéről, s földösúra pereljen érette; s ha a földösúr eránta goromba, szegények ügyvéde oltalmazza perét. Boldog ország, hol minden ember isten képére teremtetett ember! Boldog Magyarország is felettünk, hol az urbér viszonyai meghatározvák! A robotot úgy, miként a tízedet a testvérhon meg akarja pénzen váltatni, s ha kivihető lenne örökváltságot sze-

retne eszközölni, hogy lenne minden ember polgára hazájának, nem proletarius. A pénzen megváltás, már törvényeinkben meg van engedve! meglehete, hiszen a hódoltakat nem méltányló Roma meggyőzettjeinek is megengede ennyit Örökváltság azon magos eszme, mellynek kivitelére, .oily meleg keblek buzognak a testvérhazában, hogy legyen mindennek java s lehessen mindennek szólás-szabadsága; legyen képviselve a temérdek nép, hogy pereljen ő maga, hogy ne kelljen öt szegények ügyvédének oltalmazni, azon embernek, ki nem pártfogolhatja a szegény igazságát, mert a föl— dösúr kegyéből az mi lett, s ha ellene szól kenyerét veszitíi. Magyarhon felkarolta e tárgyat j Erdély most készül megközelitteni; ott bankot akarnak állittani, mellyből önmegváltására pénzt vehessen a nép, itt még csak most neveznek biztosságot úrbéri terv dolgozására; ott már falvak válták meg magokat, itt most készülnek verni a törvényes békót; ott a nép kezet fogott urával; itt ha valami javadalmat nyújtanak nekik,reszketve veszik el, nem foghatja meg a nép, miként lehessen valamit nyerúi azoktól,* kihet eddig persa engedelemmel csak félni és gyűlölni tanolt. A székelyhonban a megváltás e nagy kérdése egyik tételét, már az idő eldönté..···. nem lévén királyi jog ősileg e földön, nem kell rettegniük, hogy csak haszonbérlett jószág felett alkudoznak; s az előítéletek hydraival sem kell hosszason vivniok. S még az időtőli elmaradásban is vagyon hasznok, ha valahogy és valamikép tagosítás jőne létre e földön: ki adhatják úroknak mellék-tartozásokat, ott a hol tetszik tőidben s a robot tőkéjét könnyebben leróhatják, néhány év alatt; vagy még könnyebb leend a sok nemű terhet rendre semmiteni; vagy ha egyszerre lenne is a tartozás-tömeg alkuja: nálunk alig haladhatja meg az összes summa, a 1½ ezer váltót, mert nincs 1½ száz hold földe egy szolgáló ember

bernek, mint sok helyen Magyarhonban; oltalomra sincs többé szükségük, oda az idő, mellyben a feudum urai királyokként köték, vagy oldák szomszédaikkal a békét. A pallos joggal egyebeket is kezdenek visszanyujtani mindenfelől, s ki kell mondanunk, hogy a pártfogolás nincs többé kezökben. Az uradalmak azonkívül elgyengültek, egy éhségkor néhány ezeret fel sem tudnának segitni. Mert hány földösúr mondbatá el a 17ki szükségkor is, mit gr. IL.....ny Sámuelné, mikép egyetlen egy öröme annyi szűk idő után, hogy emberei között egy sem éhezett. Pedig itt ezereknek kelle pénz és élelem.

XX.

RIKA

Az erdő sűrűje némi borzalommal önti el a keblet, mint az éj homálya, s főleg hol legyilkoltak sírjáról hős szellők lengenek felénk: mondhatom nem mindennapi érzelmek állják el utunkat. Kiskoromnak ez *erdő iszonyatos* színben vala festve, mikép Afrika bátorságtalan helyei, hol a banditák mint fejedelmek ülnek törvényszéket az élet felett, s neve nem hangzott édesebben füleimbe: mint a sir, halál, temető, vagy vérpad. De jelenleg nem a borzalmas Ríka ez erdő többé. Az emberjog feljövő napjával elmúlt dicsősége, hatalma mint sok másoké. Most az átvivő út nem olly. keskeny, mint a megtámodások idejében, az erdő, ritkásain favágók, szénégetők, nyájőrök vegyülete bolyong; s a virgilí képet gyönyörű székelyleányok széna-gyűjtése egészíti ki. Önkénytele^ül elfelejtkezik a szív, Svájc bércei közt gondolja magát édes ábrándjában, s midőn a pásztor élet tündérregéin merengenénk feltűnik a bitőfa! s eszűkbe jut, hogy 3 Q mrtföldni erdő közepén állunk majd *2000* párizsi lábnyi magosságon; és pedig olly erdőben, melly néhol járatlan még, mint a gondolat országa, néhol mély és veszélyes mint az érzelem tengere, néhol magos és nyaktörő mint az eszmék végetlensége. Felmerül lelkünk előtt a véres idő, magával hozva törvényszolgáit, a bakot és az elitéltet. Füleinkbe zudul a papi áldás, s a mormogó nép zaja, s mindezekről ha egyszerre lefoszlik a múlt ködös leple, mit látunk egyebet, mintegy vaderdőt, benne akasztófát, körűié kiűledt képű holtakat, s nyársban csavargó

szerencsétleneket, emberderekakat, mellyek nyakereiből messze felfortyog a vér, a lehullott fej után! Valóban nem kisebbszerii látvány volna már időnkben is, mintha ebédjeinknél egyszerre csak felgörgene egy függöny, s megette gladiátorokat látnánk gyilkoló sebeket osztogatva vendégeink élvére... Fázom, ez emlékezettől, s engedjetek meg, hogy csak töredékét adom. Mert hinnem kell, hogy nem múlik annyi év, mint ide a dózsazendülés; s mikint mi alig hihetjük már, hogy eheték egymást az éhes pártosak, hogy ültetheték hév trónra e pártvezért, s ho^fy nézheték el kínokat jézust vallásban nőtt emberek: úgy idők múlva e sorok, e valóságos tény is szomorú nevetséges emlékezeté leendnek. Jőni kell időnek, melly nem fogja vérével mosni a tántorodott embert,'s nem csonkítja meg az ég művit.

Szabad legyen kérdenem: ugyan mit használt az emberiségnek annyi ontott vér? mennyiben tán a leélt emberek nagy része, keresztségét is tarthatná. Jó is lenne, hogy ne ismernénk sokra régi nevén, hogy lenne több Pilátusa a földnek. Felelik némellyek · kiírták a bűnöst, hogy rettegjen más gonosztévő. Mondanák inkább: ledönték a Ríka ferde növésű fájgt, kogy egyenesre nőjjen kárpát csemetéje. Nagy eszme ez is miként a ' háborúé! csak hogy mindenik több vért ont, mint mennyitől csak borzalom fogná el a kebelt. Dé ki jogositá a társaságot, hogy egyedeít vérpadra vonja mások rettentésére? Itt ezközzé fajul az ember, áldozattá sokak huniért: mészárszékre 'Viszik, megölik testit, hogy az fattyú erény jobb utat vegyen. így ez eszme sem volna kisebb adóztató a hazán, emberiségen, mint a minotaur, mint a josszék a régieken...·

Sajnálni kell azokat, kik a halálos büntetést a bátorság elvéből pártolják, mivel úgy mondanak: nem gonosztévők, hanem ártatlanok oltalma az alkotmány. Ugyan jó emberek, ha egy általatok elfűrészelt fa vala-

mellyeket megcsonkítaná: a fa volna-e a bűnös? Ugyan ha egy elébeztetett, vagy félingerlett állat reátok törne, érdemelne-e halált? Pedig o mi sokan veszték eltöket nyomor és duhösség vétkéért, kiket a közállamnak meg lehetett volna tartani· De nem csak lehetett volna; tartozó kötelessége egy államnak jóvátenni azt, kit benne a közönség tett árta lm a ss á. MeHyik ember született bűnösön? ki az, kiről elmondhatná a polgárzat, hogy nem az ő ültetvényéről szedé a kábító gyümölcsöt. Nincs pedig olly alásülyedt vétkes, kit fel emelni ne lehetne. A polgárzat, ni int egy f oly ó v i z, m a j d a l a 11, m aj d fen hömpölygeti egyes csepjeit; s minden csepp az emberiség tengerében csak úgy nyomulhat alá, ha fennől nyom a ti k.

Az éhezőnek kenyér vagy munka, a tántorgónak javitóház kell és nem halál. Vannak ugyan emberek, kiknél sok évi javítás sem mutat sikert. De minél zavartabb a viz annál későbbre tisztul. S egy néhányért üdvös-e ezrek éltét kockáztatni a halálos büntetés elvében; kiket különben is mű rontunk meg. Van mégis eset, hol ölni szabadna, mit Beccaria is meghagy. Teszem hol egy haza és jó alkotmány ellen zablátlanok serge emeli fel fejét; itt ha a pártfő, börtönéből is villám sugárakat bocsáthat a hon fellegébe: akkor jobb neki, mint a hazának szabadságnak elhalnia, a büntelen megtámodás oltalma s közhaszon elvéből.

A természet törvénye azt parancsolja: ne ölj! a vallásé is viszhangozá, de utánvété: szemet szemért, fogat fogért. Ha meg nem szentelő a biblia, hamarább elismerik, hogy a megöltnek életit egy más halál nem kárpótolja, hogy a nyilvános lefejezések nem hogy kévés itenék, sőt nevelik a bűnösök számát. Tanúm a történet, melly keservesen panaszolja, hogy a legdurvább, leggyilkolóbb törvények kor-

szaka volt, legégrekiáltobb vétkek szülő éjszakája. Tanúm a lélektan, melly naponta mondja, hogy a távol öröme mindég bájlob, csábítóbb, s a nem ismert kin mindég rettentőbb; mégis a törvény nyilván gyilkolta! s megmutatja a sorsa felett kétségbe esett embernek, mi könnyű szembe menni a halállal. Az inség gyermeke könnyen cserébe veti lelkiesméretit a jóllétért, s ha tudja miként egy óra-negyedet fog szenvedni jónapiért: sokkal kérelhetleúebb zsákmánylásiban, mintha hosszú munka és börtön félelmében tenné azt. Tanúm a külföld jól sikerült példája; s tán hozzánk is meghozza a véletlen. S ha szinte kivégeztetést igényelne is a közhaszon, nem közhelyen, hanem elvonultan viendik véghez az éjszakának e borzasztó e gyászos munkáját.

XXI.

ERDŐVIDÉK.

Valljon láttál-e egy nemzetet, melly tíremlékekct nem emelne halottainak, mintegy vallomásként, hogy kőre kell bíznunk a hálát és keservet, mert minden mit csak emberek hordanak köblökben eltűnik.

B. Eötvös·

Erdővidék Három- és Udvarhelyszék egy egy székét foglalja magában· Benkő úgy vélekedik, hogy e két szék pl. Bardoc és Miklos vár, későbbi telep volna, a kiirtott erdőség helyére, oláh, dac, olasz népekből. Az oláhok IV Bélától bírnak is egy donatiot. Mind a két szék, növekedésivel kiváltságot is nyert a fejedelmektől, s *így nem fiú székek; de* ezért appellatiojok mégis az anyaszékre megy; városa egy sincs, de annál nagyobbak falvai, s egyszersmind kezdődik a katona-föld.

Erdővidéken közelebbről egy gazdasági egylet alakult a magyarhoni mintájára; s látszik az előzményekből, hogy a székely műiparnak már is adott impulsust. S azon meleg részvét, melly a darab vászon és fonal megjutalmazását kísérte, melly a meghozatandó új gazdasági-műszerek jövetelét sóvárogja: előjele annak, hogy a székelynép megért a kor reformatiojára, csak fáklyás kell, s e nép minden jóban híven követendí. Egyelőre meglepő, hogy éppen e középpontalan vidék lépő illy hatalmasan fel; de ha eszünkbe jut, mikép a vidék mindég nagy férfiak bölcsője volt, mi csodálkozni valónk sem marad. Úgy látszik e szerencséjit érzi is. Alig létesült ez egylet, azonnal egy más nagy eszme vil-

lant meg agyában: Benkőnek mint országos hírű gyermekének emléket akar emelni.

A cél magas, vagy is nem kisebb, mint a Benko érdeme. De tán parányi sietéssel Van összefüggve. Mert nem vala-e jobb egy pár évet az egylet megalapítására fordítni, s csak azután lépni fel a meleg kebel óhajtásai mellett. Ha Erdélyben valaki, Benkő bizonyoson szobrát érdemel, még pedig őriásiabbat, mint a míllyet ez egyesület kis köre emelhet. Az igaz mind egy, legyen bár miből s bár mekkora egy emlék, csak igaz tisztelet emelje: de ez igazság mellett még is meg kell engednünk, hogy a művészet minthogy nem eszköz, csak remek művel dicsőítheti magát és kegyencét. S még bátorkodom mellette azt is kérdeni: valljon az assyriai király 60 könyöknyi aranyszobra, nem elragadóbb-e, mint lehete egy fa vagy márvány darab. Az emléknek áldozattal kell előállania, különben nem lehet méltánylást elismernünk: Erdővidék pedig csak erejét megfeszítve tehet bár középszerűt. Érzem mi púja vagyok a divat-eszmék árja ellen. Mikor Magyarhon a Mátyás és Kölcsey-féle szobor vitát folytatá megpendítem: nem volna-e czélszerübb, a szobor helyett haszonhajtóbb, vagy, is korszerűbb emléket állítani, melly ne merítené ki a nemzet feleslegét. Én az akkori magasztos hevültségben pártolást nem remélheték az eszme tűzpontja felől, és mégis egy harmadik véleménnyé vitaták ki erőtlen gondolatom, bár mellette én többé egy szót sem emeltem. Ebből azon tanúságot vonám, hogy bizon korán van a Mátyás szobra, s nem kezdém remélni a 100,000 pengő összegyülhelésit. Pedig lelkémből ohajtám, s adja isten csaljon meg reményem. Azonban én akkor és most is hittem, miképe két hazában annyi magasvágyu kebel, annyi áldozni kész jó szív dobog, mennyi szobrokat állíthat elő: de anyagi jóllétünk illy szenvedő állása melleit, míg a szív érzel-

meiből pénzt nem verhetünk, nagy áldozatokat várni követelés. S a gondolatra jöttem, hogy magyarhon itt egy tetőn elalydt vándor, ki most midőn felébredt, messze haladt bajtársai jitán akar rohanni; s mikor hallóm mellé az erdővidéki szoborűgy megpendüléait, jónak láttam a szobrászai históriájából következőket elmondani, hogy látnok mik a környülmények mellette és ellene.

A szobrászat első csiráját Egyptom látá, s azonnal *a* papság, melly a napfényét is dugárosi markába szerette volna keríteni, még gyenge bimbójában leforázá. A papság ada itt mintát szobrászainak, s ha a lángész vésője egy döféssel tovább went, nem volt kisebb mint isten-káromlás.

Ma$ a költöző Egyptysok álhozák a közép-tengeren. De az anyagi szükségekkel, rablókkal küzdő kor, nem ápolbatá eléggé áthozott virágait a műveltségnek. De letelepültek a gyíilevész népsergek. Fejed elmek emelek fel fejőket. A fold minden mythusa eggyé lesz. Az istenek földre kezdenek szálai, s az emberek hozzájok emelkedőt Kidühöngik magokat a fél-istenek; s a polgárosodás felkel a Theseus vállai». Hercules az állatok talányos trónát lerontja. Előállnak a törvényadók, s megállítják Hellász jövendőjét, s a tudományok művészetek kora megnyílik.

Azonban keleten háború torul össze, s menyköveket hózvn zúg, a hellenföldnek nem csak virágait, de porát is megsemmisítendő. De a marathoni ütközet a 20-őrt a nagyobb serget megtöri. Itt megkezdődik a persa-háboru, de a szabadság maroknyi népe, nem rendült meg kelet óriása előtt. Majd hét nap és hét éjjen szakadatlanul ontja reájuk Xerxes Hellespont hídján katonáit, mégis Termopil,és Salamis megdicsőül, s általak Hellász szabad népe.

A plataeai harc végre hódító fegyvert fogat velők..... De a mi célunkra elég megemlítenem, hogy e

győzelem roppant zsákmány birtokába juttatá a görögeket. Új emelcsők állanak elő a tudomány, művészét, niesterség, kereskedés gépelyzetében. Az építészet pártázatain felemeli fejét a szobrászat is; feltűnik Phidias, teremti a Párthenon Minerváját, az olympi Jupitert, s Athén e fiában eléri a szobrászat tetőpontját; mit korunk alkalmasint oly sikerrel vár, mjnt izrael népe messiását. E lehozásból láthatni, hogy a szobrászat istenitalát nem századok erőködése nyitá fel; hanem a pillanattól, melyben a korinthi fazakas leánya, szerelmest agyagból képzé, csendesen folyt mint megindult folyam zuhatagjához, s hol Dedal cövekszerű szobrait eleveníteni kezdé, ott megszorúl, hogy annál sebesebben s nagyobb tömegben önthesse ki árját.

E környületek után nem lesz felesleges megemlítenem, hogy Hellasz földén a szobrászatnak még az istenek is kedveztek. Az égőv ábrándhozó meleg, de a jól idomult földszint, kupres olaj plátán borostyán berkek árnyai enyhítik; kellemes levegője, virág illatárban förödve leng a tengerpartok hosszában. A népszabadság korlátlanabb mint szabadság ideálunk. Minden polgár egysersmind hős, s minden hős polgár. A nép egyszerű, víg, ábrándozó, fogékony, szellemdus. A szabadság csatáira még mindég büszkén emlékezett. Joliét járt a gunyhoban, kincs a palotákban. A hősi dicsőség kivíva. A hon e nyugalmában csak tudomány, művészet fénypontja után esenge a lángész. Hittanában nem volt ez: ne csinálj magadnak faragott képet! hanem inkább e szókat szentesítő meg a szokás: istened szobra legyen elefánt csontból, s mentői tisztább arannyal bevonva.

Végre Hellász bel viszály ok közit elfáradván, meghajolt Romának. És megholt. E nemzet haldoklása nagyszerű, mint élete. Örökségül Romának hagyá szellemit,

hogy általa gyilkolóján hasonló halállal boszulja meg magát. Roma éretlen volt elfogadni tanitmányait, á th orda komédiáit, de csak hüvelyit látá a fényes (őrnek, csak álarcát a szörnyetegnek, mely egykor meggyilkolandja. Mikor Athénben a philosophia csarnokai nem hangzanak többé, a Cincinát kora is kezde lehunyni. A romai elbámult a szobrászaton mint bábán a gyermek; azt haza hordatá, s hive hogy titkait is sajátitá. Soká erőlködött szobrászokat állítani elő, hogy képezze zsarnokait, hogy álljon elő az idő, melyben Nagy Sándor képeit Appelles festé, Pyrgoteles metszé; Lisippus pedig szobrain dolgozott. De Roma nem szüle Phidiást. Hadrián végre kitalálta, hogy pazarlás emelé nagyra a népjog hazájában: megkísértő tehát, de tapasztalnia kellett, hogy nem lángész az, mely megtud hajolni ura kényinek s így Romának megkellett elégedni a diadal-kapuk dicsőségével. '

Roma buktával a tudományokra, művészetekre éj borult. A félvadok, kik e kor hősei, az emlékeken s szobrokan probálgaták harci űgyességöket. Azonban e setét századokban egy új Athén támad. Parti lége kellemes; olaj, narancs berkekben fellenghet itt is a képzőerő. A Gvelphek és Ghibellinek közti viszályokban önálló. Polgárai szabadok mint amott. Hatalmas földön és tengeren. Selyem és mozaik művei felülmulhatlanak; világkereskedés, roppant gazdagság közökben. Ez új Athén, Florenc.

Majd feltalálják Afrika körül azútat Indiába. Elveszti a kereskedés kolcsát e város. S halomra gyűlt vagyonára többé nincs szükség a kereskedés volt piacán. Művészet, tudomány jő napirendre. Megragadja kormányát a Medicísház s mérhetlen áldozatával nehány pillanatra, némely görög minták utánazásában, felmosolyg még a lehunyt görög szellemű szobrászat. Peruggiok, Masacciok veszik fel a hellenvésőket. Te-

rém egy sereg Venus Niobe s más utánzások. X Leó még eggyel tovább lép; eszibejut hogy a hellenszobrászat egyik emelcsője vallás vala, s e kor szobraira a vallás szentelő leplét is reá veté. De hasztalan, mert hosszas küzdelmek, nagy pazérlások után is, csak azon tapasztalást nyerek; hogy a morál szívben foganszik; a szobrászat még a vallásnak sem eszköze, a szobor nem örákit; hanem ő amivészi lélek ideala, szenvedély szülőije, s a világra nézt pedig, magasabb gyönyör.

Florencnek elfogyot pénze, s lekelle mondani a világról. A botra költ művészetet Frankhon fogadá bé. Népének görögszerűsége sokat ígért, de e népnek csak egy nem vala meg, az athéni nép-szabadság. Elsőbb is szegénynek az absolutismus királyát kelle képeznie, s így egy csapat Ferenc állakészen, s őt követék utódai. Majd trónra ül a despotismus XIV Lajossal, s a több művészetek után, a szobrokra is felraká parókáját, tanújául annak, hogy minden művészetnek egy a forrása egy a célja. De e kegyességiért egyik utóda vérpadat fest. Napóleon alatt Dávid reménylelyesen emelé fel vésőjét, de e kor bébizonyitá, hogy a derék katona mintája nem oly változékony, mint a nő alakoké az érzelem honában.

E sorokat csak azért hozám fel, hogy láthatnok, mikép a szobrászat honosítására, mit a magyarhon szándéklott, vagy csak szobor alapításra is sokkal több kell, mint csak akarat és meleg tisztelet. Pénz, szabadság. ...

Napunkban e kórság Frankhonból mindenfelé eláradott. Naponta újabb, fényesebb, oriásib szobrok emelkednek, s nem hiszik az emberek, hogy ez is frank betegség mint á fényűzés más nemei. A franknépnél a szobrászat is, mint minden divatszerű pártfogókra talál; s tán mondhatnók, hogy oltárának nem hajol meg tigy mint emlékeinek; s tán az egész ma meghalna,

ha emlékről biztosítva lehetne. Rég ki van mondva: bírja a frank király Cato lelkierejét, Aristid igazságosságát, Marc Aurél humánitását, Titus jóságát; ha háborút nem visel, fővárost nem ékít, palotákat, hidakat, csatornákat, emléket nem állít elő, nem népszerű, nem bír a frankkirálynak kellető erényekkel. E gyöngéjükén tartva, vitt ki velők császári koronát Nápoleon. Anglia feje, Frankhon szive Európának, s nem csodálkozhatni ha a fellázult szív, egész testét felizgató. E szív a harcivérben megitjadott, mint Juno bűvös forrásában, de sok részei a nagy testnek vénhedni indulnak: shogy őszbe indult fürtéit megpillantá, serdülő libertinusa, Amerika rázó ujjat között, megrezzent a közelgő halál előtt, vasutakat, gőzhajókat siet készíteni hogy elfuthasson; össze akarja gyűjteni a világ kincsét, mint szegényűlő fősvény végóráiban... Mégis a szobrászától akarja e kor tovább művelni, hová a fiatal érzés minden ereje központosul.

S mit akar Europa a szobrászattal? önmagát örökíteni. A művészetet mesterséggé alacsonitá, hogy gyártson sokat, és szaporán. Célját elérte. Dutel erőművet is talált fel, melfy mértani pontossággal kilenc gyámok helyét kipótolja. A célt eszközzé tévé, s hiszi hogy szobrain az örökül, kinek állítja. Csalódás! kiket Phydias, Praxiteles, Scopas örökitének, rég elmerültek az örök feledékenységbe minden mythusos dicsőségűkkel, a szobrok helyét gyom dudva nővé be, de a művész nagy neve máig is él; Homer megéneklí az atridákot, s énekeiben őt, és nem hőseit csudáljuk. Appelles Zeuxis neveit ma is bámuljuk, s kitudja előmutatni csak egy vonását valamellyiknek‥. És ennek így kell lenni, mert mikor a művészet e koszorúját a mű homlokára, s mikor a művész dicsőségit a fizetőjére ruházzuk át: akkor a művészet többé semmi egyéb, mint mesterség, s művei gyári szakmányok.

Korunkban már kevés dicsőség szoborral tisztel-

teltetni, de tán így volt ez mindenkor. Előáll egy főember, s ha nagy a nemzet, azonnal feláll a szobor. Egy nemzet, nemzeti űgygyé tévé vala állítását, s már mindenik béakarja bizonyítani, hogy neki is vannak nagy fiai. így szokott e lenni minden periodicus gondolatnál. A hírlapok azóta tömvék tervekkel, felszólításokkal, leleplezésekkel, néhány hó alatt látánk a Göthe, Linné, Börne, Robertson, Schiller, Jean Paul, Priznic, Cuvier, Müller, Carrel, Herman, Guttenberg, Beethoven, Nelson, Solygon, Wellington, IV Henrich, I Miksa, Fridrich, Florian, Combes, Galliái, Garnier Pages, Jaquard, Talma, Feneion, Virgil, Tbaer, Mozárt, Calderon, s a jó isten tudná még kik emlékeiről·. Annyira közönségessé váltak már, hogy kevés időn alig leend több belbecse, mind a tapsnak színházainkban, a; éljenzésnek polgári gyűléseinkben. Petrarcha a florenci azt mondta volt néhány század előtt: régebben a szobrok erények emlékei voltak, ma a szem gyönyörűségére vannak. Állíttattak azoknak, kik nagyot miveitek, vagy a köztársaságért haltak el. Miilyen határoztatott Itália szabaditójának Africannak, a mellyel lelkinagysága és szerénysége el nem fogadott, de holta után meg nem tilthatott. Állították a jeles és tudós férfiaknak 9 millyet Victorinusnak tétetni olvasunk: most tétetnek a gazdagoknak, kik képesek nagy áron idegen márványokat vásárlani. Ma tétetnek nem az érdemnek, hanem hogy legyen egy pont, mellyre büszkélkedve mutasson a honfi, hogy neki is vannak szobrai. Egyik romai császár egy szép fiúnak templomot állított; Nagy Sándor kedves lovának emlékére egy várost, és nevéről nevezteté. Nekünk is vannak embereink, kiknek csak több érdemök, mint bár melly lónak, azért meg kell elégednünk olly emlékkel, míllyen kitelik; hogy pedig ünnepélyes nagyságú nem telik kézzel fogható. Ki viszonyainkat ismeri, annak satis.

XXII.

FELSŐRÁKOS.

Rákos Felső-fejérmegye foltonként elszórt falvainak egyike. E falu lakosai nem hazudtolják meg Benkő véleményét a településről. De azért az idegen nyelv itt idegen. A székely nemzetiség itt olly erős, hogy a beléhullott idegenségnek, benne fel kell olvadnia. A régi településeket többé nyelv ön ismerni nem lehet, s még kik megtarták az oláh s más eredet emlékit, azok is magyar iskolába jártatják a fiatal nemzedéket. S olly jólesik a vándornak mikor tudja, hogy alig van a székelyföldön ki magyarul meg ne értené, s nem kell még számitgatni, hogy valljon miféle nyelven kérdjük meg bajunkról. E feletti örömét nyelvészeti útjakor Döbröntei kijelenté, s a nyelv apostola nem veté kősziklára szavát, nemzeti nyelvük iránti büszkeségükre olajat öntött. Mert erezik miként anyanyelv nélkül, nincs többé a nemzet.

Rákos inkább borvizéről nevezetes, minthogy a bort tán mindenek felett jól főzi. Ez borviz története, a magyar muipar mása. Helyén 1825ig kender-áztató tó vala. Minden tudta, hogy ott borviz buzog fel, de papján kívül senkinek sem jutott eszibe megkísérteni. A próba jóra ütött. Három évre lecsapolák, s akkor bezzeg minden birtokos jogot akart hozzá. Maurer s Daniel nevek jőnek mint pártfogóké, de mint buzgó eszközt papját Barabást; mint~ végrehajtót a népet kell említenem, kinek 1200 szekér és gyalog napszámában áll. Most ház is van mellette, s a vidékiek kereskedést űznek vele; néha a közönség kárára, a borszéki neve alatt.

XXIII.

V A R G Y A S

ErdóvidÉk az én hazám,
Katonának szült az anyám,
Apámat háború
Anyámot sok gondbd
Szegényt elragadta.

Kriza.

E falunak máig is némileg szomorú képe van, mintha még nem épülte volna ki az utosó háborúk egyikében elhult férfiaik. Azt mondják, hogy mind egy csoportban lévén, egyszerre hultak el, s hiszik hogy azóta, több ügyelet van a gyalogak lovasokkal! elegyítésére a falvakban. Illy eseteknél, ha nem látnék is a katonaság alapeszméit névtelenebbnek, mint a vallásét; mégis áll a gondolat, hogy miatta elég vér omlott ki már. Az igaz míg béke alatt tenyészik a nemzeti jólét, lenni kell ki falainál őrt álljon; mert nem kisebb dicsőség a békét megoltalmazni, mint harcon békét nyerni; s legyen bár a fejdelem szerencse kegyeltje, mindazáltal a nemzetsergek ezredei, mint megannyi potentiái személyes ügyességinek, vagy mondhatnám, mind meg annyi zérus járul jelentő maga mellé, s ha bukott a szám, mohácsok válnak sírokká, és ellenben. Megváltóul lehetne itt az ember, ki a nemzetügyek felett más kockát találna ki; mert mikép a háborúk ezrei nem halhatnak el egyénekért, úgy két egyén sem vívhat meg milliók sorsa felett. S még e találmány után is kellene katonaság védelmül, ha valakinek csakugyan eszébe jutna felzavarni a bék nyugalmát, jótékony hatását a műveltségre.

Ezt elkeli ismernünk, de el azt is, hogy a kis Athén, óriásibb embereket állított elő békéjében, mint a hét-hegy népe, hosszú és öldöklő életén. Europa harcíveit Napóleon feszité meg ennyire, de miután az erő és gyengeség, az erény és vétek ez óriása lehunyt: alig lesz többé ki ez íveken több nyílvesszőt merészeljen a szövetséges állományok szemébe lőni. Ide kar, ide ész kell, s miután ez új csodára hasztalan várunk, gyanithatólag visszavétetnek e polgári vállakról a fegyverek; s azon igazság, hogy e haza polgárokat szül, vissza lesz állítva. Hazáért halni felséges; de érette élni felségesebb. Bedugult a josszékek szája, s eggyel kevesebb minotaur él ember vérrel; s tán a zsoldosok is szemükbe mernének már az élő szörnyetegnek nézni. Akkor a székelység is polgára leéz hazájának, még pedig homlokán hordva a dícsérzet azon fénysugarát, hogy mikor vért kíván vérrel, mikor szivet kíván, szívvel tud járulni hazája szent ügyéhez; s mi őket csak becsülni, őket csak szeretni fogjuk, mint a nemzet erő gygásait. Mert könnyű volt az ókornak dicst aratni, triumphussal térni meg; nekik hon nem vala mit munkálniok, a legyőzött rabszolgák nőik felügyelése alatt elvégezték a ház és foldészet munkáját. De ezeknek senki sem szánt, s.ha nem vetnek, nem aratnak.

Mi békétlenséget látott e tárgy felett itt a múlt, inkább a modor elten volt. A katonaság, az édes haza és jó fejdelem védelme, a székelyen nem súly. Ok azzá szüietvék, mint méltó utódai a művelt és harcos scyta nemzetnek. S mikor rendszeresiték, mondhatjuk csak egy lépéssel léptek túl e nép jogain, azon kor sürgető kívánságára, s csak a szűnni indult katonásszellemet ébresztők fel bennök. Azon kornak minden gyermekére számolni kellett: a külhatalmak trónja elleni rohama, a meg nem tért ozmán dagály ellen, minden esetre anyai gond vala gátot vonatni. A trón-kérdés eldőlt; a kelet-

nép dagálya megtört, s ha felderül nálok a polgárosodás, itt sem fog kelleni határőrizet.

Ha átfutjuk a szabályzat lapjait, van is benne kárpótlás a vesztett nyugalomért, s a teendőkért szép remények. Mária Thrésia borús korát ismerjük: szüksége volt hu karokra, s felállitá a katonaságot a szélbelieknél, a belsőbbiekre is fenhagyván e jogát. Jóllehet a hon határain belől tartozott addig is katonáskodni a székely, mégis benne a szolgálatba kilépés napjától minden gyalognak 4, lovasnak 8 p. krt rendel napibérül, s mind bel, mind kűl háborúban kenyeret és lótartást, fegyvert mindenkorra, «zijnemü szereket csak először ígér. A háborúban vagy rablók űzésiben elhult lóárrát megtéríttetni rendeli. Továbbá az adó harmad részit elengedi, el háború idején a katonát kiállító családnak, s az özvegynek, kinek férje harcon vesz el, míg máshoz nem megy, vagy fia nő. Háborúban sátornemü kellékekről gondoskodást ígér. Idegen tisztekkel raká meg ugyan az ezredeket, de nagy örömére leend közülek tölthetni, mihelyt azoktól eltanulják az újabb harctant. Az érdemes altiszteknek is hőpénz van ígérve. Szerette volna hogy a rendelt öltözetet bevegyék, de ha nem tetszék, megmarad a jelen zekéjek, csákójak, csak hajtókát rakassanak rá. A katonai szolgálaton kívül, minden katonai és polgári hatóságok kényszergetése ellen oltalmát ajánlja. Kiveszi ugyan némelly közterhek hordozása alól, azért a közjavadalmaktól meg nem fosztja. Sem egyes sem köztelkek, szerinte, el nem foglaltatnak a katonatisztekért, csak legelőt és fát kíván nekiek. A szolgáló lovakat az adó alól felmenti. Hogy más ezredbe újonc gyanánt át nem tételti megígéri. A vallásügyeit régi állásában hagyta. A magszakadás régi módján mit sem változtatott, s végül fennhagyá, hogy míg valamelly család katonát állíthat, addig élhet a katonai kiváltságokkal. S ez a székely katonaság alapszabályzata.

Lesznek, kik óhajtanák hallani, mai állását is e katonaságnak; de e helyett bár régi korával tehetném párvonalba. Legyen elég most annyi, hogy a székelységnek régen is voltak katonás terhei. Miilyenek a királyi udvarokban! 100 székely-lovas tartása és váltogatása; millyen a várok és határok őrizése; s a háborúra felkelés, mellyre mindig készen kellett állania. S mikor parancs érkezett, vagy hordozák a véres dárdát, perdültek a dobok, meggyultak a tuzhalmak lángjai; a székelység nagyobb kisebb számmal felkelt a haza oltalmára, s a királyt egy hóig ingyen követé táborozásain; de ha 15 napig meg nem ütközött, haza jöhetett Ezen rend fentartására lustrák tartatának, hol nem csak fegyverüket vizsgáink meg, de egyszersmind figyelmeztek értekök csonkulására, vagy magosbulására, s a melly primipil, nem bírt tovább lován szolgálni, jött a gyalogok köze, s a melly pixidar, három annyi jószágot szerzett, mint kelle rende egyedének, azonnal primipillé ültetett, fenmaradván az elszegényült gyarapodásakor rende visszaadatása. Ezen lustra bék idején is folyt a szék kapitánya által, s ki alóla kivonta volna magát, vagy háborúba nem mener fejét veszté ugyan, de jószágát nem; s ha megkegyelmezett fejedelme, 25 mftal megválihatú. így lett aztán az, hogy a székely parányisága mellett is harci hírt szerzett magának; így az, hogy néha 40—50,000 embert állttá ki, e szerint minden 6—8ig férfit; s bár mikint hangzók azon mondat hogy a csíkiak kikérték rátájokat, hogy levervén, csépelni hazatérhessenek a háborúkból: azért a székely katonaság régen úgy mint ma, gyöngysora bár melyik seregnek.

XXIV.

KÖZÉPAJTA.

> Benkő József inkább eredeti, sok oldalú tudós volt, ki a tudomány roppant tömegéből azt tévé sajátjává, a mivel hazája legkiáltóbb szükségein gondolt segíthetni. Bcnkő egy practice tudós volt, nem azok közül való, kik a tudomány kincsein egy hosszas életen át, használás nélkül kotolnak, ö a mit tudott, azt mind hazája hasznára igyekezett fordítani; szóval: BenkÖ a legnemesb értelemben hazafi tudós volt, s ezzel róla a legnagyobbat mondtuk, mit mondhatánk·
>
> Árokalyi.

Középajtán minden Benkőre emlékeztet. E föld családja szülőfölde, hol mint pap, író, füvész, és halott mindent felszentele. Benkő derék volt és méltó szoborra. Mégis ez ember, tanulásától le a hársfa nyugalmáig, melly alá tétetett: örökös szenvedésnek volt kitéve. Már diákságában felkölt vala lelkében Transsilvaniája eszméje; mint füvész a külföldön ügyeimet és egy plántának nevéről elneveztetésit, hón Mária Teresiának egy arany értfbmpénzét nyeré meg; mint diplomaticust meghívók a kolozsv. lyceumhoz a históriai tanszékre, s a harlemi tudóstársaság pedig tagjául: s mind e megkülönböztetések mellett is az udvarhelyi professorságban, megunva az üldöztetés, civódás szenvedéseit, meghajolt az ivás gyengeségének; s mind ezek mellett *12* nyelvet érteni, könyveket nyomatni, a hazai adatokat foliántokra irogatni érkezett; míg nem jött az aggkor, mellybcn minden tiltakozások ellenére, törvény-

felen öszesketésekért, ínséges zavarokba jött A királyi Tábla vetélkedett büntetése megfizetésén egymás között; de a papság mikor megholt is, még csak temetésire sem méltoztatott megjelenni. Sanyarú kora hazánknak, s annál sanyarúbb, hogy e professori civodások máig is tartanak.

A históriának illy szertelen búvára, mennyi felfedezéseket tehete jobban pártfogolva; de hozzá minden kegy későre érkezett. S valljon nem így van-e hazánk az öreg Bolyaival. Ha a m. honi tudóstársaság felemelné 1000 mftnyi jövedelmét csak a szükségeken felül, olly munkát várhatna és venne néhány évre a haza, mi mértani fakának dicsősége lehetne.. Jelenleg éppen készen nyugszik eleme egy nagy munkának, mellynek kidolgozására, mitsem kéme mást mint időt; de ezt professori foglalatosságai mellett,magának nem nyerheti meg.

Ezen hajóban vagyon Erdélynek minden belső embere, különösen egy pár státusé tagadhatatlanul. Ok elérték korunkban a szerzetek kiskorát, levetik a palástot, s könyv helyett földműveléshez térnek. Ha mesterember leve, vagy tanolására költött vagyonát tőkésité: nem jutott volna ide. fes a világ bámulással kérdi, hogy képesek elmaradni a világtól? Ne rágalmazzuk a keresztényi türelmet, mikor nem képesítjük a mindennapi kenyér mellé, egy biblián s concordantián kívül, csak egy héti lapot is meghozatni. Mindennek felebbhágott az árra, a pénz ezüstre vált, s a mü papjaink még azon évek szabályzata szerint veszik kgpéjök , midőn 18 dénárral csizmát, 1 mforinttal egész borját vevének; mégis mértékletességit hozzuk kétségbe, ha kopott öltönnyel lépik az úrasztalához. Jól van Frankhon, hol nemzeti pénztárból húz minden pap fizetést; s ha nálunk ez csakugyan nem lehet, ezüstbe kellene felszedni mostani jövedelmöket. Annyit azonban tapasztalhatni, hogy e kepeszedés-mód viszályt szül gyakorta, s igen üdvös leendne egy papipénztárba gyűjteni fel minden papijö-

védelmeket, s az egész papság azon köz pénztárból vegye évi díját. E tárgyat érti korunk, s készül is segéd karjaival. A lutheránus pap e felett nem agg, ők úrilag vannak a tízeddel ellátva, azért nálok a professorság csak papi út. A reformátusok is felváltják néha a professorságot ecclesiával: de az unitárius professor 900 m. ftnyi jövedelmét nem cseréli papi képével. A két utolsónak van tehát nagyobb oka az ügy felköltésire· De teszem adjanak bár annyi jövedelmet, mennyivel csak kijöhetnek: mit fog tenni özvegye? pedig minden 4 — 5 papnő özvegy marad egy falka gyermekkel. Természetesen ha nincs apai birtoka, takaradnia kell szentgyőrgy napkor, ha mindjárt az ég alá is. Valóba ha valaki sirathatja férjét, a papnő igen: s az emberek mégis csodálják, hogy nem kap a tisztes hivatalos mást nőül, mint pap vagy köz leányt. A katona, királyi tiszt, kormányszék! hivatalos özvegye és árvái legalább egy részét megtartják az atya fizetésének; de ezek csaknem éhségnek vettetnek oda, pedig ha a képét ma meghozák, holnap mint kölcsönt visszaviszik; s ha visszakérni merészkedik, a kivetésre egy szózatot szerzett. Itt jó ember a fájdalom, melynek könyeit ideje már valahára letörleni! Ezüst pénzben fizetés, status-pénztár, papi özvegy és árva nyugpépz-intézet az, mi által a vallás és erkölcsiség apostolait visszatehetni méltóságukba. Az özvegyi intézet régicske eszme a külföldön, minden miveit országnak volt gondja reájok: miért ne lehetne nálunk is forrásokat nyitni fel e szerencsétlenek megmentésire. Az intézetbe beálláskor leteendő néhány pengőnyi részvény, ekklesiák adakozása, közföldek mivelése, ürességbe jött ekklésiák bére, véghagyományok: oly tőkét Ígérnek, melyből egyelőre legalább az élet mindennapos szükségei kitelnének, s csak akkor remélhetjük, hogy papjaink a népnevelés és tudományok gyarapítására kezet nyújtanak.

XXV.

Körött.

Engedjetek nehány igénytelen szót egyesek emlékezeté-, re; s ne gáncsoljátok az igazság és méltányosság melegebb szavait, mert Farkas Sándor, az északamerikai utazó, e faluban született. E vidék látá a gyermeket, kit lángröptü szelleme pháros sá tett tengerünkén, hogy világítson setét útunkan, ha elkésünk az időben: míg önmaga néma homályban szevedé a feléje csapkodó hullámokat. Kik^smertétek az egyenes lelkű hazafit, édes keservvel fogtok emlékezni az elhunytra, ha másokért egy pár szót emelek.

A ház, hol őt ringaták, nem olly fényes mint hírneve; s családa székely szűk kívánságokkal él. Tanulni ment, s a szabadság újhazájábani juthatás eszméje, mint harmat csepp hullott a fiatal lélek remény-virága kelyhébe, s gyümölcsöt hajtott hazájának, mert mint Orpheus leszált a föld alá, s megholt nejét, a szabadság szent érzelmét, önvérei közé felhozá. De ne irinyeljétek dicsőségét, nem hiúságból ment ő, űzetett mint üstökös; keblében egy nemzet végveszélye feletti bánat gyűlt vala ki, s mentöl sebesebben, mentöl tovább szaladott, annál rémitöebb alakban kisérte kilángolása. Látta Kosciusko kertyében, a tanulók által állított szobrát, igen a Waschington sirját, megszaggatott gledicsiáival; s a júliusi forradalom háromnapos vérinnepe nyomdokait: de nem nyújtónak más örömet számára, mint Ádám fiainak a föld ékessége, ha elgondolák, hogy az éden, régi hazájok sem vala egykor azon tájnál jelentéstelenebb. S miután a népszabadság földét ismerni tanulta,

hazatért, mint megterhelt méh, mellyet gyűjteménye súlyáért a vihar földhöz sújtogat; s az elbágyadtnak nem vala ki nyugalmat szerezzen, s lett munkás élete azon elv példájává az ajkakon: író jó dicasterialista nem lehet! Kimondáa természet nagy igéjét, mikép minden ember egyformán szabadnak születik: szemébe merte mondani az agg Európának, hogygyanuskodása neveli csalfákká embereit. Az első gondolat elfogadása otthonnői űzé, a második kun jártában tette szenvedővé, látva mi hasztalan fáradnak polgártársai, kerülve egy végetlen körben, mint tapodó-malom terhei... így lepi meg a halál élte 47-ik évében honitörténetek dolgozása között. Igende nem korán és nem váratlanul! Amerikában jártakor ett az európainak tiltott szabadság gyümölcséből: félrevonult Europa jövője elől a tudás kárpita, s fejére lett menydörögve a verejtékes kenyér és lassú halál. Es ő ez örömtelen pályán is rendületlen maradt; legnanyobb szenvedései közt is volt mint egy félisten szobra, melyet körűllángol a tűzvész, s még derültebb lesz nyugalmában. 1834-ben kijőve utazása, s Ion az ébredő nemzet fáklyájává a reggel setétében. Ismét megjelent volna más kiadásban, s a m. Tudóstársaság a nyagydíj, 200 darabb aranyát, mint kora legbecsesebb munkájának ítélé. S e fénytelen ember nem fogadd el, visszaajánlá egy oly munka írójának, ki Erdély történetei körül leg több fáradást tanúsít. Mégis e férfi, ki a kor egyesületeiben, ha nem első, de nem is utolsó, e férfi ki az örömet csak ismerni kezdette hona iránti szerelmében; ápolatlanabból szenvedett utolsó betegágyán, mint egy idegen; febr. 2-án magát körültekinti, megpilantva ágya előtt a halált, intett szolgájának, zárná rá ajtóját egy pár óráig, s mikor hozzá visszatért — megholt vala..... Azonban legyen elmondva az is, hogy kóragyán egy új könyvet terveit, a nőtlenség kínairól. Ke-

Diélj azért, ki nagy jövők csiráját hordod kebledben, mert Farkas S. sem maradt elismeretlenül: a halál-hír megrázá a hazát, s febr. 4-ke alkonyán a fagylaló hideg csikorgásai közt, egy férfiút kisért ki az ország képviselő kara, a más nagy honfi sírja s emléke mellé; a koporsó felett követ szonokolt meleg kebellel, s a sirt és őtet, a kétféléiről felgomolygó máglya - fust fellege megkoszoruzá, — mert a füst lángja könyes, elborult arcokat világított; holott nem valának itt rokonai, ő egy néma gyermeket hagyott hazájának: északamerikai utazását, s nehány idétlent, miket megégetni hagyott meg végrendeletében. S legyen szabad most kérdenem: valljon a nehány nap után terveit szobor, nem méltó emléke leend-e? ki nem bírt egyebet fáradalmaiért, mint egy bilikomot a testvérhazától, hogy legyén nála az öröm és szenvedés itala egy kehelyben. Ne vonjátok meg tőle a háládatosság érzelmét, hiszen a nemzet dicsősége egyesek homlokáról sugárzik alá; s e falu elholt gyermekével a hon nem fog megszégyenülni —

XXVII.

NAGYAJTA.

> Erdély annyi nyomos gondolkodó, alapos tudós, annyi lelkes s átalában nálunknál poétaibb lelkületű férfi hazája, költészeti literi túránkra nézve eddig — csodálatos — csak alig létezett.
>
> Schedel Fér.

Csík büszkén említi, hogy már 9 püspököt adott ki kebléből; de Erdővidék sem terméketlenebb a derék fők termésében: különösön Nagyajta az, honnan annyi derékét mutathatunk. Itt irá Cserei kora történeteit. Itt van a Vén körtvefa is, melyet a gyermek Kriza körül jácodott, s mint költő megénekelt· Nincs miért hát kétségbe esnünk a költészet jobbkora felől, a néhány év előtt ébredt lelkesülés már annyi helyet, s im fát is megénekelt, annyi népdalt adott a székely ajkokra, hogy nem messze látjuk az időt, melyben a Pókaiak, Adorjánok, es Jenők székely szellemben jelennek meg az utókor előtt. Es még egy nevet! s nemóis halgatom el, ne láttassam önérdek emberének; de nem tehetem hogy azon eszme társulathoz, mi e névhez kötve van, nehány szót ne emeljek. Személyemet, fiatalkoromat érdeklőkre semmi szóm, de ánnál több volna a székelyhonról mondottakra, s főleg ha úgy veszem őt, mint székelyhon polgárát nem csak mint szobatudóst: úgy sajnálva kell megemlítenem főelvét; miszerént a székelyhonban az anyagi és szellemi erő nincsen parlagon. Én vitatkozni e lapon nem akarok, csupán olvasóim meggyőződése az, mit álkodással félrecsalatni nem szeretnék, félre

csalni polgári és erkölcsi véteknek tartanám. E honroli hitvallásomat ekkép tevém vala le: a székelynép kebliben nemzeti erő, földében temérdek kincs, alkotmányában jog és szabadság; csak hogy mind ez parlagon; s Kovács ure parlagon tagadására idézi a pesti Hírlap következő szavait: törvénykönyvében sok gyakorlatlan, néhány üdvös, a jelenkor szellemivel összhangzó jogokkal bír: e jogokat törvény nem csorbította meg, de a mellyekben rósz szokások, káros intézkedések, rendeletek s áruló hazafiak fondorkodása századok óta dúltak s némellyek kárleső és haszonvágyó szelleme máig is kénye szerént dúl? tovább ezt: feljajdul lelkem valahányszor reájok gondolok s eszembe jut, hogy az ostobaság ellen magok az istenek \s hiába har ez ólnak sat. Vallyon nem egyet teszen-e a p. Hírlap és az én hitvallásom? És hói van jót akaró ész, melly innen atágos értelemben használt: parlagon szót és léteit tagadhatná. Hói ostobaság és önkény, szegénység és sérelem van ajakon: ott azt gondolom, nincs miért dicsekedni egy jóhonfinak, a jóllét virágaival, gyümölcseivel· De kérem a meleg székelyfit, ne sajnáljon egy pillantatot vetni falujára, s elgondolni a sok sérelmeket a földön.....hói mesterség, kereskedés, népmiveltség, iskolák, mivészet, utak, gyárok, st· csak bágyadt vendégek; ott azt gondolom tiszta meggyőződésből mondhatni el, hogy kebel, föld, és jog parlagon; s nem alaptalan az elhidegülés gondolatja, mert így élő nép egymásiránt bizodalmas nem lehet. S az agyagfalvi gyűlés is, semmi egyébért nem gyűlt vala egybe, minthogy az elhidegulők ellen, egy más rész magát, összeesküvéssel biztosítsa. De ne menjünk tovább, Kovács ur iromány élő tanújele.....

XXVII.

HÁROMSZÉK.

Háromszék gyönyörű tér, de nagy része terméketlenebb, mint a magyarföld; s mégis a legmiveltebb szántóföldeket, egymástéró s faházakkal csinos falukkal mosolygó, s áldástpazarló vetéseket látnak szemeink. Csak egy talpalatnyi föld sincs használatlan, minden munkásságra szorgalomra, Csinos takarékosságra mutat.

Tanárky.

Háromszék legszebb völgye Erdélynek; ki tengert, vagy magyarhon rónáit nem látta, kedves látványa lesz e kárpáti karoktól ölelt térség, melyen a faluk mint csillag csoportok szóródnak el. Nyárban egy sárgálló tenger, hol a kalász hullámait faluk hajónként fogják megszaggatni..... Ki e falukat s az eddigieket látá, önkéntelen azon kérdésre jő: miből élnek ez emberek? Valóban ki látja, hogy a férfi maga ácsólja házát, faragja szekerét, míg a nő gúnyáját szövi és varja: meg kell győződnie, mikép itt minden földmivelésből él. Igaz, földmivelés legbiztosb tőkepénze a népnek. De látók felebb, a szőlőmivelést miként korlátolja az égaly és mivelni nem tudás; látók hogy a baromtartás itt, hol egy más Svájc állhatna elő, mi kisszerű; látók mint jut tönkre a bányászat; *s* mellette a Thois fonó gyártalálmánya, mely 12 órán 6668 ölet nyújtva, hasznos lehete; gondolhatni mily csekély hasznú a vadászat és halászat, hol űzni csaknem mindennek szabad, s ezredik puskásnak sincs fogalma arról: mit mijtor kell és nem kell

ellőnie; s tudhatni mint megy az erdőlés, hol semmi rend a pusztításban.— Ki mindezeket elnézi, könnyen a gondolatra vetemulhet, hogy e nép is mint sok keleti, hátára veti zsákját s megy lisztért hová isten vezérli. De nem, itt szinte mi keleties keresetmőd sincs, hanem szántanak és vetnek. Vegyük fel a földészet ez ágának, minden lehető emelcsőit: például, uradalmak nem lételit, a tízed nem adását, a birtoksajátságot, más miveit országrészektől! elszigeteltetésit, a minden-* napos szükséget, divat nem ismerést, átaljában mindent: első emelcső az ön számára dolgozó szabad nép két karja leend. Nincs is itt heverő kéz, a kisasszonyka szénát gyűjt, s a katona-fiatal még comandoban is gu salyt, gereblyét mit farag szerelmesének; s mégis e földön, hol a nemes érctől a márványig, a tiszafától a galagonyáig, jáhortól a nyálakig mindenféle van, mit ez égaly megszenved: nagyon szomorú látni mi kevés kényelmet tudnak magoknak szerezni e jó emberek. A hibát, a fenakadás ez okát hol népszabadság van, a nevelés hiányában kell keresnünk. Európának egy kormánya sem tesz a földészetért igen sokat, éppen azért kell a népnek magáról gondoskodnia. Mennyi idő és erő megy itt kárba, mennyit hajtana bé velők némethon, hol a nép is érti, miképp a harmadik fordulóba ollyakat termeszteni igen is lehet, mik levegőből színak kövéredést; hol a szőlőműves nem kétkedik, hogy a szőlő lehányt levele és fája ad legkövéritőbb hamagot. Itt pedig fut fárad minden ember, nem marad egy órája, mellyben istenével szolhasson, nem egy pillanata, nem egy fülére, mellyel ön vagy gyermeke mivelésiré fordítson. De mit is várhatunk egyebet illy aggszokásokkal, hol minden úgy megy, mint a nagyatyák alatt. Tanúmul csak a gyümölcsfa tenyésztést hozom fel. Mivel azonnal nem terem: senki sem gondolkozik ültetésiről. Falvakat me-

gyünk át, s nem látunk egy fát, nem egy gyümölcsöt. Nélkulezve van az, mikor a pihenőnek árnyat, a hevüknek hús csemegét, a betegnek eledelt, a tűz ellen oltalmat, a pénzetlennek jövedelmet hajt, s mikor Stájerhon a nyári utast enyhítő gyümölcsborral fogadja, s másutt az utak szélei rakvák gyümölcsfákkal: itt mit sem tudnak róla, az egésséges szépítő gyümölcs helyett, kiszit ezen zabból készült pépszerü csemegét használnak hűsítőül, és más egyebeket

Nyelvbuvárok elismerek, hogy a székelynép a legtisztább magyarságot beszélik Itt azonban több tájbeszéd vagyon, s alig határozhatni el, mellyik már az eredeti typus. A Bikán kívül, melly szóban két e van az utósót övé teszi, mint gyermök, embör; a két as szót pedig, ha rágós lesz, mind két tagjában á-val ejti, mint ányám, pájtába, s más illyszerű kiejtései vannak, mönjünk a högyre sat. A Bikán belől pedig az ember, ember lesz, az isten isten, s más egyéb végtagi nyujtogatások halhatók, s van táj, hol a Hagyjatok olvasni cimü játékban az orvos nem mond több Jánoskát, borocskát, bokocskát, mint éz emberek mutogatnak fojebbecske kicsinyke kutacskát. st. A parancsoló mód, ha egy tagú, csaknem mindenütt s z a sze ragot kap, néhol a több tagú Ts, mint: mondzsa, jösztesze, mutasdsza. Vannak más sajátságaik is, melyekért egy nyelvbuvár nyereséggel töltené itt napjait. Vagy mért ne kelhetne a székelek közül is egy, ki mint Szeder Fábián a palóc ejtésre figyelmetessé tegye a magyar világot, hogy rokonságukról és rokonságunkról jobban és világosabban lássunk.

XXVIII.

SEPSI-SZENTGYÖRGY.

A katonai lakok körül kitőnő rend csinosság, dísz, valóban meglepő . . . szemközt fekszik a mostanában készült székház, minek párja hazánkban bizonyosan egy sincs··. Említést érdemelnek egy katonai nevelőház, s a Reformátusoknak télen nyáron át üres iskolájok · · · Mostanában czéhok keletkeztek, mikor másutt a czébok nyúgitől menekvésen törik fejőket.

Árokalyi.

Nincs miért említenem, hogy az erdélyi határszéli katonaság az őrséget Bánátnál veszi át a magyarhoniaktól, s Mármarosnál teszi le; s tudva van, hogy ezen őrséghez járuló másfélszázezer ember 5 regimentre oszlik: két székely- két oláh gyalog s egy lovasra. E lovas ezrednek stabja sep. Szentgyörgyön, mintegy középben, minthogy egyik oláh ezred Szebenszék- másik Besztercze-vidékén központosul... Van egy csinos normal iskolája két oktatóval. Innen, Kézdivásárhelyről, — de legyen ide számítva a szentmártoni két, s a bereczki egy oktatóvali iskola, s még tán az egerbegyi is— mondani akarám, ezen iskolákból nyer a székely katonaság minden szükséges tudományt; s minden felsőbb miveltséget a katonai szabályzat és fenyítékből. Bajos állapot! Azonban ma nem így van. Mind a katonai fenyíték, mind a tanulhatás, szelidebb s tágabb korlátot nyerlek. Most könnyebben nyer engedelmet a katonafi felsőbb iskolákba is mehetni; könnyebben ad-

nak szabadalmat mesterségre, vagy politikai s egyházi hivatalokra eltávozhatni, s nem vitetik vissza erővel, ha van más, ki katonai kötelességeit lerojja; s minden mit a kormány az ily éltávozoktól kíván: évenkénti bizonyítvány tanolása, s évenkénti jó magaviseletéről; s ha haladást tanúsít, rendszerint meghagyják választott pályáján. Nem mondom hogy ha a család megszorul, haza nem kényszerítik. De korunkban itt is vannak kivételek. Történt, hogy az hasonló fiatalokat egy házba záraták, s a jó versírő visszamehetett iskolájába.

A katonai fenyíték jó hatását senki sem tagadja, ha a katona és nem katona polgárosodását összevetjük. A múlt időkben durvának kellett lenni, ma halad az idő szelíd leikével. Nem rég bottal törék meg, mit a fegy megnem hajthata. Ma ők is, mint nemesek sarja, kivannak vétetve a botozás alól; legalább naponkint érkeznek a szelídítő parancsok. El van az is ismerve, hogy ők egyszersmind polgárok is, s hogy a túlfeszített szabályok szétszagatják a lélek polgárias hajlomait. Különben is a katonai rend örök mozgonya szabályosan megy, s mikor megszűnend katonáskodások, akkor is hadi szellemű marad; s ki az ősmagyart látni akarja ide fog jőni. Csakugyan, ha eszünkbe jut, hogy az insurectio nálunk még áll, s jöhet á ρῖῖῖηηηζ melyben a haza dísze harcra szólittatijt, nem kisszerű zavarnak nézünk elébe. Egy szerencsétlen óra, s a haza jobb fiai, a gyakorlatlanság napjai után sírba dülendenek. Vagy el kellene nálunk is törleni az felkelést, mint más nemzeteknél, vagy időszakonként gyakoroltatni a fegyvert, vagy mi tán kívánatosb, zsoldosokra bízni. Azonban emlékezzünk, mint szált szembe a frank nehány évtized előtt Európa haragjával; emlékezzünk miként repült Roma sasa a világrészein, míg polgárok hordák jobbjokan, s mily hamar és könnyen elbukott, mihelyt zsoldosok kezére került szent oltalma.

XXIX.

LABORFALVA.

Itt egy művésznő jut eszünkbe, ki Magyarhonban tisztelve van, míg e nép róla, leányáról mit sem tud. Nem itt született ugyan, de megáradott kebellel vallá meg Erdélynek, hogy az édesanya boldogitőbb a fogadódnál. Kik hazájokban vannak, nem érzik a vándor honvágyát, mit Erdélyi J. olly jól énekle. Boldog az anya, melly minden gyermekét önkörében teheti azzá, mivé hajlama felhivá; s hol minden ember jól van és büszke nemzetére, tán a fájdalmak sem olly kínosok; s melly hazában, bár melly tájra keljen a polgár, mindenütt kiséri a nemzeti dicsőség szivárványa: ott tán a kétségbeesettnek is vannak reménysugárai. Magyarhon hála az égnek, kevés időn az illy nemzetek sorában lesz, míg Erdély naponta öregbül e keleties pangásban. Fendobog minden jő érzésű kebel mikor látja, mennyi intézet, mennyi műipar, mennyi lelkierő fejlett ki önerején túl a Királyhágón, ha eldondolja, hogy Magyarországnak országgyűlése által, a történhetők ellen garantiája van, hasonlóan tudóstársasága, fejlő irodalma, mű és termék-kiállitásai, takarékpénztára, múzeuma, hajókázása, vasútja, selyemtenyésztő egyesülete, priznici gyógyintézete, hengermalma, gazdasági iskolája st. st Magyarhon az emberiség jogait is megismerte: a zsidókat emancipálja, a jobbágyokat polgárokká kívánja emelni, a rabokat emberiebb módon jobbítja, s a siketnémáknak iskolákat állított, a szerencsétlen kisdedeknek lelencházat, óvóintézetet, az újoncokat nem fogdóssá kötéllel, a népnek olcson kíván kezébe könyve-

két adni, Angliával kereskedési közlekedésbe jött. sat. s ha mindezek után elgondoljuk, milly fényes polcot vívott ki magának a tudományosság, mennyi tiszteletet és pártolást vitt ki Barabás ecsetje s a Ferenci vésője; s ha végül mellé számítjuk a színészet országos pártoltatását: lehetlen nem örvendenünk, lehetlen azonban elei nem szomorodnunk Erdély maradásán, s míg egyik szemünk örömben úsz, a másnak könyeznie kell.

Szeretném sokakkal elhitetni: hogy csupán a művészet szentelheti fel a nemzetet a tudománynak, hogy őmaga a nagy cél; hogy a szépségnek olly magas köréből ad eszméket, hol a tudomány elnémul; hogy a színészet egy a legizletesb művészetek közül: de illy környuletek között Erdélyben a színészet meg nem települ, s az ember ki oltáránál kíván szolgálni, el kell hogy hagyja hazáját

Erdélynek van országosan állított színháza, s nézősége, melly Magyarhon jelesbeinek egykor koszorút tudott nyújtani. S most úgy van Erdély velők, mint eltiltott *kertész* nevelt gyümölcseivel, mint megtagadott anya elpártolt nagy reményű magzatival. Így van Erdély más művész gyermekeivel is, ritkán sírja is kinek bölcsője volt. Pedig az idegen föld minden kegye, minden koszorúja, nem ér fel az anyaföld egyetlen jóváhagyó tapsával. De hogy ne láttassunk egyénekért szólani, kérdem: nem érezhető szükség-e egy országos színház nálunk is; s nem kedvetlenitő-e, hogy feltűnnek nálunk a pestiek mint fecskék, mint vándor csillagok, hogy annál setétebb borúban hagyják színpadunkat, hogy annál sajgóbban érezzük, mit kell nélkülöznünk.

Csak, ki a művészet magas élvét nem kostolá, le^ hét haza, nemzeti nyelv, csinosulás, színészet iránt közönbös; s ha illyen vagy, nézd meg egyszer Laborfalvi Rózát, Magyarhon Rachelét szülőfölde színpadán. Lássd nyúlánk termetén e büszke főt, arcán a tragikum

vonásait, setét szemében a katastrophok éjjelét, a bőszszuvágy játékait, s ajkain a gunymosolyt, mint terhes fellegen a villámokat; *vagy* lássd a kebel hullámzását, mikor rá sújt az érzelem menykőve, vagy mikor a bánat vihara feltörni*készül; e hatalmas karokat, gyors és büszke mozdulatot, sértődéseinél a méltóságot, a lesújtó állást, hogy lássd Hollofernes Judithát S halj hangot, haljad az érzelemmélység gyász hangját; s lássd őt mi szép mikor a féltékeny büszkeség jogait védi, mi gyönyörű hősies méltóságban; jöjj és lássd mi szép, gyönyörű és fenséges mikor mint Griseldis gyermekiért küzd, eped magáért, s mikor mindent elvesztve lát, megtörve szerelme súlya alatt, égre emeli szemeit, s arcán könycsepp hull alá. S ha mind ezekben végig nézted lehelten a színészet és nemzeti nyelv iránt közönbösnek lenned.

S az illy színészekért kiket néz Erdély? silány kontárokat. S ha egy egy jobszerü feltűnik is közöltök, egyedül mit sem tehet. De reméljük, hogy a Hunyadiak hazája, melly képes volt a fejedelmek korát fényessé tenni, melly művészek, költők termésében ismeretes lehetne: nem fog sokáig késni itt is pártfogásával... Mert ha bémegyunk egy fővárosba s látni akarjuk a nemzetet, színházát keressük fel. S itt előttünk áll a haza jelleme- művészete- divatja- irodalma- nemzetisége- társalgása- ízlése- erkölcse- szokása- tudomány*- festészete- hangászata- szavallása- műértőségem- öltözetével st. Itt veszi elő az utazó csínmérőit, mert együtt találá a nemzet öregít, ifját, hölgyeit, férjfiait, tudósát, művészit, előkelőit, polgárát st.... Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet. Legyen nálunk is országosan ápolt színház, s nem fogják Erdélyt kerülni színész gyermekei.

XXX.

ERESZTEVÉIY S SZÉKELYBÁNJA.

Vesd el a gyilkos vasat, fogd az ekét kezedbe, s legyen beké a ezókelyföldőn!

Jenő Jósikánál.

Van-e vagy nincs alapja ezen n évszár máztatáenak, lássák a hazai régiségek búvárai, nekem mindegy, akár mellyiket állítsák ineg^ s azt hiszem a nyájas olvasónak is.

Arokalyi..

Mind a kettő helyén egy egy kis falu van, s mindénik névszármazása kétség alatt. Eresztevényról nemeilyek azt mondják, hogy hajdan a tatárok kóborlásai alkalmával, nagy .sereg székelyt fűztek volna fel egykor, s midőn nem haladhatnának az erőtlen aggokért, így szoltt egyik alvezér urának: erezd el a vént S ez eleresztés emlékéül nevezek így. Mások úgy vélekednek, mintha hajdan itt a Háromszék összenyulő határain a vének gyűlést szoktak volna tartani a közűgyek felett, s hogy e kieresztéstől venné nevét. Vannak kik mesélik, mintha e helyen a Brassóból jövők, mindenkor ki szoktak volna ereszteni, st.

Tovább emelkedik a dombocska, hol némelyek Székelybánja várát keresik, a mai Várhegy helyén. Mások éppen ezt mondják Székelytámadnak, vannak kik egyiknek sem hisznek. Nekünk elég, ka elmondjuk ró-* la mit a költő mond:

De hol van ma a büszke vár?
Porrá omlott helye is már.
A székelynép szélyelhányta,
Mert támadását nem bánta.

XXXI.

KOVÁSZANA.

Az itteni oláh nép, legszebb ember ráca, melylyet valaha hazánkban éa hazánkon kivül láttam, s főleg hölgyei, milly kecsesek!·... Valóban nem egy méltó közülük, hogy egy festő, pl. tisztelt Barabásunk.... ecsetére méltassa.

Árokalyi.

Olly szélül vagyunk, hogy a képzelő-erő segítségével szinte halhatni a nyomor szavát az országból, hol keresetlen hever még az arany. Érces vizei nem íhatoságokért, hanem az elemek azon súrlódásáért híresek, melly örökös párolgásban tartja a földet, s melly az egérfajt elűzi, a faedényeket pedig penészvirággal rakja meg; s melly idő-változásoknál olly hatalmason tör fel, hogy a madarakat leszédíti, s a kútakat pincéket megölő gázzal tölti meg, s melly az édes vizet csaknem kaphatlanná teszi a lakosoknak.

Rovásul szeretjük megjegyezni, mikép Londonban 30,000 gyermek nő fel iskolai oktatás nélkül, s hogy Frankhonban % része a lakosoknak olvasni sem tud; szeretjük hogy mást ne említsek, megjegyezni magunknak, mint curiosumat, mikép álkodják ki hivatalából a tespedö svájci papok Schert, a néptanító-intézet alapítóját; s nem akarjuk észrevenni körülünk, hogy Kovásznának, az Orbaiszék főhelyének, a 2000 főt haladó falunak, csak most keletkezett iskolája, s hogy az öregebbeket más a nyomorúságon kivül nem nevelé. Hogyan paralyzálhatjuk e sorokat a fiatal Amérikáróli azon

tudósítással: mikép a legkisebb falu is tartozik iskolát és oktatót fizetni; hogy ott, hol három ház épült, már a negyedik iskola lesz. Hol vannak itt az ingyen iskolák, mellynek tőkepénze és kőzíolde van? Ezek nálunk csak újságok, és újságok maradnak sokáig. Mért is mulának a hivés napjai, míg nem következett a tudás hajnala; hogy legalább a népűgy jobb alapját isten nevében vetheték vala meg. Hol a prophéta szó, hol a stentpri hang, melly meggyőződéssé érlelhetné kevés időn csak azt: hogy el kell választani valahára a kézműre törekvő gyermeket, a tudományra készülőtől, hogy az együttlakás melegében az önfertőztetés minden nemei sebesebben tenyésznek, s hogy szelíd polgári kezekre kell a hon leendő polgárait bízni. Mert hogy idézzek egy tényt. 1841 Jul. 16-án a székelyhon egyik nagyobbszerü iskolájába lépek, ott hol börtön-kamrák épülének. A t. oktató úr egy ággyal telt szobába vezet, a lég büzhödt, a földön egyebek közt apró tojás hajok. Kérdi az oktató ki hányta oda, semmi felelet. Ott állt egy nevendék reszketeg képével a közös félelemnek. Pofpufpof! s a gyermeknek sírnia sem szabadott. A szidalom, gazemberezés ömlött reájok; s nein állhatá úttársam, hogy meg ne kérdje: mint gazemberek jöttek-e ide, vagy itt lettek azzá; vagy tán nem is azok... Hol ezután építnek iskolát vajha a makfalvit mintául vennék, míg eljő egy jobb idő!

XXXII.

KÉZDIVÁSÁHHELY.

A viszonyos tűzkármentesítő egyesület célja, a tűz állal károsultaknak, a nem károsultak általi kölcsönös fclsegéllése, és a szántszándékos gyújtogatásoknak is megszüntetése..... A koldulás merőben megtiltátik, és azon éviből, hogy a mit Háromszék magának hasznost és üdvöst tehet, teheti más törvényhatóság isj idegen égettek sem remélhetnek székünkben fclsegéllést.

Sz. Irányi György.

Erdélyben aránylag egy városban sem űzetik ekkora kiterjedésben a pálinkafőzés.

Árokalyi.

Szeszélyesebb alkatú várost alig láthatni mint Kezdivásárhely. Piaca egy középpont, mellyből az utcák és házsorok mint megannyi sugárok folynak ki. Okául adják, hogy e város csak fiatal telep; itt menvén el a brassai országát, jónak lálák ezen fold birtokosai, árus házakkal berakni a földeket, mások ismét úgy vélekednek, mintha régen itt, mint több falvak összenyult határpontján a vidék vásárt tartott; s e deszkabódékból alakult volna e város. S nem ok nélkül vélekednek így, latin neve: Asserculi oppidumis ide mutat, s tanujok néhány oklevél. És éppen mivel ilylyen, s mivel ez összenyúló földeket annyira megrakák egymás mögötti házakkal, hogy minden udvarok a melleitek hosszan nyúló keskeny utca: következik az, hogy az újabb években e város csaknem porrá égett, s máig sem tudott újraszületni, s főleg hogy leégett emeletes

iskolája megsemmisült, valóban sajnálhatni. Ha valamelly városnak szüksége van a tűzkár-biztosításra, Vásárhelynek vagyon. Hogy pedig e jótékony intézet el nem ismertetett, nem csodálom: a pénztelen székelyföldnek annyi ezret adózni a külföldnek, nem a leggazdaságosb. Néhány év előtt Marosszéken egy eszme létesült, miszerint egybeállanak a helységek, megbecsülik minden ember javait, s ha valamellyik elégett, kölcsönösön felsegítik egymást; s ha évig nincs égés, egy fdlér nélkül lett biztosítva jövőjéről. Hazánkban s különösön a székelyföldön, hol máig sem ment ki divatból a nyomorultam segély, hol az új gazda, *vagy égett* ember ezer segéd-kezekre talál, hol fa elég, a pénz kévé.*, igen boldogító gondolat. Bárha egész székelyhon eggyé társulna, mi csekélység lenne egész falvakat helyreállítani. De szabad legyen megjegyeznem: hogy a vagyonnak egészeni biztosítása, visszaélésekre nyujthatand alkalmat, s ha negyede biztositlan maradna, óvakodobbá válna minden.

E szorultságból magyarázhatni meg azt is: miért esett e város olly mohon neki a gabona fecsérlésnek. A serfőző különösön a pálinka-üstök minden háznál párolognak, s nagyon kár, hogy vidékére is elhatottak. A városnak mi mezeje sincs, mégis halomra főzik a gabonát, a ser kupája 3—4 vkr, .*· a meg nem emészthetett pálinkát szekerekkel· hordják le Brassóba, s ki a magyarföldre, honnan aztán vas, gabona, s egyéb árukkal térnek meg. Vannak közöltök ezrekkel bírók, de vannak körülek aztán annál szegényebbek, s ezt tudva szomorú látni e pálinkás székelek táborát Brassó piacán, mikor e gabona Albion piacán is elkelne, még pedig képzelhetni mi áron, hol napibére egy napszámosnak 5 'forint körül jár. De mit tud erről e nép, hol nem hogy hírlap, de postaút sincs, s csodálhatni-e, ha a boldogító eszmék olly későn jutnak el hozzájok. Hon-

nan tudják hát, hogy van egy angol-magyar egylet, molly a magyarhon termékeit 100tól 5 forint provízióért eladja, sőt egy részinek arát előre is leteszi... S mi lehetlenség leend e szállítás körül, majd ha a székelyhon Marosa és Oltja a Dunával másként lesz összekötve: akkor Háromszék térének, megnyílik az Olt által a világ piaca. S pedig nem hasztalan remény. Az Olt hajózási társulat részvényesei közelebbről nyertek a felségtől tán 10,000et, mint nógató akaratja jelét; s medre sem olly járatlan, folyt ezen kereskedés, hordának rajta királyi élelmet a katonáknak, s az utolsó hajós Filsch úr fenhangon vallja, miként borvizeinek elmerülését, csupán a félénk, tanulatlan tutajosaknak köszönheti.

Itt van a II. gyalog ezred stabja,, van intézete, mellyben 18 éves koráig tanul a katonafi. Igaz, hogy nz ókor hősei nem illy intézetből kerültek ki, de miután a párizsi iskola katonai irodalmat lett szükségessé, el kell ismernünk, hogy b. Purcell, mikor 1817b. ez iskola eszméit szőnyegre hozta, emléket emelt magának. Az akkor hazánkban utazó felség, azonnal kegyes volt megengedni, s a jó ezredes közbenjárására az ezred 40, a vidék 30,000 v. rfnyit tett le, s öt évre fenollá a szép épület. Miként állása feljelentésekor, a kormány bútorozásra 10,000et küldött, s ugyan annyit rendelt 100 tanuló alapítványául. Szaporodott ugyan ezen alapítványok száma néhánnyal, de előbb nem léphet. Ma 200nál több keresi benne a világosság sugarait. Szép látni a katonai egyenruhát oktatói széken; kedves látni a gyönyörű rendet, csak félő, nehogy e rendtartás rögződjék a gyermek lélekbe főelvül; édes hallani tőlök a németnyelvet; csak jó volna... ha nem csak érlelem de az ész egyetemi ereje lenne mivelve. A panasz rája sok. Egyik azon panaszol, hogy a népfiák nem vétetnek fel alapítványra; más hogy a nép

innen kijöttével a békéiknek számát szaporítja, elszokván a foldészet terheitől. Más nem szereti hogy annyi órán mind feszített rendben tanainak; másnak rosszul jő a polgár gyermekek azonnal büntetlen lustasága. Mennyi fő annyi vélemény. Es legyen bár mennyi, *nincs olly* keserű megjegyzés mint a békétlenekről, s minthogy itt jóakaratunk nem segíthet; egy más függönyt vonok szét. Ismeritek-e azon csoportot, mellyet jogtalanság érzése szenvedni tanított, kik sokszor megátkozzák a napot, meg az órát, mellyben kiléptek a tudatlanság boldog homályából, kik tetterőtől reszketve kérdik hol van a hon, hol a nemzet, mellyért ők születtek, melly nekik pályát nyújtana. Es nincs hon, nincs nemzet számokra, mert valamellyik ősök polgárilag botlott vala, és elvétetett tőle a cím, mit e]napokban mint puszta érdemjelt kellene hordani. Hogy valaha a régi székely alkotmány ismét helyreálljon, azt nincs is miért kívánni; de a birtok és személy jogegyenlőség, mi szegletköve volt, annyival inkább eljő, minthogy itt van a kor, mellyben minden ember fog részesülni teherből úgy mint javadalomból. Míg minden beférne az alkotmány sáncaiba, vegyétek bé legalább azokat, kik miveltségök érzésében sorvasztóbhan szenvednek mint páriák. 0 adjatok tért a honoratíoroknak a tettek mezején; merthogy várhatnak ezek mástól, míg a nemzet maga sem ad kiknek adhatna.

XXXIII.

TORJAI És TUSNÁDI HEGYEK,

llegyek közé emelkedünk, látni a természet csuda müveit. — Feltorjától, így Háromszék lapályaitól *4* órára fekszik a Bálványosvór, tele az enyészet mohával és népregékkei. A várat Opour a fejedelmi sarj emelteié, miután szent István a pogány Gyulát meggyőzi, hogy mint Hadúr tisztelője az ös erdők s járatlan szirtek között áldozhasson scytha isteneinek. Sokáig volt véd és kincs lerakóhely. IV László alatt borongaló tatárok ellen oltalmul szolgál. Sigmond császár az Apor családot birtokába megerősíti. Apor András 1603 körül elveszti fiscalis keresettel. Beszéllik azt is, hogy Bavariai Ottó Opor Lászlóhoz, mint akkori vajdához jött leány kérni, s hogy a hatalmas ur ide e várába záratta, s itt kényszeritette volna lemondani koronájáról; mit Opor mint elveszettet az úton lelt vala meg. A vár 200 ölnyi kerületű, modora németes. Egyik torony fala néhány ölnyire még fenáll. — Szép lenézni innen a messze hagyott térségre, s e vad sziklák tájára: hol a bálványozás az emberész e púja találmánya védte magát. Csakugyan minél törpébb valami, annnál magasabra vonul; s mikor a pogányság magosságokat keres oltárul: a keresztény vallás lápályokan is tudott fohászkodni. A székelyhon magasabb tájai máig is ragaszkodnak vallásokhoz, vagy is a reformatio reájok fel nem vergődhetett, s a protestantísmusnak meg kell elégedni a térek szelidebb helyeivel. Azonban a vallás szerencsénkre, ma már csak tényezője a nemzet jóllétnek, azon

kicsi különbséggel, hogy mikor a sokszorozó 1 lenne, leginkább megközelíthetnők a nemzeti jóllét eszméit Akkor az egész Székelyföld egy templom volt, kúpja a meny, oltárai a hegyek erdők s patakok; egy volt a templom egy a dogma, egy a nyelv, egy a nemzet: ma itt tán 8 felekezet; de vegyük csupán a bévett vallásokat: a romai egyháznál van 8 decan; a reformátusoknál, unitáriusoknál 5 esperestség, s hát ezeken kívül az egyesült és nem egyesült görög, zsidó,örmény vallások papjai, ekklesiáji, hány darabra nem szeldclik fel a nemzetiség szent testületét

A honfit a Büdös kévéssé vagy éppen nem érdekli. Elmegy ő meglátogatja Olaszhon Grotta del Caneját s feljegyzi naplójába, mi áron nyitá meg a ravasz olasz kapuját a titkos barlangnak, miként pattant föl a sötét üregre zárt ajtó, s miként az ügyesen betanított eb az idegen szeme láttára szörnyet hal, s ha távozik, tüstént feltámad. És visszatér honába, és meg hal itt a nélkül hogy látta s ismerni tanulta volna, s a gyönyör s tudomány az okosabb idegené lesz.

Nagy Ferencz.

Nézd ama barlangot ott aranyló íveivel, s langy lehelletével. Befogott ajkakkal bele lép egy perezre a kór, de siet visszatérni; mert ha gomolygó párája külsőleg gyógyítva hat az idegekre, keblében a lehellel, halál!

Lenke Josik.

Menjünk felébb. Az útat szekér alig járhatja...· Itt ott nyárban a hegyterén feredni jöttek sátrai füstölögnek, tovább a savanyu vizek körül lovak legelnek, neki neki fordulva a borvízforrásnak; belebb kénes víz fortyog fel hideg hólyagjai közt felhányva sötéten mindent mi beléhult, vagy fenekéről felszakad. Jobbunk-

nál iszonyatos hegylánca: oldalán könnyen öltözött *kór* emberek vánszorognak fel, a Büdösbe mennek, jő lesz követnünk őket· A kőszirt oldal rétegeiből nagy fák nyúlnak fel és alá; lábainknál árkak tűnnek elő, lépéseinkre feldöng a föld ürege: eszünkbe jut a fejedelmek korábani kénkőbányászat, miről ma csak a torjaink kiváltsága szól, s gyanakodni kezdünk, hátha pokoli kénes üregek felett vándorlunk. Messzire, sárgállik a kénes barlang-száj, s belőle öldöklő pára reszket fel, meHy a madarakat lebuktatja; közelében pedig mit sem találunk, mint néhány ölnyi sárgás üreget, melly a belémenőt altagjaiban hevíti, belebb pedig kénes lég— jé vei utoső lehelletet hagy bészippantanunk; s a melly a szemet, fület s más hártyás részeket csiklándós ingerrel rohanja meg, az ezüstét megbarnitja némelyek szerint s a puskát ellőhetlenné teszi. Mint gőzfürdőt sokan használják, s a szemekre különös jónak találván; néhányszor! befutás meg is hozza kelet kínzó fürdőinek bármelyik izzasztását. Ma egyéb hasznát e kéntömegnek nem veszik, pedig korunkban, midőn az európai hatalmak verseny almájaként tekintik Sciciliát, nem lenne érdektelen, megtudni mi rejlik e hegyek között.

A nyílások legnagyobbika előtt egy sir és kereszt áll; a monda szerint egy szegény sorsú szerelmesé, ki ügyessége által megnyerte a kedves gyermek hajlamát; de a zsugori atya gazdag vöt akart. S midőn a fiatal utált férj karján látná reményét, ez üregbe rohant, s ide temeték. Más regét vett fel innen Jósika az Adorjánok és Jenők gyülölségében. A kénüreg, melyben a Jenők iránti bosszúvágyban fölnevelt Lenke béjátszodja utódait, a jószágait feldúló atyának im előttünk áll; s édesen emlékezünk a kietlen hegyek között a művészet kisérő hatalmára, s a szép de phanaticus Lenkére, s gyűlöltje iránt gerjedett hasztalan szerelmére.

Oldjuk meg saruinkat! a hely, hova tisztelt olvasóinkat vezetjük, szent! Ez a Szent-anna tava a esik tusnádi erdők örökszépségü gyöngye, smaragdba foglalt gyémánt, ezüst tükör fenyvek koszorújában.

Nagy Ferencz.

Menjünk tovább. A Miko-erdeje rengeteg homályába merülünk be, az út kétes s csupán egy járatlan ösvény vezet. A szem mit Bem iát mint roppant erdő égre nyúló, és összedüledezett százados fáit; s ha olykor a napot megpillantjuk, vagy ha csak egy madarat egy lepkét láthatunk, oly jól esik hogy élő lényre bukkanánk. A vallásos búcsújárók egész a tó tükréig fák oldalába metszett keresztekkel jelelek a vándor útát, de biztos vezető nélkül mégis kóborlásainkban időnk marad tisztelni tanolni a keresztet..... Két órai vándorlásunk után feltűnik a Szent-anna tava zöld hegykarima tojásdad üregiben, mintegy kékellő csepviz a nefelejts setét kelyhében. A hegy körűié kraterszerü, csak hogy benne sustorgó lángok helyett, víztükrét látunk hullámzani. Kerülete ½ órányi. Partján egy. kápolna s keresztek. Bejárásánál a tündérmesék zöldsége; s egész kereken út és keresztek, a bucsújárás ünnepélyeihez. Különben a hely vad, a víz tükrére fenyőfák hajlanak, mintha mondanák: ember, közel állsz istenedhez! felebb szelidebb fák lombjai, mintha susognák: légy jó ember, s havasakan is teremtek gyönyörűséget számodra! Szent Annanap körül Csík s Háromszék, sőt messzebbünnen is, három után jőnek ide a vallás hivebb gyermekei, s mi szentségeket a keresztkadak kora kigondolt, egyszerre hat e napon leikökre. S a hely nincs roszul választva. A tó népregéktől szentelve: egyik róla mint tengerszemről beszél, a másik sárkányaif, gyékjeit ismerteti» melyet ha megégetsz, porait mcgiszad, minden szemetjéből új gyek terem beléd. Útja

roszabb a galgatáénál, a vidék zord magánya képes felkelteni a bűnbánat legégetőbb kínait, a víztükörét pedig egy szent talány, egy rotonda, mellynek oltárain a természet remekelt, kúpja pedig az ég kékellő kárpitja. Szivetható látvány szemlélni mint kerüli c napon az áhitatos nép, mind olvad össze szent éneke, a természet hármoniájával.....

Látótok a Bálványosvárt szomszédságában a Büdösnek és Szent-annatavának. Hallátok róla a regét, melly tündérek által építteti, az összerakás után keményülő szikladarabokból; s értétek mint uralkodónak felette e bájos lakosai az liajdon időnek, eledelül az ökröket, mint csibéket kötényükben hordva fel egy pár szökkenéssel... Mellőzve a tündér világot egy székely-regét akarok elmondani. Egy ős regét, mellynek szövődéseit sok helyütt mint a várfalát, megszaggatá a századok vihara.

Miután szent István legyőzte a pogány Gyulát: Opour, a fejdelmi vér, ös hitéhez hű kívánván maradni, egy várt emeltete e sziklacsucs fellegkoszorus tetejére, hogy ott szent berke árnyában sziklák és források között, Hadúrnak áldozhasson; kezén vala a libatio kelyhe, kezében az oltalom és bosszú hatalma: az ördögökkel is megvívott volna seytha isteniért. Forgott az idő, s a vár uralma három fitestvére bírt; mind a három szilaj mint kora szelleme. Meggyökeredzett a keresztény vallás; de a Bálványosvár órai csak bálványozok maradónak. Egyéb szertartásokkal a bűcsűjárások is kezdenek divatba jőni; szorgalmasan kutatók a helyeket, hol a kijelentés szent igéjét a természet is prédikálja. illy helynek találók a szent Anna tavát.

Egy tiszta nyári napon a három testvér lovagjáték után asztalnál ült, mikor fölzeng a búcsújárók szelid hymnusa a vár alatt. Ablakhoz jőnek, mindenik ke-

zében gazdag nehéz serleg, mindenik tekintetén a lenézés büszke vonalmai. Mint meglátják a lombkoszorus serget keresztes papjával vonulni a völgy odvából: egy gunykacaj hangzott a testvér ajkakon: dics neked Hadúr! zúgott le: a három kehely megörült, s a két fiatalabbé az éneklő nép felé röpült, ezer darabokra szakadva hosszas útjokban.

„Kik ezek? szólt a nagyobb, mintegy bűvölten.

„Mint nézem: a kedves tribus, legjobb barátaink/ Volt a gúnyos felelet.

,S ki az a hölgy, a setét kabolán, félgyász öltönyben, mint elborult csillag barna felleg között; ki leakara szólni...· ki felénk néz... ki mellől a fiatal leszáll s egy virágot szakított az oldal virágaiból.· · kinek átadá..... ,u

^Ah bátya! az Mike Ilka; oldalánál a fiatal; Poka Andor, ki Kádárt érette nyergéből kiveté/

,Mátkája hát

,Az nem! a lány még nem szeret/

,Lóra fiák, látnom kell ót!*

A fiatalabb testvérek sokáig ellentállak kívánságának: illetlennek botránkoztatónak mondák megjelenésöket a vak-buzgó nép között. De ki parancsolhat a fellobbant kebelnek? utánnok eredtek, de az imádkozok már félig megkerülték vala a tőt; ott álla elöttök a természet csodája, mint istenital a kehely fenekén s partján a lányka mint beléhullott gyöngyszem. A nép térdelt, s köztte a kiért jövének, szelidebben mint jézus, büszkébben mint Mária az olajfák hegyén. Áléiról fel kozzájok mint egy lefordult menyből, honnan a nap sem hibázott, ének hangzott fel, s *a* három pogányfiu keble dagadozott.

Jenő leszáll a lakomázni akarókhoz, a két fiatalabb pedig az oldal fény vese köztt lest állt, élet-halálra rohanandók a sérelem bosszújára.

Estve gyalog tértek haza felé. Pokának nem volt szabad elhagyni Mikénét az erdős út rengetegjén... Ok együtt lovagidnak, s mikor elváltak egymástól, Jenő a szemsugár örök lángjáért, üdv cseppet lopott le a szűz ajak nap mentével zárkózó kelyhébe; s a várában fel-felé vágtató után, reszketeg sóhaj szakadt ki az angyal-szelíd hölgy kebeléből. Az anya önérzettel pillanta leányára. Lovagja pedig harapá kékült ajkait.... Csak hamar megismerek egymást. Egy nála mulatott est után felkél s testvéreinek álmát beszél, mellynek következménye Ion, hogy a két fiatal egy sereg kísérővel ledubogtatott a magosból. A bérc nagyobb királya végig nézegető várát, végig ős ereklyéit, s kezde a jövőkre várni. Vára ablakába dőlt, s a barna piros arc setét selymében játszadozott ujjaival. Fölötte terhes felleg vonult el, s egy menykő-ütött ezredes fa égését bámulva, valami rósz jelt sejdite; szólitá hu öregét, hogy az áldozok készen legyenek. Az ifjú nyugtalan lett, de semmi sem mutatkozott. Mond öregem a kapusnak, szólt tovább, lépjen erkélyére, s mikor a völgyi út homályában egy pár szövétneket látand: ha összehajolva lobognak vígan, ha kétfelé égnek búson kürtöljön. Megy s alig jő vissza, s a kapuőr prömet harsog. Jenő ablakhoz fut, s látja a két tűzet, *mintegy* összehajolt gothivú glóriát. A völgyi út kavarodik, s a hírnökök elmerülnek. Lovat elé! szólt a vár ura a szolgákhoz, mént ragyogót mint az öröm, hogy pótolja ki sugáréval az elborult napot. A kürt ismét felharsog, de tompán mint a fájdalom. Jenő ablakhoz lépik, s hát a két szövétnek földre borulva úszik a völgy setéién. Mént elé szolgák! setétet mint az éj; feketét mint a kétségbeesés, s az ismét ejmerülteket az ifjú *megszaggatott* reménye kísérő. Harmadszor is kimerülnek, harmadszor is megharson a kürt, de most jó hírt jósolt. Felugrott a fiatal: méneket elő szolgák! barnát és fejért, gyilkoljatok le

mindent, öröm vagy gyász, ma áldozat kell. Minden áldozatot bét hét pár táncoljon korul. A jóslásnál magam is jelen leszek ..... Mondott, s ablakába állt, honnan az est alkonyában közelgőkre veté vad szemeit; a két kőszáli fenyő lángban volt már a két testvér kézében; megrázák harciasán, hogy özönle a szikra reájok, N visszadobák a patak árjába. A vár urának hosszasnak tetszett a csigáikon jutni a hírhez; lekiáltott. Alólról üdv vagy halál hangzott. Elejökbejött s megmagyarázák neki, mikint az első, reménysugár ivevolt, mert a lányka egyedül érte leheli. A leborult lánggal akarák mondani, mikép az anya nem adja pogánynak. Harmadikkal, hogy ki kell vivniok bár mi után. A három fiatal megmetszé karját, véröket kehelybe egyesiték, s a Büdös kén barlangjai megrendült odvaiból setét füstgomoly szállott fel, kisérve úrok haragos összeeskuvésit.

Más nap maga Jenő jelent meg Ilkánál, s hozzá első kérdése volt a kapusnak: úgy jő-e mint pogány? s hogy igennel felelt, még a híd is felvonatott. A mindenhatóság egy pereiért oda adta volna Jenő mindenét; haragjára a fák megreszkettek. Mond asszonyodnak, szólt kínosan, ha istene országába nem költözik várával, holnap látandjuh egymást! Es elrobogott. Jenő!! hangzott utána, mint egy angyali szózat. Megállt, mert a szó Ilkáé volt. Jer vissza Jenő! ismétlé, mintha sírból szólana... A lovag lelke egész erejével függött a könyezőn, ki repülni vágyó szeraphkint reszketett utána... Vissza!!! hangzott a mord anyai szózat háta mögött; s a lányka összerogott.

Hajnalban a Bálványos-vár piaca zajlott a fegyver döngésektől. A kört egy hírnök érkeztét jelenté. Bébocsáttaték. Az érkező Poka volt. A vetélytárs büszkén, de Hiedelemmel fogadtatott. Én ellened vagyok Opour! szólt ez, mert a hölgyet kelten szeretjük. Megmondani jöttem, hogy egynek közülünk halni kell, kö-

vétségem szerint ugyan azt kellene mondanom: hogy vívj meg az ojtozi góliáttal, fogd el az Ikavári kígyót, mindkettőt elevenen, s a hölgy tiéd; hét nap van adva mindkettőre, másként akkor *megülendem* nászomat. Én pedig mást mondok neked: jöjj ekkor vagy előbb, vívj meg velem s az erősebbé a pályabér. Ezt mondhatni vállalóm e követséget.

A hét nap eltölt, a nász-sereg gyülekezett. Iszonyú póroszlop kavargóit fel a messzi utón, s a mindent most halló hölgyek ajkain halálrémólés látszott vonaglani. Jő Opour! zúgott mindenfelől, s egy rész oltalmat, más futást keresett. A vár őrizet elfoglaló helyéi, s harcíéneket kezde dallam. A porfellegből lovag vált ki, egyike a vajda apródainak. Ezer szem függött rajta, a hogy megismerek, ezeren pirulának ijedelmökért. Éljen a vajda! kelt minden ajkon, s csak a nász hölgye volt, mint lehervadott virág.

Elhangzott az ének s esküvőre gyűlt a nép. Bélépett az ifjú pár, de a kápolna is gyászolni látszott, s a gyertyák az oltár bal oldalán elaludtak. Hideg borzalom fogta el az imádkozókat, meggyujták és ismét alunni készülnek. Oltárhoz lépnek s a sírból hang halszik ki. Azonban a vár két oldaláról: éljen jó urunk! dörgött iszonyatoson. Kezdődött a szent áldozás, a zaj mind közelebb vonult. Itt a kígyó! itt a goliat! riadó a sereg. A szép ara elalélt, a násznép pedig észveszitve rohant ki templomából. Lesimul a kapu; s im a csordákat és embereket nyeldelő kígyó, mint egy ezredes tölgy három szekeren vonatik fel, seperve a földet hosszu farkával. A nézőket iszonyodás foga el; mert farka ütéseivel döngeté a földet. Megvan kívánságod aszszonyom! riadott a kisebb testvér..... Érkezett a más oldali sereg is s közötte egy herkulesi ember, szekerére állva láncoltán; kötött karának izmai messzire duzzadozása jelenté, mikép az erő óriása nem adta meg

gyáván magát, s most kit a vidék rettegett mint fenevadat, a középső Oponr meggyalázasát csak toppintásavat s fogreccsentésivel bossznlhatá. Ismét egy sereg dobogtatott; s a sóvár szemek egy fiatal lovagon nyugvónak meg, s ellensége se tudá elfojtani üdvezlő éljenét. Lepattant lováról s a körbe fordult fegyveresek közt kesztyűt vet ki, de senki sem vévé fel;s a nézők keble szorulni kezdett, mert karján fél világ terhe, homlokán az istenek hatalma. Poka volt, kit kerestek szemei, és nem hasztalan; mert ez is egy poklot hozott ellene keblében. Mennyi nő a vajdához fordult, kérni a vívás megakadályozását, a vajda néma maradt. Összevág a két hős, záporkint omlott a szikra fegyverekvol; midőn felmerül Ilka a várierén, közbe veti magát: a két kar kiejti fegyverét, s az örömzaj végtelen lesz.

A kígyó mind iszonyitobban kezdett süvölteni, s most elejével olly erővel lökte fel magát, hogy egyik szekér, s a vonó bivalok egy párja ölnyire emelkedett fel a levegőbe. A folyosó hölgyei sikoltva simullak férfiak karába, a fellegbe emelkedő előtt. Jenő .vizet parancsolt elő, a bivalok elvitettek, az emberek sZélyelfutkosának; a kígyó ivott és ismét ivott, mígnem egyszer erejének egész terjed (dinében farkára emelkedett a reá láncolt szekerekkel; torkából a íüstláng és mészláva singekre szakadott, s úgy veté magát tőidre, hogy a vár alapjában meghasadott. A rabló gyilkost pedig, szólt s vajdához, kegyelmednek adom át. Eleget élt rettentéstökre.

A folyosóra lépő Jenőt baráti kézszorítások, csókok fogadók, s az anya keblire szorító leánya szerelmesét. A hölgy őtet, s ő a hölgyet ártatlanul repkényzék körül, s az élet mennyé lett körülök. Poka elrebegé lemondását; de nem mulató a paphoz sietni, kit ígéret, halólfenyegetés közölt rávett, hogy a romai szent ház átka alatt betiltsa a keresztény-vallás megfertőztetésit.

A tisztelt férfi megtagadá ugyan az oltári szentséget, azért esküdt mátkákká esketé őket, s kezdődött az ünnep.

Megérkezett az egyházi tiltó parancs, mellyben a mátkaságat érvénytelennek s az ismeretséget becstelenitőnek nyilváníták. Jenőnek senki sem merte kezébe adni az írást, annál kevésbé róla szólani. Egy követ által küldék meg, a lányka azon titkos üzenetével, hogy holnap a szarvasok kútjánál várja bé. Mind kettő megjelent, s az ott hazatérő erdölők, nem győzték magasztalni a töndéri öltözetű vadász leányt, mellyel a vár ura olly kedvére mulatott egy fa lágy árnyában.

Más nap vasárnap volt. A vidék Torjára gyűlt imádkozni, de inkább becserélni némi szükséges eszközöket. Elhangzott a harang, a piac népe templomba tolult. Folyt a mise, midőn a két nagyobb Opour a templomba lép harcias könnyű öltözetben; örvendett a gyülekezet fényes urának, csak Ilka reszketett a szent szűz képére vetve égő szemeit. Felszált az oltári füst, könnyebbülve lépett ki a nép, s mint megbüvöltek egy pont felé tódultak: egy pár tegnap bénnitott párduc volt a bámész nép *csöditöje. A felkészült* fegyveres szolgák és lovak észrevétlenül maradtak, s míg körültekintett az anya, s fegyverre kapott a vetélytárs: a hölgy a Jenő karjai köztt, Jenő pedig szilaj ménen, tova vágtatott szolgái kíséretében. A nő-rablás ingerült támadásba hozta a népet, a hátrább maradt testvért egy iszonyú ugrás földre terité; a fellázult sereg beérte a szerencsétlent s iszonyú volt a szenvedés, melly után sírját ott leléj s már szinte beérték a nőrablót, a mén horkolva hányta a tajtékot, már már rogyott le a hölgy: midőn az erdők rengetegjéből előbukkan a. tartalék sereg a kisebb Opour vezérletében. Megújjul a harc míg lovat váltanak, s mint vihar a habokon repültek a menekvők.

De mikor óra múlva látni akarák egymást, kikel a halál megkímélt, csak megcsonkított szolgák voltak: a két testvérnek csak hős küzdelmit hozák meg.

A nászéjnek végtelen volt bánata, öröme. A szerelmes diadalt nyert, a testvér mindenét veszíte. Jött a korány, nem hozá kiket ők várának. De igen egy sereget, vadat, rémitőt, tombolót mint a menydörgés. Kaput Ilka! harsont szenvedélyesen a vezéri szó. Még egyszer hangzott, s az amazont kar buzogányától mértföldekre döngeti a vár kapuja. Ben kívül növekedett a zaj. S im az ostromlók mögött egy fiatal pór tűnik fel, szelíden mint két égi lény, s közülök egyik szólt: asszszunyom, vagy ha tetszik anyám! a kit keressz előtted áll: egy nő és a férj. Tegnap egy hosszú életért könyörgénk, ma csak egy igen vagy nem szóért; s az ellenfél reszketett bosszújában. Ó Ilkám! ezt kelle megérnem, hogy anyjára piruljon a lány fölpillantani! s a nap első sugárai egy sereg könyübben törödtenek meg. Még egyszót asszonyom, a vár titkos úton jövénk, hol most egy tábor eregel kifelé: mond, ellenednek, vagy szolgádnak akarod tekinteni? Áldásodért imádlak, átkodért nincs isten ki meg mentene. Az anyai kebel ellá-' gyűlt, s az ellenség nászsereggé vált.

Némelyek gyanítják, hogy az ostrom megújult később, s csak a kereszténnyé létei csilapitá le; mások hogy csak gyermekeire adá megegyezését. Elég hogy szerelmük a haza koszorújába a legszebb virágokat (érmé és termi.

XXXIV.

CSÍK.

Ha elgondoljuk, hogy Csík Gyergyő Erdélynek legmagasb pontjai, s hogy fenyők ingának a hegy ormokan: kietlen vadonnak kelle képzelnünk e tájékot, de nem ollyan. Csík egy kies lapály körül kerítve örökzöld hegylánccal, mondhatnám egy ángolos várudvar, mellyen az átcsavargó Olt, s jól rakott faluk gyönyörű csoportozatokat formálnak. Háromszék felől. lejtve bé, különösségek lépnek élőnkbe. *A* szántók kopárobbak, s fenyőfával keritvék, a faluk nem olly vidámok, a házfalakon a katonát jegyző fekete táblák sűrűdnek; mint merőben romai hitüek hazájában, mindegyre kereszttel találkozunk, az emberek szelidebbek, s mintha mondanák: nem csak kenyérrel él az ember! a zeke marosszékies kék hajtókáját veresre váltják; mint I. régiment hívei a sárga gombot fejéressel cserélik, s asztalra jő a csíki túró kászujában; s a gyümölcsfa csaknem kaphatatlanná lesz, a gabona, jobb nemei láthatlanok, s hinnünk kell, hogy nem csak kenyérrel, de isten igéjével is élnek az emberek. Ha végig pillantunk e terméketlen rónán, s látjuk hogy a jó házu nemes 20—30 garasért órákig visz szekerén, nem lehet kétkednünk a felől, hogy itt a jószívűséget a nyomor vette nőjéül. Itt az égföldin mi nemesebb sem terem az égaly miatt, zab árpa, rozs a kenyér gabonák, s az is majd nem hónappal később érve mint másutt, gyümölcsöt Marosszékből szántanak, s a barmok hiányát a réteken, gólyák hada pótolja. Nem csodálhatni hát, ha Csík s Gyergyő ép gyermekei mint aratók, kaszálók, cséplők borítják el a

vidéket: ók verejtékkel lerojják a földnek évi tartozásokat, de nincs a sovány földnek honnan fizessen. Mondja tán valaki: hoi a nép száma terhivé válik a földnek, ki kell költöztetni a feleslegest, mint tesz külföld. A székelynép inkább le vau fűzve hazájához, mintsem egykönnyen tőle megválhasson; különben is axióma a statuspolitikában, hogy egy □ mértföldre 10,000 fő kell hogy a miveltség és jólét minden szükségeivel elláthassák magokat. Azonban e táj szomorú kivétel. Itt sem egy város, sem egy gyár, sem mesterség, általában a míiiparnak egy ága sem gyümölcsöz; s ki tudja mikor vesz fordulatot e *lét?* És c nép sorsa így sokáig még sem maradhat. Ütött a nép újjá-születés nagy órája, s hangja nem soká e tájra is elhat. Gyároknak dolgozóintézeteknek kell Ictcsülniök, hogy e földhöz sújtott népnek legyen hol tengjen, míg lábra kaphat. E tájat maga a természet gyárhelyivé teremté. Az Olt vízzel, a hegyek fával, a falvak munkátlan *kezekkel,* a vidék kelmének gyártható nyers anyaggal, és vevő tömeggel Járulnak a vállalathoz. Miféle gyár volna célszerűbb, nem határozhatom el. Annyi *bizonyos, hogy minden* ország, melly a műveltség alfokain áll, nem fog sikerrel munkálni a fényűzés cikkeiért, leghasznosabb hát, melly a nép életéből kifejlő szükségeket kívánja pótolni. Bőr, posztó, gyolcs, kartonfélék könnyen tanulhatoságokért leginkább ajánlhatók itt, minthogy a mesterség titkaival sem vágynak megbarátkozni. Azonban *a papír-gyár sem* megvetendő, főleg illy országban mint miénk, hol minden jobb papírért külföldre kell irkálnunk; s egyszersmind leányoknak is dolgot ád. De vannak Csíkban jelenleg is termékek, mellyek százaknak adnának élelmet, millyenek a fenyőtúró jobban kezelve, millyen lehetne a fenyővíz jobb ízűvé téve, s milyen a rézbányászat, márvány s vas kutatás, mellyekre jól használva ezerek támaszkodhatnának. Mennyi vas-réneműi edény

eszköz kell, csak egy közrendü háznál is; s ha Csík ellátná magát hámorokkal, szomszédait illynemíi szükségesekkel, magán jót segítene. De úgy-e, hol a pénz? Igaz! mert a nyomorultak, kikért a dolgozó-házak s gyári napszámok fölálltak, alig járulhatnak pénzzel e nagy célhoz. Egyesületek kellenek, egyesületek, mint mindenütt a világon illy vállalatoknál. En hiszem, hogy a szegény iránt hazánk sem érez hidegebbén, mint bár melly ország, de nekünk egy nincs, egy Szechényink, ki a vállolatokat központosítsa, s a még is alvót felriadja. Mert Csíknak még csak pénze is van ide. Vagyon az itteni szélbeli katonaságnak egy tőkepénze, a révindicált havasok, és jövedelme. Ezen jókora darab föld, mióta Moldvától visszavételék, háboritlanul használtatik, s át van engedve a katonaságnak bizonyos költségek fedezésére; s e költség mindig fedezve, s ma mégis 4O,OOOnyi a maradék e pénztárban, pedig minden katona kezességen kölcsönt is kap s vesz belőle. S mi üdvös és boldogító leendne, ha egy honérzettől melegiilt kebel kitervelné, mikint lehetne e pénztárból egyesek hitelén gyárukat, dolgozó intézeteket állítani, hogy ne kelljen csépelve kertilniök hazájokat, kiket atyjukról nem álda meg a sors.....

XXXV.

CSÍKTUSNÁD.

Az erdélyi romai egyház püspöke itt született. A falu lakói több kegyét vették a nagyra ment honfinak, s dicsekedve mutatják a telket, melyen bölcsője ringatt volt; s még meleg emlékében valónak azon jó érzetének, minélfogva a II—ik gyalog ezred leányai számára növelési alapítványt tett vala, a szebeni apácák kolostorában. Az emberek megszokták mások dicsőséglepléből önfejökre is vonni valamicskét; s főleg a székelynép, kinek egyetlen öröme isten- és honszeretet, képzelhetni minő lekesedéssel tekint honosa dicsőségére. A székelyember nem a leghajlandobb gyermekeit taníttatni tovább a bibliánál, s ha csakugyan iskolába megy, atyja kívánsága az, hogy pap vagy semmi legyen. Innen magyarázhatni, miért öntik el székelyfiák Erdély papszékeit. Mint született szolgái Jesusnak nagy léptekkel haladnak: mindenik státus számlált közülök püspököket, s hajol émlékezem a romai egyház II, a réformátusok 9, az unitáriusok 5 székelyfit láttak püspöki palástyok alatt. Hazájokhoz e méltóságokban is híven ragaszkodnak, s nemzetök is hozzájok; s kivülök nincs a földnek oly felkent embere, mely atyáik hitéből csak egy hajszálnyit is eltudjon tőlök perelni, vagy a régi szentegyház alapjához csak egy mákszemnyit »s ragasztani.....

XXXVI.

CSÍKSZEREDA.

E hely ugyan egyetlen városa a két Csíknak, a két Csík összejövő határszélén, honnan mezeje sincs. Ne* vezetességcül a Mikóvárát kell említenem. A várról is kevés mondani valóm, rajta sem históriai emlékek, sem építészeti csín, sem tájszépség mit festő valaha hatással vegyen ecsetére. Van még is rajta egy nagyra nőtt balh i ed elem. Nagy része a népnek azt hiszi, hogy ókori épület a krónika szerint XI-ik századból, s hogy a Mikó család később nótán veszité el. Tisztelet az ős neveknek! Alaposabb azon adat, mely a fejedelmek korában teszi le alapját, mit Benkő is pártol és állít azon elvből, mely birtoktalannak nem engedi meg, hivatalt viselhetni a székelyek között. B. Mikó Ferencz az említett időben, Csíkban előbb al- később főkapitányságot nyert, s midőn zúgna Csík e jogtalanságért, földet kap a két Csík határán, s épitteté e várt azon feltétellel, hogy holtával a székre száljon. A XVII. század szétrombold; XVIII helyre állítja, s lesz a II-ik Székely gyalog ezred stab-épülefivé. —

Mit mondjak magáról a városról? Minő jóllétre, minő csínra emelkedhetik oly város, melynek jóval kevesebb lakosa van, mint mennyi betűt róla eddig írék. Mesteremberei nem egyebek mint falun, de hogyan is kívánhassuk műhelyüket, midőn Erdélynek minden kisebb vámsában a mesterember sem földész sem mesterember, s így télen ha melegszik nyárban fázik; s még is záporként hűl a panasz, ha kontár műveiknél az idegent előbb becsülik. Tanolnák ki mesterségüket, ván-

dorolnának túl a 9 szilva fán, nem szorulnának kapára. S mit látunk itt a címerek helyett? Csaknem minden ötödik háznál cégért. Gyönyörű typusa székinek, szép jele miveltségi fokának, s mi több az sem bor-cégér, hanem mi lelkiismeretlenektől áruitatva, megemészti a test belsőjét, mit felénk csak az oláhok isznak, hogy izgassa elkorhadt belöket, mi nem kisebb méreg a mákonynál, minek ivóira Chinában nem kisebb büntetés van, mint nálunk a gyilkolásnak. Ki e népnél megismertetné a bor valódi jóságát, vagy ki apostola lenne Mathew atyának: nem tenne kisebb nemzeti jot, mint ki az ős székelyeket, a lóhiis-evéstől elszoktatá. — Állatt is volt össze közelebről egy társulat, a nép felemelésére de gyanusittatván kereset alá vonatott .....

XXXVII.

CSÍKSOMLYÓ.,

Mit mondjak büntető törvényűinkről? *mit* fogházainkról? keresztül futok ezeken mert a XIX században mindezekről csak pirulva szólhatnék; a különben is ezek hiányát méljobbén érzi minden hazafi, hogy sem a javítások iránti készséget akárki részéről is kétségbe hozni lehessen.

Régebben e falut az assisi szent Ferencz kolostora teve nevezetessé, mint a mely testben és lélekben első a székelyföld kolostorai között. Ma a székház vonja magára első figyelmünket. Az épület nagy és új, kissé idomtalanocska ugyan, de egyik szárnya alrésze felejteti a csín hiányát. Sietek kimondani, hogy kamarák épültek itt rabok számára. Hány megye dicsekszik ezzel hazánkban? s im távul a középponti míveltség melegétől, havasok között terem meg a józanabb philosophia e megbecsülhetlen magva. Legyen megengedve hogy a bírói lakot, a megyei hivatalosok külön szobáit, tánctermet, s egyebeket feledek lebeszélni: lelkem az emberbaráti érzelem kunyhóiba von. Egy piilantatot ide azoktól, kik Csik és bárdolatlanság szó alatt ugyanegy eszmét, egy fogalmat szeretnek gondolni: Csik a szerintök bárdolatlanok hazája, példány gyanánt lépdel sokak előtt Amérika szép céljai felé, mint ki méltányolni tudja, az emberiség méltóságát még megtántorodásában is. Mondhatlan örömet nyújtott látása, Kővárvidéke pokolszerű pince-börtöne, de általában hazánk penész zugai jutottak eszembe. Mintha

láttam volna, hogy fetrengenek éves szenyben, félszázados penész és szemét között, mint sáppadoznak a százados büdös légben, az undokság midenneniu férgei társaságában; mint adja leckéit az ember szörnyeteg az ártatlanság megtántorodott fiatalénak; s miként esküsznek össze, kiszabadultokkal legyilkolni minden gyámtalant, feldúlni mindent mi szent lehet az emberi társaságban. Rettenetes kép, milyennel csak vadabb tájok szolgálhatnak! he elismertetett roszasága, s a helyrehozás érzelme meglepé hazánkat is. Ideje is már Erdélynek, mely a reformátio zászlóját elöllobogtatá; szégyen, vagy csak akarom mondani, ideje elismerni az eszmét, minek némethon már a reformátio századában oltárt épite. Menthetjük magunkat hogy nincs pénzünk kísérletekre, különben mi is éppen úgy szeretjük embertársunkat. Igen is, mentegethetjük, kik a maltai gályázástól a kereken törésig mindent össze próbáltunk, csupán a hátra még, hogy Sibériát, és Botanybait nyissunk a bűnhödöknek.... Ez sohasem is leendhet meg: jóg szeretöbb a magyar, mintsem azon szegény embereket, kiket társasága elrontott száműzze önkebeléből, mielőtt javítani próbálta volna. De hadjuk! El van ismerve már, hogy nem jók tömlöceink, s a hogyan segítsünk hát? lett a stádium. Eoropa majd három századig törte rajta fejét, s mégis az emberjog hazájának, túl a tengereken jutott a koszorú, mint feltalálójának. A XVIII században Némethon tele fenyíték és munkaházokkal; a munkások száma szaparodik ugyan, de a vétkeseké éppen nem. Amerika hogy leküzdé szabadság-harcát; ide veté szemeit; a testi büntetést eltörlé, a halálost megritkitás lett az auburni rendszer, de a korbácsolás nélkülözhetlensége a halgatást áthágok iránt, szózatot és zajt emeltetett a józanabb résszel; s a Philadelphia rendszer lett eredménye, mely nem együtt, hanem mindenkit külön kamrában dolgoztat. Itt a fenséges gondo-

lat, melynek világára megvilágosultak a börtönök éjjelei; csak sajnálandó, hogy az építés akadályai, sok ellenzőket támasztanak ellene. Azonban ne feledjük hogy a singsingi 1000 kamrás javitóház rabok által építtetett, egy istent kísértő felvigyázó őrködése alatt: rabjaink pedig fájdalom nekünk is elegen vannak, ügy látszik, hogy a világ nagy része a magányos rendszer barátja; méltán is, mert Auburn együtt dolgoztatja, és az együtt halgatás tantali kínjának tészi ki embereit: Philadelphia pedig munkát ad szobájába, könyvet bibliát, csaknem mindent, főleg időt mit Auburn megtagad. Az első rendszer meglehet még hasznot is hajt bé, az utoső pedig néhány pengőnyi kölcséget is kíván, de jogszerü-e valaki verejtekén kereskedni, valaki kínját bérbe adni? Nálunk ugyan hol a megyei követeknél is egyik tulajdonságul nyílt zsebét nézik: könnyen gondolható hogy az olcsóbb modhoz nyulandanak. Pedig jó lenne már valamit elv szerént is honosítani. Vannak ugyan a philadelphiai rendszernek is le nem győzött problémái. Ha felhozhatjuk az *auburni* módszerre, hogy a lelket eltompitja, korbácsolása boszura költ, a nyakat lenézetésivel meggörbíti, a lelket parlagon hagyja: a philadelphiai ellen is felhozható, hogy a testet ügyetlen- egészségtelenné teszi, a lelket melancholiába öli a tebolyodásig, ide járul még az olaszak aggodalma is, az önfertöztetés; ezek s a világnak ezernyi ellenvetései mindkettő ellen sokáig pártokat fognak felriadni hazánkban. Valljon a megismerés ellen, mi annyira nagy ellenók az auburni ellen: nem lehetne-e nálunk vékony álarccal élni, honnan csak a szem lenne látható? így kevesebb leendne a költség; könnyebb volna nekik bibliát, erkölcs- természettant felolvastatni. Így minden jeladás félelme megszűnne; mert egyik sem olvashatná a másik arcáról a rokonszenv *vonásait....* Megelőzni a vétkezést, ez a büntetés azon elve, mit senki is megcáfolni nem fog.

XXXVIII

MÁDÉFALVA.

Ha egyébre nem is, de arra a nemzet és kormány bizonyosan megtanította egymást, hogy a kölcsönös bizalom, legbiztosabb oszlopa mind a kettőnek.

Záborszky.

Hívségünkct oly mértékben tartjuk Királyunkhoz, hogy ha valakit megtudnánk, hogy Királyunkhoz nem igazi hivséggel van, éleiét is készek volnánk elfogyatni.

Lövötelek 1762b.

A faluról mit sem mondhatok egyebet, minthogy nagy, s a fiatal Olt partjain fekszik. Egy sír az kelet felől, mely e helyet a nemzeti sírok közé szenteli. Nem mondtam valami különöst, csak mit milliók utánam dörgenének. Nincs miért csaljuk magunkat. Ne hitessünk el olyakat, milyekért a história bukást tanít. A nemzet, a nép szenteli vagy gyalázza meg a múltkor tetteit, s e virágozza fel, vagy rombolja szét a sírokat. A romai honfi megdicsöiti a gyalázatos Tarpejust; Jézusért pedig Roma bitófáját, mint szentséget hordják sokan kebJöken; hasztalan mondná ki a halált a frank zendülés-kori kormány a nép hőseire, mert a vérpadról, a guillotinetöl virágot hintve útára, győzelmi pompával vonná el. Hagyjátok meg á nép hitét; s főleg mit oly sokan vallanak. Ne vegyétek el tőle a szabad remélhetést is; s engedjétek hogy mehessen oda, tehesse azt, mit a szeretet sok időtől sugal. Ali tiltva van tudjátok, mi varázshatalmú, s miután megközelítjük;

vagy éppen sajátítjuk, egy pillanat édes öröme levonja róla a bűvös lepelt. Azonban vegyétek észre hogy a lepett, mit szinte egy század vona e sírra, elhamvasztó néhány év ..... Most még tán korán van vélek erről szólani: de ha az édes anyát nem bocsátjátok gyermeke sírjához, hasztalan hitegetitek, hogy nagy vétket követe el, s nem méltó bánatára; ötét meg nem vigasztalhatjátok. Szentek a rokonok keserve előtt a sírok hantjai, legyenek azért mindég tisztelve, s rendelkezésük alá bízva... A síron tenyészik, az elhunytak porából a remény legédesebb virága; mely a megszakadt szretetet, kétségbe esett hitet gyógyulva adja vissza a halandónak. A sir virányai köztt elsuhanó szellő, legszivhatobban mondja meg: mi rövid az élet, s legékesebb nyelvvel beszél a vizontlátás örömérőI. Nem foghatom meg miért, és kitagadja meg e sír díszét: az atyai kormány nem, mert az i802-ki adómentes által sokat elismert egykori igényeiből. A nép sem tagadó meg ezt, mert egykor ide emléket teve, és ismét diszesitené, mert a fiúnak kedves még bűnös atyja is. Az emléket tehót, a múltkor vévé el innen, s korunk nem teve mást. Pedig mi sérelem volt a nemzettől, azt az emlékezet gyógyítható. S mi erőszak a nemzeten, azt egy szelídebb kor reménye felejteti. Vagy okai vagyunk mi atyáink hevének? nemde a felül álló farkas vizét zavarnék? S valljon nem dühösebben bálványozák-e Napóleont hívei, mikor az öreg Bourbaunok eltiltók első betűjét, és képeit: s valljon nem kapósabbó lett Brutus és Cassius képe, az eltiltás után?' De lépjünk közelébb a nagy tragoediához, s látandjuk, hogy sem a felség, sem a nemzet nem vádolandó; hanen csak a közbenjárók, a heves a türelmetlen elsietés... Emlékezzünk csak, mi szűk reményekkel lépe most százada Mária Therésia atyja trónára; s mi gyámolítá egyéb: mint 30,000 bágyadt sereg, megrendült alkotmány és meg-

üresült kincstár? Frankhon a pragmaticasanctiorakardot emelt, utána csaknem egész Europa: s a magyar megmenté vitézileg. Alig szelídült a harc dühe, s felvillant a 7 éves háború; s a gyenge sergü Austria, ismét a magyarokra támaszkodott. í 762-ben már közel járt az elhultak száma a millióhoz, s szinte mind Austria részérőlminthogy 40,000-enként temette nagy Fridrik egy egy csatatérre. Most új súlyt vete lil-ik Péter Cár a túlsó mérlegbe. A Császárné országaiban sok Utakon szedeté katonáit; így Erdélyben is. Buccownak elég korán jutott eszébe, hogy a székelyföld óriási anyagi ereje Fridriket lesújtaná; de tudnia kellett, mikép a székely önországát elhagyni harcért nem köteles, s s 15 napi táborozás után, meg nem ütközve is haza indulhat. Egyedül a rendes katonasággá tevés vala a mód, mely tervét kiviheté. Jött tehát az év közepén B. Schreder, B. Bornemisza Pált Csík királybíróját segédül véve, Gyergyóba ment, s a hivatalnokok által a népet egyig összeiratá.....

Mádéfalva említendő még egy más gyűlésről is. Miután Rabuíin összerónia a Rákótzi pártját, itt tartották a székek azon gyülésöket, melyen elfogadák a határozatot, miszerint a Kurucok rakják le fegyverük, a székek kutassák ki érttök az erdőke, s kíkolyak találtatnának, vagy a velők szövetségesek is; fővételre bűntetődjenek.—

XXXIV

SZENTDONOKOS.

Szentdomokos azon helyek egyike, mellyeket a história sok színű betűkkel szeret megjegyezni magának, s alig tudja meghatározni, miilyen hangsúllyal ejtse nevét. Csíknak legészakibb falva lévén, a Gyergyótól elválasztó szírt girincek alyán terül. Róla alig említhetnék mást, mint az annyira emlegetett hún-írást; de annál érdekesebbeket északi határáról, mint hol bibornok fejdelmünk vészhelye gyászol, s a bányászat zajong regényes sziklái között. A gyermek Olt mellett haladunk fel; csörömpölése itt igen semmit jelentő, mint egy mostoha könny öletek közé kárhoztatott talentumé, mégis mintegy lélekrázólag szólít fel, a balján elhultak gyász esetire még egyszer megemlékezni. Most csak fel a bányákhoz, mellyek tova fen, a két parton elnyúló hegykarok végénél, nekünk himalayi magosságok tövében fekszenek. Közeledtünkkel a rézhámor fogad el iszonyú kalapácsolásával; tovább a kohók érc csermelyei Javaként sustorognak clönkbe; a fúvók torkolata, Eol börtönéből szabadult fergetegként közbe közbe süvölt. Körűié a bányászgyarmat falvacskája csoportoz; felebb a néhány bányaszáj a hegyoldalon; de mind ez olly különös tájon, millyet Erdélyben nem mutathatni, mind ez egy kopasz oldalú hegylánc tövében, mellyen a fenyők letekintő sora csak púja csipkézet, mint magneskődarabon a vasporszikra guláji; s mellynek csúcsán csak a képzelet mindenütt-valósága jár; s hol régi dicsőségünk háborítlanul szunyadozhat naptól aranyazott fel— leglepelbcii. Csak egy pázsitos térség kellene az Olt

partjaira a a fold irigyelné e bányászok lakhelyét.....
Szikláknál sokszor eszembe jut, hogy a földnek ők csontjai, s vére a viz, hús rajta a föd; de eszembe jut az is, hogy az érc a föld csontjainak veleje, melly ha kifogyott, oda az élet Szerencsés az ország, melly e velőt vérivé tudja változtatni; mert hogy többet is közbe zavarjak, a haza ismét egy műszeres test, melly amazon rágódik, s vére ennek a pénz, idegei a muiparágok· így a hazára nézt a földgyomor egy gazdag, de apadható kamara, honnat a nemzetanya, szükségeihez képest többet vagy kevesebbet ki hoz, azt konyháján az olvasztó katlanokban felkészíti, a pénzverő házakban feitálolja, onnan asztalára felrakja, s ide fiainak föl kellene hivatva lenniük megelégulni. Boldog azért az ország, melly kamarája zsírját önmaga emészti vérré, s az idegen szakácsok nem falják fel jobb falatjait. Meg lehet homályos a kép, mert hol az asztal, mikor és kik ülnek mellé, és miféle gyomorral: nem emlitém. Jól mondják, hogy Erdély Peru; de mit használ Perunak, ha bányái 8 mázsánként termík a tiszta ezüstöt? kevéssel kevesebbet, mint Erdélynek az évenként kerülő 40 mázsa aranytömeg.

A bánya története érdekes. Közhirü mikép az első darab érccsapat a magosságok oldalán egy Opra János nevű timafalvi oláh fedezte fel pásztorlásában. A meredek oldalon, vasmacskák segítségével addig jutott, míg baltájával a kifénylő darabokat ledobhatá. Felmutatá á kormánynak. Megpröbálák, s megkezdetett a bányászat: de kevés sikerrel. A kormány nem hagyá jutalom nélkül fáradságát, évdíjt rendelt számára; de a róla szóló collationalist egy rokona álútakon kezére kerítő, s mint biztosa időnként megjelent a pénzért. Opra pedig, mint a dologhoz nemértő dolgozott kenyeréért, míg a misik félve a felfedeztetéstől, mint mondják Udvarhelyt! lételít eltemetteté, maga pedig tovább állott jó

pénzzel. Opra néhány év alatt kétszer járt egymás után Bécsbe, de adománylevelit többé meg nem kaphatá.....

Említem hogy a kamara miveltelni kezdé,de *2*—3 ezer forint évi kárával, s így 1816b. kényszerülve volt, a bányatulajdonosi jogát a Zacharias családnak 5000 váltó forintért átengedni. És mi történt kevés év múltán: a három testvérek egyik részét 40,000rel váltá meg a más két testvér; s jelenleg a második testvér is 4000 évi jövedelmet húz a kezelő testvértől. Ennek minden más okát adja. Pl. mikép a bányatisztek régen nem laktak volt a bányák körül, most pedig a tulajdonos ott helyben; mások ismét hogy a tisztek idegenek lévén, nem tudták magokat megértetni a munkásokkal. Mind oknyomos vélemények, de az is tett valamit, hogy tán ollyak vevék fel a vantollat, kik urai lehetőnek; s kik érezék, hogy Roma rabszolgákkal miveltetè, vagy elítéltekkel .....

Már mindegy, akár mi lett legyen oka a sikertelen fáradozásnak. Eladá a kamra, s ma tán 8 bányából mintegy 200 bányász 120—140 mázsa rezet, hoz fel a napfényre, s ezen kívül a bányákból kifolyó kénsavas vízben mázsánként hevernek az ágyúgolyók s egyéb használhatlan vasdarabok; s felmutatják az embernek, hogy a műszereden testeknél is van halál, meg van a Pókaiak halálszerződése, hol a vas mint megtörött bátya, látva öccse a réz nagyobb becsét a világra nézt, sietteti előállását, hogy ő meghaljon a világnak.

A bányatulajdonos meglehetős jól fizeti munkásait, s a gyermekeket is napbér mellett dolgozni szoktatja. De nem szabad felednie, hogy e gyermekek minden oktatás nélkül munka mellett is csak terhivé nőnek a tulajdonosnak, s átkává a hazának. Tegye keblére kezét, s eszibe jut, mikép a honéból gazdagult s e gyermekek is a honéi. Állítson egy iskolát számokra, mellyben napjában rendes műnk áj ok mellett, bár két órátta-

Dúlhassanak: akkor egy erősebb kebel befogja mutatni a jobbaknak, s megnyeri a polgári koszorút, mit Romul gyermeke, koronával nem cserélt volna.

Ennyit korunkból Csikszentdomokos Ismertetésire. De lépjünk közelebb a múlthoz s vonjunk szét ismét egy kárpitot; nyújtsuk bé fáklyánkat, hogy olvassunk jövőt az idő nagy könyvéből, mellyet a jelen ír mészsze belátva századok homályába. Úgy is a végzet magának tartó a jelent, mert a perc, mellyben azt kimondám, már múlttá leve; s ha van is jelenünk, jő mint ismeretlen lepke, míg gyönyörködünk benne, s kitalálnék miként fogjuk bé, addig messze repült. Ne féljünk azért megkérdeni a múltak szellemét jövönkről: biztosabban jósol az, mint az ókor minden székei. Ismeritek a sziklafalakat, mellyeket az ős természet vetett itt Moldva és honunk közé; megjegyzé a história a völgyi utat, mellyen menekülni akart a bibornok fejedelem székely primorokkal, az oláh vajda vérszomja elől; ismeritek az erdőt, a kunyhó helyit, és a fát, melly alatt utószor süte a futóra a hold szelíd fénye vég álma felett. Én a helyről virágot szakiték, nem hogy emlékezni tanuljak: szánom ki emléket ád *és* vészén, hogy tanuljon nem felejteni; hanem hogy bírjak egy növényt, mi tán elhunytak porán virula. A hegy völgye most is olly síri néma, mint mikor a fejedelmet eltemeté, a fák most is sötét árnyuak, mint mikor a fejdelem halálosan lihegve bujkált közöttök; a forrás ma is megtöri a lemenő nap sugórait, mint mikor mellette a fejedelem végvacsorát ült szerencsétlen kíséretével.

Az iszonyú múlt képe előttünk áll, s csak a hija még, hogy a bujdosok után a falka nép dühöngjön. De a nép most nem a régi: mintha a vértudat belső emésztését látnok ez arcokon, hervasztva a fiút atyja vétkiért. Mióta Bátori Zsigmond 1601-be Székely Mo-

zest reájok küldve, sokat le vágata közülok, nem más szerű éltök, mint ki minden percen várja a börtön ajtó felgördülésit. De nincs miért. Hátra van ugyan a legfényesb tribünéi, a história, de nem szokott az, utódokat béfogatni a holtak felhevülésiért; s még kérdenünk kell azt is, valljon Lécfalva azon határozatát, melly fegyvertől megfosztá a fegyverre teremtett székely markokat, meg fogja-e szentelni? s adja-e jóváhagyását a gyalázat-várak felépittető büntetésihez? s valljon a pápa 100 éves böjtiért nem követelend-e kárpótlást? Mert hol ma Albion nadályként rágódik Ázsián, azt a hústól eltiltott nép lett erőtlen ősekint néhány ezer fegyveres ellen megóvnia. De a história nálunk illy tárgyak felett régóta nem szól, s ha felemeli is ollykor szavát, idegen bírák a szent úgy talmácsai. Ne várjunk hát végítéletet e tárgy felett napjainkban, elállnak sokan útját mert hatalmasok érdekében áll..... Frankhonban e tragoedia is eljátszatott, s nem soká elhangzik a taps és sziszegés zaja, a népnél nem lesz érezhető mit látásáért adott, úgy a játszóktól is kiszórva a bevétel, s a közvélemény szűz meztelenségben fogja kiáltani: hogy XVI Lajost..... nem csupa fatum ejté a vérpad terére. S a két szomorujáték meséje, fejlése, katastrophja, hőse csaknem egy. Mindkettő késő ivadék. Egyik sváb a másik kétes származásu. Mindeniket a színpadi élten kívül, derék atyák előzék meg, kikre mégis szerencse és koruk nagyobb emberei veiének fényesb sugár-foltokat, mint saját lelki és testi erejükkel kivívott érdemük. Mind a két ország idejükben pénz és embererőben letarolva: papok és idegenek hatásai tartják még némileg fel a gördülő önsúlyt a status feje felett; s főleg a nép az adótól kizsarolva, bábtehernek nézi fejedelmét · · · · ha Frankhon visszaállitá trónjára az elűzött családja utódát: Erdély is megtevő azt Sátori Gáborban, hogy itt e fordulatnál is paralyzálja a sors; s hogy

halálok se lenne elülő, azt száműzök, ezt pedig legyilkolok... Minthogy még Frankkonban is évtizedek telendenek, míg halhatnák a história komoly-szavát, mert a történet nagy napjai szerént, csak minapi esemény vala e király-gyilkolás: tegyük hogy az Olt partja, melly eddig csak hatyudalát nyögdelé, zenghesse vissza igazságos határzatát· Erre nézt nem lenne célszerűtlen, ha Kristály, s más élő utódak, kik e vérnapon közvetve jelen valának, egy kápolnácskát emelnének a fejedelmi simák tartott helyre, hol most semmit jelentő emlékjel áll; s egy könyvet tennének bele útas nem utas számára, hogy minden ott megforduló, jegyezhetné belé érzelmét vagy tudomását minthogy a históriai emlékű helyeken mintegy inspirálva érzi magát a lélek, mintha sas szemekkel látna át múltát és jövendőt. Vagy mért ne tehetné azt maga a falu? A különben is magános helyt, hová mais kijárnak évenként, minő búcsú hellyé szentelné a vallás, természet és história! Minő érzelmekkel töltené el a vallás gyermekét, midőn járna, térdelne hol egykor e hon fejedelme, vallása bibornoka végveszélyeiben könyörgé: Atyám, ha lehetséges múljék el e pohár én tőlem! s hol szomjuhozva holt el, mint az idvezitő jézus. Kíméljétek e szent helyeket, mellyeket a külföld mértföldnyi prosai tájakkal cserélne, mellyekért kardhoz nyúlni is felmelegülne. S im jó hazánkban elhagyatva áll, mintha ember soha nem járta volna!·· A rajta talált emlékek durva kezek közt törődnek szét. A kardat, melly a fejedelmet védte, itt késsé csináltaták, nem gondolja meg, hogy külföld egy írótollából, egy kopott fejedelmi kalapból ezreknek alamizsnát tudna nyújtani, mivel emlék vala. A kardot mi Szenttamáson a Boros családnál meg van, a kehelyt, mellyből mint hiszik vacsorája felett ivott, s a n. Boldogasszonfalvi templom őriz, ha szinte Battyáni püspök felcserélte volna is: mi szép volna letenni az épitendő

kápolna oltárára. így a fejedelem és bibornok, a haza és nemzet könnyebben megbocsátana.

De nem csodálkozhatni, ha itt még régi nyugalmában él a nép, ha itt oily későn gyökereznek meg az új idő eszméi, s ha az újabb magvak még el sem szállottak: az egész Székelyhonban nincs egy átmenő posta; s így Szentdomokos ha holdnap múlva megfogja hírlapból tudni, mikép elkezdődött vagy elvégződött a hongyőlés, elég gyorsan kapá. Minden Kolozsvárról induló, belső székelyföldre menő levél előbb megjárja Szebent, bemutatja magát Brassónak, s csak úgy indulhat fel gyalog Csík-Gyergyó felé. Ez olly baj, mi sürgetős orvosoltatást igényel.

XL.

TARKÓ.

Nekem Erdélyre első és utolsó és egyetlen reményem az unió.

Szentiványi·

Hova most lépünk nem adja meg fáradalmunk bérét? mert zordon táj ez, a Csík és Gyergyó kozott ágazó hegyláncokon.... A Maros és Olt bölcsőjéhez vezetem olvasóimat. Nem kutatom a Tarkőből erednek-e vagy nem; mellőzem azt is, egy vagy két órára esik egyik forrása a másikétól; érzelmeimnek sem akarok szavakat adni. Én csak egy keveset jelentő népmondát akarok elmondani, mi az iker magyarhon állományának igen is hű példázata..... Az időben, mikor még tündérek lakták szebb tájainkat, itt élt a szép és kecses Tarkő, leirhatlan fényű várában. A barna Pontus-euxinus volt férje, s boldogok voltak, mint szoktak tündérek. De kifejlett időjártával a chaosz, elváltak egymástól az elemek: s így a kedves dryád özvegyen maradt, mert szeretett férjét, Nátolia felé kénszeriték a kérlelhetlen istenek. Eltávozása után ikret szült a szép nő, nyalka szőke gyermekeket. Neyekedésök örömet és fájdalmat okozatt anyjoknak, s mikor egyik szeme örömbe úszott, a másik nem titkolhatá el könyeit. A fürge gyermekek anyjokra estek megtudandók e bánat okát; s egyik pillanatában kifakadó fájdalmának, el is mondá nekik özvegysége történetét. A jó fiák vágytak atyjok felé, s akaratjokat anyjok sem szegé meg. Az Olt gondtalan fiatalságában futásnak is indult vala, mire elejökben

terjeszti az anya mind kettőjüknek, hogy csak egyesülten futhatják meg a pályatért. Elismerik az intést, de névé ről egyik sem akart lemondani; a Maros nem, mint első szülött, az Olt nem, mint futősabb, mint a kinek törnie kell a lomha Maros útját. Az anya könnyet hullata boldogtalan gyermekeire, mert sem letartani, sem egyeztetni nem tudá. Mit tehete mást? mint megáldani mindenik útját; s miután az egyesülés nagy titkát még egyszer hasztalan ismételő: varázs vesszőjével mind kettőt megihleté, skét gyönyörű forrású levének, A nevendék Olt anyja tanácsa ellen egyenesen fogá útját, gránit hegyeken áttörendő: Maros pedig elfogadd tanácsát, előbb észak felé, lapályakon szokáaz üt terheit. Nem soká betolt az anya gyász jóslata: a lomha Maros hamar elerötlenült; a zajlő Olt pedig sók éveken át várt segély után: míg végre ·Verestoronynál iszonyu bukások után átvergődött ugyan; de mikor majd élettelen lábbadozna, halál nyöszörgést hal, közelebb megy, hát testvérire ismer vég vonaglásaiban, kinek a Tisza segitségiért csak nevét vévé el, de most a Duna életét is követeié. S im ki világokat akart átszaladni, 74 mértíoldnyi utazás után oda veté magát, azon édes hiedelemben, hogy édes leend végálma, mert atyja keblén fog jobb életre viradni ..... Ki nem ismeri e szomorú példázatban nemzeti életünket, melynél csak az vigasztalhat, hogy mi hála az égnek! nem vésztők el egyéni jellemünket az elsodró viz árjában, s hogy észre vette a két haza, mikép csak egyesülés mentendi meg a haláltól. Mit mondjak többet, mikor a példázat ékesebb nyelven szól, mint önző prófétáink, kik mind a halak túl, félnek az együléstől, nehogy mostani hatalmuk után nagyobbaknak vettessenek alája. S ez egyesülés nem lehet távul; forduláspont nagyszerű-korában élünk. Jőnek ez évek mint sebes struc, felfalják a múlt idő tojásait, s újat raknak le, hogy legyen

min botolni a jövőnek. Jőni fog aztán a nemzetek magyarosodása, kik jelenben osztozó atyafiakként gyűlnek fel a tanácskozás termibe, lottal számítva tehertés nyereséget. Jőni fog a vallás felekezetek barátkozása, hogy ne vetélkedjenek nagy ur kegyenceiként az elsőség felett, holott egyszerre soha sincsenek elfogadva. Legalább leomlik a közfal, melyet a politcai haszonbérlés vetett közikbe, s nem fog vallás-tekintet sullyul vettetni az érdem elleniben a választásoknál. Ledől akkor az a sorompó is, mely áll ma a jogos és jogtalan polgárok között, hogy legyenek képviselve azok is, kik felett legtöbbet tánácskoznak. Megjő a céhek eltörlése, néhányadik év vissza fogja kérni elavult kiváltságokat, mely többé nem képes felkenni az ügyetleneket. Öszpontositás a nagy eszme, mely életet ígér. Minek köszönheti frankhon nagyságát? mint minden érdek, minden erő Párizsban! központosításának. A nap sugárait egy pontra vesszük, ha gyújtani akarunk vele; a fellegeket összehajtja a természet, ha áldást akar leönteni; az állatok összefutamlanak ha orvul fit valami reájok: és egy maroknyi nép, ennyi idegen nép között, két nemzetiséget akar magának kivíni. Adjunk hálát, hogy még élünk, s ismerjük el, mikép széles ez világon nincs több magyarország, hogy nincs egy rokon nemzet, mely könnyet ejtsen, ha a két magyarhon kilesz törölve a nemzetek sorából. Egyesüljön a két hon, mely valaha egy vala, s még is annyi kategória marad válaszfalul a nemzet-érde^tftjában, mely könnyen elbuktathat. —

XLI.

GYERGYÓ.

Írónak havasok kőztt kellene lakni, *vagy gyakran* mulatnia. Részemről ha hivatást érzenék regényes baUadák,~vagy történeti regények Írásához: Szárhegy volna az, mit lakomnak választanék. Egész Gyergyó széke látszik·

P. Horváth L.

Gíyergyó *még* magasabban áll, mint Csík· Szántó földe kevesebb, egész rónája csak 2½ □ mértfold átmérőn, s oít is gabonája néhol fenyőfa árnyába jut. De azért Csíknál több életkedvet mutat; egyszer mivel kisebb, mindössze 9 falva lévén, *s* néhány elbújt telep; másodszor mivel az ég is jobb hozzájok, borvizzel, fenyővel, tutajőkázható folyóval áldá meg. A borviz nekik keveset hajt be, legfelebb is kevés pénzt eladható feleslegökért. A Maros az itt, hová minden ember szeme, öröm vagy búkönyekkel néz. Az egész Gyergyót fenyőerdő borítja, kivévén a kis lapályt, melyen a Maros utjának indul, s hol az említett falvak is fekszenek. Ki a tutajokat a Marosan látja, azt véli egyelőre, *hogy azokat itt* mint a kévéket, csak learatják és összekötik, s döltökben egyenesen a Marosba hullanak. Koránt sem úgy! Ha valaki megszolgál a földön, ez emberek is meg minden nyerhető fillérért. Látni kellene, hogy vándorolnak e gazdák cselédeikkel a havasokra, emelve egy hét élelmét, s mint izzadnak vagdalva a kijelelt egyenes fákat; látni kellene ismét két hét múlva, mint hántják és voncolják oly helyre, honnan aztán a jövő télen szánnal elszállíthatják: s végre a partra hordás megfaragás, összerakás bajait: méltán elmondhatnék,

hogy a kenyér e nemét csak székely kéz torheti meg! s még ha elgondoljuk, hogy minden szálfa egy napjánál több időt elvesz: fájlalnunk kell, hogy annyi munka kín után sem okult a nép, hogy ez erdő fogyasztásnak elismerné kártékony következését, s vagdalását szabályozná; mert így el jő az idő, hogy nem egy napijáró földre, hanem kettőre is lesz a legközelebbi tutajnak való fája, s akkor nem hogy nyereséget, de veszteséget remélhetnek és szegényölést. Nem az erdő elfogyásától kell tartani itt, mert lesz Gyergyónak akkor is, mikor a székelynép csak tetteiben fog élni; de félni kell, hogy rövid napon egy messze beásott kincs leend, a már is szegényülésnek indult nép kezében. Itt a kormány üdvösön léphetne fel, mert e nép itt, magával jótehetlen ..... Tavasszal elmondják imájokat a tutajosok, végbúcsút mondanak kedveseiknek, felcsattan az első kormány-lapát; s az induló sereg fohászban pillant fel istenéhez, fohászban a hon maradók. Mert e tutajozás nem mindenapi látvány. A havasok között ezer kőszikla csúcs nyújtogatja fel fejét, s ha apadni talál a megáradott Maros, s csúcsra szalad az első tutaj sebes rohantában, nincs emberi ész és erő, mely feltarthatná az utána rohanókat, mikor oly sebesen repülnek a sziklák között, hogy az előre hajtott kő, viszszaesik a hajtóra. A tutajok itt feltornyosulnak, legboldogabb ki azonnal a hánylTodó vízben veti magát, mert a rárohanó tutaj, csontjait sem kíméli meg, s volt reá példa, hogy az embert derékban ketté szélé. S hát a sok gát? a vizen lebegő hajó-malmok, melyeket a fondor csalárdság a menők eleibe taszít, hogy megrongálandó oldaláért újat csikorhasson. Mind ezek szabályozásért, törvényes oltalomért kiáltanak. Közel van, hogy a Maros valahára Erdély Dunájává alakuljon; s legyen szabad hinnem, hogy Széchényié már is születve van. Örömest nyújtana segédkart a kormány, feldo-

bogó kebellel a hon gyermeki is, kiknek minden fillérekért nyereséggel fizetne meg, a felvirágzó kereskedés. S ha megemlítem, hogy a kormánynak évenként néhány elsülyedni szokott hajóján, több ezer mázsa sója merül el: méltán hihetjük, hogy azon 150,000 pengő forintnyi évi kárt, igen hajlandó lenne ő felsége is, a haza javára fordítani. De teszem a megindult tutajok érkezzenek le éppen Lippáig, vagy éppen Aradig, mi nyereséget sem tud felhozni. Hón a kölcsönvett pénzért a Szászrégenieknek jól kell kamatolni; a készítés és vitel alatt ennie kelle; útja 40—50 forintba kerül, s mégis egy fertály tutajért alig vehet bé 70 v. 80 v. forintot. Sokszor megesik, hogy felbérlik őket sokat vinni le, s mikor két mértföldnyire is ellepik a lippai partokat; senki sem jő venni; naponkint látogatják a csalóktól küldött alkudozók, de csak éleségek hogy[9] állását tapogatózzák; s mikor kifogynak mindenekből, mint éhséggel ostromlott tengeri had, kéntelenek majd minden nyereség nélkül átadni a titkos társulatban nyerészkedő rácoknak; hogy majd ezek más annyi nyereséget vegyenek pénzökért. E keresetmód ellen, egy parancsolat a 10 parancs között; még sem lehet rajta segíteni, míg polgári törvény nem sújt reájok; vagy nem egyesül egy társulat a székelyek köztt, melly részvényeket gyüjtvén össze, elássa pénzzel a tutajkészitőket fele nyereségen, s felszólítsa őket, megegyezni hőn bizonyos árban, mellynél alább senki se adhassa. így kényszerítve lesznek megadni való árát, mihelyt nem látják az éhség jeleit az alkuvó arculatán..·· Jól írja a fiatal költő:

Te szőke szép Maros,
Azt kérdem tőled én...
Támadhat-e remény
Szivembe még valljon,
Hogy büszke gőz-hajó
Lebeg hullámidon?!

XLII.

GYERCTÓSZENTMIKLÓS.

Székelyföldön egy népet találunk, mellynek noha nagyobb része a határőrzésnek ma felette megnehezült terhét hordozza kereskedés · kézműipar nélkül, egyedül a föld szorgalmas művelése után a jólét biztos fokán áll · · ·.. de a naponként szaparodó népesség, a mind inkább nehezbüló terhek, ma holnap megteszik szomorú hatásokat.

Gtyergyónak egy városa van, 8 az Szentmiklós. Az eddigi városok, nem voltak egyebek nagyocska faluknál. Ez hát kivétel lesz, mint mellyben a polgárosadásnak nyomai, a jóllétnek pedig emlékei látszanak. De fájdalom, nem székely kezek müvei, mert az emeletes házokban keletnek egy barna népsarja lakik. Ki azt hiszi, hogy a székelyfoldön pénzre szert tenni nem lehetne; fejtse meg honnan ez örmény jóllét? mert hónukból ide csak nem hozák. Honnan telik az örménynek csinos is-/ kólát, gazdag önnyelvü templomát tartani, midőn Erdély más részeiben a magyarok templomába járnak «orsósai? Honnan telik e fényes csín, s a jóllét számtalan sugárzata? mit a székelyhon csak Marosvásárhelyt! mutathat fel; honnan e vidám mosolygás, e csinos társolkodási simaság? könnyű titok, ők kereskednek! Némelyek elhiteték magokkal, hogy az örménynek már a teremtésnél kezébe volt téve a nyerhetés záloga; a magyar pedig és székely ha egyszer nyert, tízszer fog veszteni. Mások nem foghatják meg, hogyan lehessen öntudat nyugalma mellett nyerekedni, s nem hiszik, hogy a kereskedés egy társalgási óra volna, melly többnyire fizetéssel végződik. Vagy mondjátok minden összejövés-

töknek nem illyszerű-e célja? csak hogy tán némelyik későbbre hozza meg kamatját. Mások ismét nem látják, hol és mit lehetne cserélni, mintha ez ország a hetedik ég tető-pontjától, a semmiség mélységéig, nem volna rakva az isten mindenféle áldásaival; vagy vess l Európának, akármellyik darab részit a mérleg másik serpenyőjébe: és Erdély alig fog felbillenni. S mégis ennyi teméntelen kincs mellett is, nem vagyunk jobban, mint ki Afrika sivatagjain pénzcsomón ölve, zöldet veret lát szemeivel. S mind ez miért van így? Mert keleti méltóságunkkal meg nem férhetőnek tartjuk, megalkunni valami felett; holott vannak Európának hercegei, kik soha nem szégyellék. Mondhatnák ugyan, hogy egész éltünk alkuból áll, s útan útfélen alkudozókba útközünk. De az nem nagyobb kereskedés, mint midőn egyik kézzel a mást surolgatjuk, hogy kölcsönösön megferedjenek önverejtékökben. Sőt kézművészetunk, de egész belkereskedésünk sem több, mint ha egy anya sovány asztalánál, krajcárokat adna gyermekeinek, hogy azokat cserélgetve, körültekinteni, magokra gondolni, jövőjökbe benézni felejtsék. Nyomora kép! s tón lesujtóbb mint Nápoly palotái, melyeknek piszkos ablakaiból ma rongylemezek szárittatnak. Pedig^ nekünk is volt kereskedésünk, mint neki: nékűnk is adóztak hajdonában görög és németország piacai; hozzánk is özönlött az arany, úgy hogy nekünk veretni se kelle; nekünk is lobogtak a zászlók a terhes hajókról a jó-reményfok felé, a nagy király alatt. De eljött a mohácsi vérnap, s a nemzeti jóllétet gyászleplül adá királyának a fejetlenség. Azonban Magyarország lesz! Magyar és Erdélyország most ébred álmából, s tudjátok az álom elerőtlenit, hogy annál erősebbekké tegyen. Magyarország fel akar öltözni felkölte után, s szégyelli kopott ősi mentéjét felölteni; Magyarhon reggelizni akar, s szégyelli elővenni régi ószerű étkeit; Magyarhon szó-

Jani akar önmagával, *s* szégyelli hogy nem képes számolni anyanyelvén leikével; szóval a magyar körülnézte magát, s átlátta, hogy illy állapotban nem léphet egy terembe, egy sorba Europa müveit nemzeteivel, s sorsán segitni akar. Es segít is! A nemzeti erő» mellyet annyi század ostroma meg nem <ört, még fényes századokat vívand ki magának a béke pályáján; mert a maroknyi nép, a néhány milliónyi magyar és székely» szentül megőrzé a nemzetiség, nyelv, alkotmány hon és kjrály-szeretet szent érzelmeit· Csak akarnia kell, s ő ismét ott áll, mint mikor tengerek partjai vetének határ falat; mint mikor a bajnok székely ivadék, az igazságos, ült trónusán. Észrevette a nemzet, mikép pénz e kor istene! A Dunát feltördelé, a férfiak a kor istene után indulának; a nők készülnek leemelni hajójáról, mint egykor Roma asszonyai az istenek anyját. A kormány biztatólag nyújt kezet; elve, népét a j o 11 é t lehető legmagosb pontjára emelni. Nincs is kormánynak jótékonyabb tette, mint utat mutatni a jólét felé; de útjában belé nem szólva, eltévedhetésire mégis felügyelni.... Egy egészen más igazgatóság kell a kereskedés gépelyének, melly részvényeivel álljon jót jóakarásáról; s mi is lenne nagyobb szükségünk e zavarban, mikor a kereskedés minden emelcsői egyszerre papírra vagy kézbe kerültek: mint egy kereskedői egylet, ennek kezébe egy folyóirat, millyszerüt némethon több év előtt látott; hogy kormányozná, központositná a felkelő véleményeket, stádiumokat mutatna fel a tevő erőnek, mellyek most itt amott nyomtalan halnak el. Csak azt nem kell elhinnünk, hogy nincs ki, és mivel kereskedjék nálunk. Anyag e hazában egymáson senyved, csak nem kell tagadnunk, hogy annyi miénk belőle, mennyit h a s z o n v e h e tővé és eladhatóvá tehetünk. így felállítjuk a nemzeti gazdagulás erőmüvéül az emberi kéz munkáját. Első gond hát, minden

nyugvó kezeket mozgásba hozni, s minden heverő krajcárt kiadni, hogy két- sőt többszörözőn visszavehessük. Mert a míg hazánk termékeit nyersen küldjük ki, addig nem kereskedünk; míg kiadjuk a bőrt, gyapjút melléje s gubacsot s egyebet, hogy számunkra a külföld posztót, csizmát küldjön, addig nem kereskedünk; vagy míg teszünk, mint tett vala Lengyelhon, midőn kiküldi évenként fényes kelmékért gabonáját, *míg végűre* enni sem maradt; addig a kereskedés ráklábon megy s rajtunk fog elsőbb ollója vért ereszteni. Nem mondom ugyan, hogy a bilanxnak szemerjeit is fontba vessük; adjon a külföld mindent, mit olcsóbban adhat, mint hazánk; de leikeinken fekügyék mégis, annyi teméntelen szarvas marha, sertés, juh, gyapjú, bőr, dohány, bőr, gubacs, gabona, hamuzsír, méz, viasz, s egyebeket ha csak lehet hón felhasználni, mint vámolás s egyebeknek kitenni. Mikor ezt kimondám, koránt sem feledéin, hogy anyag és feldolgozó kéznél, több is kell a kereskedésre, sőt elismerjük, hogy e kettő létele csak annyi, mintha valaki egy elfagyott kezű ember elébe tölt tálakét és evő eszközöket rakna, s a megfagyás ellen mi szert sem nyújtana; jól tudjuk, hogy a kereskedésre tán több is kívántatik, mint csak hitel, váltótörvény bank, utak, csatornák, s tán mondhatnék, hogy ezek csak lábujjainak számíthatók. De sok gyászidő múlt el, s remélhetni, hogy Austriának sem fog hazánk tronfra ismét tronfat üthetni·..· Addig is a Gyergyó-szentmiklósiaknak sok szerencsét kereskedésökhez, hordhassák Moldva ökreit nyereséggel, és békésén fel Bécs felé? s ha isten akarja azon 40,000 ökör, 10,000 ló, 300,000 juh nyereségét, meliyeket Moldva évenként pusztáiról ki ád, én nekik kívánom, ha a nemzetiség és kereskedés felemelésihez, csak 100ad részivel járulandanak; s ha a székelynép szukpénzéből, nem sopánkodnak ki többet, mint mennyit isten és ember előtt pirulás nélkül elvehetnek.

XLIII.

BORSZÉK.

Vizének nincs ideje földre csöppenni, A feltartó üvegektől, mellyek világszerte szét bordoztatnak..... Aggottak és betegek e helyre jőnek éléterejöket éleszteni...·.. Neve e helynek: Borszék·

Orbok és Gál·

Borszék benn az őserdők fenyvei közt fekszik, néhány órányira a Maros lapályaitól. Most, felfedeztetésitől tizedek után, meglehetős utakon is, némi borzadással merül belebb belehb a vándor; bámulja gr. Bánfi Bénes vadász-sétáját ha eszibe jut, hogy itteni bolyongásaiban egy juhász vezető Borszék vizére; s csodálja az embert, kinek agyában az út terve megvillant. Bánfi gr. feltalálja Borszéket 1773b. mégis egy bécsi tanácsosnak kell lejőnie, hogy a páratlan savanyuvizet hazájával s a külföldéi megismertesse. Így van Magyarhazánk csaknem mindennel. Zimmethausen Antal urnák ma csak elmaradt családja él, még pedig mint nemtő a fon-ás körül, kevesektől méltányolva. S valljuk meg, ha egy más országot ajándékozott volna meg illy felfedezéssel, s ha más nemzetnél tört volna fel ennyi sziklás ú-(at: nemde jobb sors várt volna reá, nem remélhete-e a leendő nagy jövedelem egy részíből? A hely még ma is zordon: a szem nem lát egyebet égnél, s körül mohos fenyvest, melly a fejsze csapkodásaira megvető mélységgel felel. E fenyves, nappal szomorú mint az emberi elet; hol elhulnak önterhök alatt az ezredes fák, s

míg alatt a nép tapsol a színészeknek: addig körűié fel felbődül és roppan a meggyült hegyi erdő, s a lefelé sietö lángok a fák közül, lávaként csillámának feléjük. Sajnos hogy e tűzijáték naponta divatosabb Csík és Gyergyó érdéin. Még pedig az idén annyira ment volt, hogy azt kell mondanom, nem tudván összehasonlitani a *25 v.* 34ki égésekkel; mikép az estve mikor Csíkba léptem, a várszerű hegykor erdei annyira lángollak, hogy a völgyet megvilágíták, s élőképzetet adott a föld tűz általi végveszélyiről.

Borszék mintegy ezer vendéget szokott béfogadni; s hideg fortyogóit, bár a gyenge idegzetüeket egyszeri feredés után lázba ejti, igen sokan megkeresik. Egy emlékezet kisért egész álamban, s főleg a fürdőknél, megrázőlag rohanta meg telkemet, s ez a romai fördés története, azon phásisa a népéletnek, melly kezdődött, hol Hipocrat, az orvosok atyja közönségesiti a fürdést, s végződik a néphalálnál. Legyen elég megemlítenem annyit, hogy még Cato szemérmesebb mintsem fiával törődjék. Később már meztelen lépik ferdébe,a nő és* férj. Később a szép asszonykát férfi cselédek mosogatják. Később fővétel tétetik azon férfi büntetéséül, ki nők ferdőibe belépni merne. De a büntetés nem használt, sőt a tetszvágy tükrökkel rakja körül a fürdőket. S végre fürdőben ettek, fördőben élvezőnek minden gyönyört; s következménye lett a házi életbáj vesztése, mi sebes lépteken terjedt el a vidékeken is. Gyász emlékezet, s mivel illyen, ide tevém te, minthogy Borszék hideg fürdői 6—7 foknyi melegben felejtetik a kéjt, s illy félékkel nem vádolhatni, de másutt.....

Piacát mint Élőpataknál, Kolozsvár és Pest sátrai a legfinomabb edények- öltözetek- ékszerekkel látják el. Vendéglői nem drágábbak mint Kolozsváré; pedig a konyhára, átalában minden enni valót, a nap feljőte mint az egykori mannát, azonnal kaphatlanná tesz!

Azonban nem helybeli gyógymód teszi Borszéket híressé, pedig ez is egy a maga nemiben; hanem a kút, a borviz, melly tengereken át sem veszt erősségiből, s földvilágunk minden részibe elvihető. Megromlott ugyan a 34ki földrengés által tetemesen: édes vízzel kellett elegyednie bésülyedésivel, mert minden titkolás ellenére is meg kell vallanunk, hogy többé nem a régi. De kevés bánat:* belebb az erdők között eddigi vizénél is jobb buzog, s még itt is megkapható lehet előbbi forrása. Legyen így mint van, míg a jobbhoz út nem nyílt, ez is kenyér marad a székelynép kezében, de nem illy kezeléssel mint a mostani. Jelenleg két falu bírja Ditró és Szárhegy; s közös megegyezéssel kiadák valami szászrégeni szászoknak 6600 vft. évi haszonbérért. A kúthoz tartozik egy üveghuta, a hutához mennyi fa éppen tetszik; ezeken kívül egy legelő, s minden tulajdonosi jog. S mi jövedelmet vonnak e haszonbérlők? Minden szekértől a töltésért és hitelesítő írásért néhány garast, minden lóért a legelőn órájára egy krajcárt, s tudja a jó isten még mit és miért; de elég hogy némelyik szekér több forintot fizet. Azonkívül a hutában a haszonbérlők számára vagy 12 legény szunetlen fújja az üveget, és még sem elég. Ki mondja, hogy innen csak 6600 körül jő bé? Ki mondja, hogy e haszonbérlés nem leonina societas nemű kereset-mód? Éjjel és napon töltik egy csapon, néha kettőn is az üvegeket, a várakozó szekerek tábort képeznek, a lovak ménesként éheznek a kopár oldalon, s ha állítom hogy a haszonbért csupán a legelőből kiveszik e bérlők: alig hazudok csak 6600 krajcárnyit is; mert Jul. 20kán már 3000 forint körül járt a legelőbér, hát még egyéb hasábok. Vannak a külföldnek is borvizei, de hasznát is tudja venni. A selsteri borviz alig rangosabb ennél, csak dél előtt meríthető, s még is 100,000 felé jár évi haszonbére. S minő lélekkel nézhetni, hogy így legyen bi-

torolva a nemzeti kincs? Akkor hallottam embert, ki még egy annyi haszonbért, bár mikor letesz érette; de közelebbről már nem lehet, mert a jelen haszonbérlők nem várák a 6 év kitelését, új egyezményre léptek* hogy tovább is megtarthassák. Valóban nem mindennapi ügyesség. így.·· és a gyergyói fenyveseket is fejve, nem csodálkozhatni, ha Szászrégen Erdély leggazdagabb városa lett, s Gyergyó legszegényebb helysége. Vagy mivel szebb kereset mód? mint E. Amerikának azon embertelen bánásmódja, miszerént a vad Indiánoktól földet alkuszik, s mámorba öli lelkét azon kevésnek, kikkel az egyezményt kötnie kell... De itt törvények és unió védik az ügyeket. Ha valahol: itt szükség a senior pars ellentállása.

Ki M. Vásárhelytől le Élőpatakig, s innen fel Borszékig látta a Székelyföld útait; nem kétkedett, hogy nem magyar földön jár, hol a nemesség inkább napi munkát ígért útjaira, mintsem vámot fizessen. El van ismerve, mikép Angliában van még eddig a legjobb útrendszer; de nekünk ha vámot kellene adnunk, ha kocsinknak ki volna szabva az út, ha a tehernek kimérve milly széles talpú kereke legyen; megsemmisítve látnok a nemesi szabadságot: s így út mellett néhány napot dolgozva, kerekig érő sárban gázolva is mindent jó rendben találunk. A külhoni ki keblében hozza a viszszaemlékezést: mikép Frankhon és Holland napi járó földről hordja kőveit útjaira, és jó útai vannak; mikép Némethon útfelein útmutatót és órákot hagyott; ha meg emlékezik, hogy kun a Mac-adami útak kövei szekértalpnyi szélességre vannak összetörve: s belép hazánkba, hol a kövek mély sárakból is messze fel kandikálnak, könnyen a gondolatra jöhet, hogy szikláink törhetlen gyémántok. Külföld vasútaival bépokhálózá magát, s küldi rajta a miveltség és jóllét sugárait; valljon nekünk mikor leendnek bár köútaink?

XLIV.

SZ. GERLICZE.

Gyergyóból Marosszékre olly úton vergődünk ki, hol nem rég egy lovat, míg ura néhány lépésnyire a másnak felvergődni segített, felfaltak a medvék... Visszafordultunkban jő lesz még Sz. Gerlicére betérni, s Bacchust követve Tiboldi úr után, szétnézni e táján is.

Haljuk hogy ajánlja Sz.Gerlice hegyeit Bacchusnak!
Ki a Tekenőből felszippant emberül.
Jó diák, jő arabs, jől beszél görögül.
Kis vérből akárki csak hármat köppintsen,
Ott is jól tud úszni, hogy egy csepp víz sincsen.
Kit jól megöntözött nedve Kisbekének,
Neki farsangi dal a halotti ének.
Ki B eke fő borát gyakron megkereste,
Nehezebb a feje mint az egész teste.
A ki a Nagy Bekéből ügyesen feltorkol,
Bedől a kert alá s táncnótára horkol.
Ki T i m a k borával bőven kezdett élni,
Hogy ha néma volt is megtanul beszélni.
Kik Timakaly ából kezdik a b őri vast,
Már félóra múlva nem ismerik egymást.
Ki a Nagyúj bői vett édes nedvességet,
Nem tarthat miatta komja feleséget.
A lábszőlők felett nem utolsó Nyaló,
A mi ebben terem jó konty alá való.
Ki csordultig ázott Bordásnak borába,
Mintha gályát húzna úgy tántorog lába.
Ki Somhegy borából csorgat hordócsapot,
A kerttámasznak is emelit kalapot.

Ki Borából talál sokat kortyintani,
Gyermekit sem tudja nevin szólítani.
Tovább így beszélteti Bacchust:
Ti sz. gerlicei hiv szőlőművesek!
Szőlőhegyeitek mindenütt híresek.
De fájlalva hallom azt is felőletek:
Sokan élnek vissza a borral közietek.
Egy * holdvilágon jöttiben úgy jára,
Hogy puskát fogott önteste árnyékára.
A más torkig telvén estve korcsomában,
Bédölt egy kormozni kezdett pocsolyába:
Földhöz fagyott lába, s nagrága ülete,
Reggel iparkodék de fel nem kelhete.
Más szánnal ment nyárban a sokadalomba;
Búza helyett lisztet vitt volt a malomba.
Csizmáját foltozni küldé a szabóhoz;
Fiját keresztelni a falusbíróhoz. st. st.

Érintem mikép Marosszék töméntelen bort szúr el; de hogy mire költi, nem mertem megmondani komolyan. E sorokat jegyzőm helyébe, gondolva, hogy metsz ugyan, de legalább nem mérgez. E honi fogyasztásnak mi lehet más oka, mint a jól el nem adhatás, a jól el nem adhatásnak a keresetlen szőlőfajok, s a bor rósz készítése. E szomorú igazságot Széchényitől kell hallani!

XLV.

ARANYOSSZÉK.

> Én az anyagi világban legnagyobb nemzeti sebnek tartom, hogy hazánkban a főid nem szabad.·. Λ nemesi birtokot bekok köztt tartják ... az ősiségi törvények; a jobbágyi birtokot, az úrbéri viszonyok. És ha szegény e hon, ha csak egy középszerű aratás is inség-ct, kéthárom aratás pedig éhséget okoz: azt hiszem e sebre nem lehet találni biztosabb gyógyszert, mint személyt önkénytől biztosító jó törvények mellett, e szót: „szabad föld.“
>
> Kossuth.

Aranyosszék azon néhány mérlföldnyí hely, mit adomány-levél szerént, István szakított ki Tordamegyéből, a kezdi székelyek számára; IV. v. Kun László adomány-levelet ád róla nekik, a száműzött v. III András megújítja kérésökre; s majd Sigmond, Ulászló, és Mátyás is megerősiti. Adta volt pedig hűségükért, mellynek tényeit említeni hosszasnak tartaná, azért csak néhányat említ az oklevél; pl. mikor a kunok fellázadván királyi személye ellen zászlót emeltek volna, a székelyek leültetek; ismét mikor a tatár nagy részit a hazának feldúlta és kirabolta volna, s nagy sereg láncra fűzőitekkel akarnának haza térni: ők a honért dühöl· -kel Turochon várnál szembeszáltak, s többet ezernél megszabadítottak a rabigából; ezekért s meg 80 lóért, adja Kun László nekik Oronos földét. Lakosai ma is a kézdi szabad székelyek elegyedve oláhokkal, kik néhol egész falvakat foglalnak el, s kik 1618k határo-

sat nyomán, mint jobbágyok is perelhetnek önszemélyökben. A felfegyverzés ide is elhatott; de székely Jfalií egyedül Bágyon katonáskodik, a többi oláh.

Mennyi viharnak kelle e tájon átvonulnia. A Torockóváron, mellynél e földért harcolának, ma enyészet iil; a Turdavár temetett romokban néz le a lábait mosogató Aranyosra; s Dierna, mellyböl Decebál utójára lépett ki mint dákkirály a Keresztes terére, kőhalom lett, s felette ma gabona terem. S minél némább pusztaság ült e romokra, annál ékesebb nyelven mondja el a história: mint kötözgeté a Keresztesmezőn a győztes Trójján sebesült vitézeit saját ingével; annál hosszasabban keresgéli a hont kiirtani akaró Vajda érdemelt gyalázatos emlékét, s búsan említi meg a kézdi hősöknek ajándékozott hely 30 falva nevét, mellynek néhánrya régtől nincs, s utcáin a Bogát kalászai ingának.

A bogáti szántóföldek szabályzata valóban sajátszerű. De ne büszkélkedjetek vele, mert ha egykor jótékony volt, most ellenkezővé vált. E birtokhoz! jogkövetelés valóságos gúny a követelőre.* fiúról fiúra szál, vagy fileányra; eladni, kamatozobbal cserélni, vagy más által múveltetni tilos: mégis a harmadik használatlan év pünköstje harmadik reggelén, szalad mennyinek csak tetszik, s a hamarább érkezett magának eljegyzi. Az egyszerre érkezett civódók perén nyer a harmadik érkező. Ez történik a magtalanul halálozásokkor is. Lesik míg kiszakad a volt haszonbérlő lelke, s vonaglásainál már futásnak indulnak, a gazdagon termő, de soknak gyakorta semmi értékű földért, s aztán sajátjóknak hinni nem átalják. Pedig mit érnék egy forrással, mellyböl szomjamat ugyan igen, de égő házomat megoltani nem szabadna? Mit használna nekem egy gyógyszertár, hol az egész szagát turném és használnám egészséges koromban, de ha betegségre jutnék, skatulyákat félegesiteni tiltanának; s ha jobb légért ki-

lépnék míg erősödném, más elfoglalná helyemet? Mi értékű volna nekem egy olly tőkepénz, mellynek kamatja tartogatna ugyan szegényül, de ha a nyomor kitúrná a jólétet házomból, nem nyúlhatnék hozzája? vagy ha nyomorultabb lennék mintsem kamatját is beszedhetném? vagy ha éppen éhségtől menthetném meg beiegséges házomat, melly felgyógyulva mindent visszaszerezhetne? Nem valódi képe-e ez a bogáti kiváltság jótékonyságának? Mert igazán égéskor használhatlak forrás; betegségben tilos gyógyszertár, s a nyomorúságban el nem zálogasitható drágaság. Magyarhon a királyi jogot megakarja váltani, hogy ősi birtokait sajátjává téve, becset szerezzen neki a megszorulás esetére. S Aranyosszék, hol királyi jog nincs, hogy a birtok becsét csökkentse: több száz holdra terjedő áldott földbecsét élvévé, hogy lenne számatlan, kopott régi pénz az éhező kezében. Elismert igazság, hogy szabad földön, szabad művesek kezében virulhatnak fel az ipar aszni indult ágai; elismert igazság, hogy minél kevesebb erő és idővesztéssel átívelhetni valamelly földet, annál olcsóbban jó termése: s mégis Aranyosszéknek vannak földei, mellyekhez némellyik birtokos félnap mehet, s nem adhatja el, hogy árrával közelebb szerezhessen. E földek rendszere elavult. E térség senkinek sem sajátja, meg kell elébb utóbb pénzen venni mindennek, hogy később ő is eladhassa. Elhozta az idő az áruba vetés óráját, s inti hogy e szék népe is az emberiség felfedezett útja felé siessen; s intő keze észre is van már véve, mert népnevelésről terveket hallok....· De Nagy Pálkint: pénz pénz és harmadszor is pénz! Mert a pénz-források, mellyeket e végre nyitni és e csatornába venni akarnak itt, nem soká szárazon hagyják a medret, s a nagy és üdvös terv csirájában el fog senyvedni. Pedig várni itt nem lehet, mert ha Bercsenyi olly lelket leverőn panaszkodik a romlásnak indult

magyarra; mit mondana az istenfélő székelynép, ide dicsőén települt utódáról? hol sem értelmiség, sem er^· kölcsiség nem tartja fel a felzajdult testi erőt; hol iskola nincs, az úr templomába pedig circálok kényszerítik a nép egy részit? Ki látni kíván fejedelmi termetű férfiakat, szép szüzek anyjává teremtetett nőket: o igen, itt láthat eleget, de felsohajt látásokra, mert kebelük puszta mint sok virágoké... Ezzel nem akarom megtagadni a jobb rész koszorúját, miudig meghajoltam az erénynek s a polgári koszorús előtt felállók mint a romai. Azonba ha sértem honfi büszkeségiek: ott a Bogát, mint a műiparnak lekötött, de feloldozható szellemе, váltsátok meg kevés pénzzel, s a kevésből olly öszveg gyülend, melly intézeteiteket gazdagokká, titeket szabadabbaká téve, vissza ad a megszomoritott édes anyának.... De itt úgy-e az enyim és tiéd között fordul meg az úgy, s az önérdek szemközt áll a házassággal. Azonban itt a dics! s ti is mondogatjátok: hogy a jó nem bérért teszen; itt az út, melyen beléphetni a nemes honbajnokok sorába; vagy nemde önmagátokért adnátok? s ki nem adna jó szívvel, hogy napok után többszörösön vegye bé? Csekélység is volna az, s több éveken át béfizetendő: mert a Bogát nagy, a szék 11 V_a □ mértíoldnyi; a nép száma 21,000 körül, s így egyebek is alapulhatnának e pénzerőn· S mikor b. Sina a nem magyar, százezereket ád ki bizonytalanra, Pestbuda összekötésire; hogyan ne adhatna pénzt ki egy Szék, hogy összekösse magát a miveltség és gazdagulás gyermekeivel. Most pedig minden szépítés dacára ki kell mondanom, hogy az egész székben nincs egy iskola, mit így kevezhetnénk; felnőnek a gyermekek, mint a mező füvei, s kik a szomszédos enyedi vagy tordai nagyobb iskolákba mennek is; tanolások közepén ott hagyják, β mennek haza, felesküsznek assessornak és női keresnek, nem gyanítva, hogy az illy szerelem nem más

mint a rövid éltü bogár gerjedelme, mellyet mihelyt megízele, azonnal meg kell halnia vagy átváltoznia.

Falvai közül említést érdemlenek Kövend, mint hol a székház van, mint a melly több jeles fiakot állított elő, s egyszesmind jó dohány és répa termő hely. Bágyon, mint egyetlen székely katona-falu Aranyosszékben, nyers lakosaival. Várfalva, különösön megjegyzendő Tordávali perfolyamáról egy követelt erdő felett, melly civódásnak a hely színén már több emberélet lett áldozatja. Csegez gyönyörű tájképéről, van pl. egy sziklaoldal a falu mellett, s belőle egy több százados tölgyfa emelkedik. Gyökerei a kemény sziklákon hasogatának magoknak utat, s ez külleg is látható; most a tetejére egy diófa is gyökeredzett. Alóla jószerü forrás csorog alá és malmot hajt. Más megjegyzendő e falunál, hogy az utolsó években rézbányákat kezdőnek lakosai, de bizonyos kedvetlenségek után félbe kellett hagyniok. Szentmihályfalva az Aranyos partján. Ide tevék le hazánk nagy reményű fiatalét Gedő Lászlót. Az ég mindenféle ajándékaival áldva volt: csinos külső, meleg kebel, sebes röptű ész; e kivűl születés és birtok na^ gyot hagyának felőle reméltetni. Már tanulókorában elkezdő hatását kortársaira: egy hétilap volt mint szerkezőjének eszköze, hol szónoklata elnémult. Pályamunkákra jutalmat tett, innepeken legátust fogadott el, irt és egyebeket tett, hogy annál többet veszessünk benne. Irományai töbnyire költőiek; kik utó drámáit olvasak, hiszik hogy Shakespearet megközelítette volna. Kár a ki adhatókat ki nem adni.

XLVI.

DOMBORÚ.

O. Aranyosszék oláh katona-falvai közül egy. Benkő beszéli, hogy 1775 tavaszán sokan haltak. Megretten itt a nép, eszébe Jut, mikép a múlt őszen egy varázsló nőt is eltemettek, s hirdetni kezdék hogy hazajár. Kiássák, terdit veresnek száját pirosnak találák. A fel— háborodotfak elmetszik szivét s belőle vér fecskendezett; sót és fokhagymát téve szájába ismét eltemették, s hitték, hogy ő minden rosznak oka. Nevetséges ma úgy mint akkor, s nem történt-e meg az idén is Brassó körül? Itt van egyik leghatalmasabb forrása a babona kútfejének, s a halott-házon kívül nincs reá mód, mely által ellehessen hárítani. De nem csak e végre, hanem a sírban felébredőkre nézt is igenkivánatos a halottház. A rothadáson kívül más jeleit a iheghalásnak még orvosaink sem ismerik. S ki kezeskedik nekem hogy 48 órai tartás után, nem fogok síromban felébredni? Illy gondolatoknál nem lehet nem óhajtanunk visz* sza az ókór máglyáit; mert megborzad a lélek, ha a koporsóban felébredés kínaira talál gondolni, azon szűk és földalatti helyre, hol öntestén kívül, mi enni valót sem kap a nyomorult. Pedig azt mondják minden százból 6 szokott felébredni. Áldanunk kell Hufelandot, ez emberszerszerető eszméiért. A külföld ily házakat már a múlt században épitete, nálunk mai napig sincs. Mi nem vehetjük ugyan a Weimáritól a mintát, s ha drótok- s csengetjükkel nem látnok is el a halott izmait; elég lenne egyelőre minden falunak egy kis ház a temetőben, hol a rokonok rokonaikot jó szívvel viraszta-nák a megrothadásig.

XLVII.

SZÉKELYKŐ.

így nevezik ma a várt, mely alatt *a* kézdiek megvivának a tatárokkal. Meredek csúcsán feküdt, ma csak kapujának egy része kivehető. Ide gyűl fel Aranyosszék és Toroczkó a meleg idők szebb napjain, éldelni a táj gyönyöreit... S a hely valóban megérdemli a szép nevet. Kőrútunk erdők, hátunk megett az abrudbányai sziklatetők, balunknál tudjuk elkigyozni a pajzán Aranyost, előttünk a Szék s keresztes rónáit képzeljük; s ezeken kívül a vár alatt egy várost, tisztes jó emberekkel, a sajátságos Toroczkot. Egykor estvére harangozott e nép, a nap lemenni készült, lelkemnek olly jól esett, mintha értünk a nap is leborult volna a a hegyormokon; vagy mintha héber templommá vált vole táj, s a nap menni akart volna a szentek szentibe érettünk imádkozni. Most az estve eszméivel a nemzeti teremtés estvéi párosulnak. Nemzetünk mondám az új teremtés hat napjából leélt ötöt, s harmadika volt azon kor, mellyben itt küzdőnek a székelyek. Ez est gyászban ment le, mert az Árpádokat eltemeté, s most a hatodik hajnalán vagyunk. És ne kívánjátok megtagadni ez éjszakák léteiét. Hiszen a nap is elfárad és elvonul, a természet is éjjen veti meg a szebb hónap alapját. A Nemzet élet is éjbe borul, ha megbágyad a nép, s a nemzet virágai új életerővel telnek el reggelre: a nemzetiség gyakran rálopja csókját a szabadság angyalára, s a tegnapi bágyadt nemzet erőtelyesen lépik elő. Hiszen reggel a beteg is életerőt érez idegein. Virad keljünk és haladjunk!